

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ДЕМОНСТРАЦИЈЕ

ПАСИВНА

РЕЗИСТЕНЦИЈА

ЛЕКАРИ

РОД

QUAD

КОРРУПЦИЈА

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година IV, vol. 4 • Број 2/2021.

Београд, 2021.

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

DIPLOMACY AND SECURITY

Издавач:

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ
Милорада Екмечића 2, Београд, Телефон: +381 11 262 0186
Е-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.diplomatija.com

За издавача:

Проф. др Михајло Манић

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Број 2/2021. • Година IV • vol. 4

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Андреја Савић

Редакција:

Проф. др Бранко Крга
Проф. др Михајло Манић
Проф. др Душан Пророковић

Проф. др Иван Балта
Проф. др Леонас Толваишис
Дипл. инж. Александар Алексић

Секретар:

Бранко Велов МА

Издавачки савет:

Проф. др Ненад Ђорђевић, председник
Проф. др Дарко Танасковић
Проф. др Синиша Боровић

Проф. др Драган Колев
Проф. др Радојица Лазић
Доц. др Данијела Бјеља

Чланови савета из иностранства:

Проф. др Диа Надер де Ел Андари, Венецуела
Проф. др Беатрис Бисио, Бразил
Проф. др Владимир Азаров, Русија
Проф. др Јоргос Кристидис, Грчка

Проф. др Леонас Толваишис, Литванија
Проф. др Стево Иветић, Босна и Херцеговина
Проф. др Миленко Радоман, Црна Гора

Припрема за штампу:

Бранко Велов МА

Корице:

Дипл. инж. Александар Алексић

Лектура и превод апстрактa:

Наташа Канкараш

Штампа:

Интерпринт плус, Београд

Тираж:

200 примерака

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ДВА ПУТА ГОДИШЊЕ

Оцене и мишљења изнесена у чланцима часописа *Дипломатија и безбедност* су ставови аутора и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. Објављене радове није дозвољено прештампавати, ни у целини, ни у деловима, уколико не постоји изричита сагласност издавача.

САДРЖАЈ

<i>Уводник</i>	5
<i>Марко Вигњевић</i> „АНАКОНДА” У КВАДРИЛАТЕРАЛНОМ БЕЗБЕДНОСНОМ ДИЈАЛОГУ	7
<i>Милица Бошковић</i> ЖЕНЕ У КРИМИНАЛУ	27
<i>Горан Поповић и Душан М. Јанковић</i> КОРУПЦИЈА У ЗДРАВСТВЕНОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ	39
<i>Радојица Лазић</i> ДЕМОНСТРАЦИЈЕ У ПРИШТИНИ 1981. ГОДИНЕ И КОНТРАРЕВОЛУЦИЈА НА КОСОВУ	61
<i>Јелена Ђ. Лопичић Јанчић</i> УЛОГА ЛЕКАРА У ЗБРИЊАВАЊУ РАЊЕНИКА, БОЛЕСНИКА И ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА У ЈУГОСЛАВИЈИ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДЕЛАТНОСТ ДОКТОРА ЕРВИНА ГИНЗБЕРГА	81
<i>Кристиан Јерић</i> ЖАНДАРМЕРИЈА У УГАРСКОЈ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА: ТЕРИТОРИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА, ЛИЧНИ САСТАВ И ОФИЦИРСКИ КОР	95
<i>Милорад Ђоковић</i> ТОЛСТОЈ, АНАРХИЗАМ И ПАСИВНА РЕЗИСТЕНЦИЈА	115

CONTENTS

<i>Introductory word</i>	5
<i>Marko Vignjević</i> “ANACONDA” IN QUADRILATERAL SECURITY DIALOGUE	7
<i>Milica Bošković</i> WOMEN IN CRIME	27
<i>Goran Popović and Dušan M. Janković</i> CORRUPTION IN THE HEALTHCARE SYSTEM OF SERBIA	39
<i>Radujica Lazić</i> PROTESTS IN PRISTINA IN 1981 AND COUNTERREVOLUTION IN KOSOVO	61
<i>Jelena Đ. Lopičić Jančić</i> THE ROLE OF DOCTORS IN THE CARE OF THE WOUNDED, SICK AND CIVILIAN POPULATION DURING THE SECOND WORLD WAR IN YUGOSLAVIA WITH SPECIAL REFERENCE TO THE ACTIVITIES OF DOCTOR ERVIN GINZBERG	81
<i>Kristian Jerić</i> GENDARMERIE IN HUNGARY UNTIL THE FIRST WORLD WAR: TERRITORIAL ORGANIZATION, ENLISTED RANKS AND OFFICER CORPS	95
<i>Milorad Djoković</i> TOLSTOY, ANARCHISM AND PASSIVE RESISTANCE	115

УВОДНИК

У овом броју часописа настављен је тренд мултидисциплинарног презентирања радова који се крећу у пољу политиколошких и безбедносних дисциплина, али и у оним граничним областима које проширују или доприносе свестранијем теоријском приступу темама које имају или могу имати политиколошки, односно безбедносни карактер.

Један од радова има геополитички карактер и бави се објашњењима праксе савремене англосаксонске геополитике у међународним односима на савременом примеру „Квадрилатералног безбедносног дијалога” (КВАД), који чине САД, Аустралија, Индија и Јапан. Пажњу заслужује и рад безбедносног карактера који у анализу уводи тему жена у криминалу, односно родног посматрања улога у контексту корелације између еманципације жена и њиховог учешћа као актера криминалног испољавања. Један од радова који је заснован на емпиријском истраживању бави се корупцијом у здравству, што је у условима дуготрајне пандемије веома инспиративно за профилисање здравственог система у пост-ковид периоду. Други рад задире у прошлост и бави се улогом лекара и санитетског особља у збрињавању рањеника, болесника и цивилног становништва током Другог светског рата у Југославији, са посебним освртом на делатност доктора Ервина Гинзбега, истакнутог ратног хирурга и угледног професора у поратном периоду.

Из области историјских наука пажњу завређује рад који се односи на демонстрације у Приштини 1981. и контрареволуцију у тадашњој српској покрајини КиМ у време постојања бивше Југославије. Отварањем архива шире се видици узрочно-последичног типа који доприносе актуелном теоријско-практичном промишљању највећег политичког проблема са којима се држава суочава. Други рад се бави жандармеријом у Угарској до Првог светског рата, осликавајући територијалну организацију, лични састав и официрски кор.

Посебну пажњу изазива рад историјско-безбедносно-културолошког карактера на тему „Толстој, анархизам и пасивна резистенција” у коме су изложени основни постулати религиозно-филозофског учења Толстоја, уткани у његова дела и животни пут, односно његово разумевање смисла живота и вредности у које је веровао. Његово учење о пасивној резистенцији, као одговор на примену репресивних мера државе имало је утицај на бројне пацифистичке и ненасилне покрете широм света.

На крају, налази се *In memoriam*, посвећен др Милораду Ђоковићу, једном од угледних сарадника часописа, кога се са пијететом сећамо.

Главни и одговорни уредник
Проф. др Андреја Савић

EDITORIAL

In this issue of the journal, the trend of multidisciplinary presentation of papers in the field of political science and security disciplines has continued, but also in those border areas that expand or contribute to a more comprehensive theoretical approach to topics that have or may have political or security character.

One of the papers has a geopolitical character and deals with explanations of the practice of contemporary Anglo-Saxon geopolitics in international relations on the contemporary example of “Quadrilateral Security Dialogue” (QUAD), which consists of the United States, Australia, India and Japan. The paper of a security character that introduces the topic of women in crime into the analysis, ie gender observation of roles in the context of the correlation between the emancipation of women and their participation as actors in criminal manifestations, also deserves attention. One of the papers based on empirical research deals with corruption in health care, which in the conditions of a long-lasting pandemic is very inspiring for profiling the health care system in the post-covid period. The other paper delves into the past and deals with the role of doctors and medical staff in caring for the wounded, sick and civilians during World War II in Yugoslavia, with special reference to the work of Dr. Erwin Ginzbeig, a prominent war surgeon and distinguished professor in the postwar period.

In the field of historical sciences, the paper related to the demonstrations in Priština in 1981 and the counter-revolution in the then Serbian province of Kosovo and Metohija during the existence of the former Yugoslavia deserves attention. With the opening of the archives, the aspects of the cause-and-effect type are spreading, which contribute to the current theoretical and practical thinking of the biggest political problem that the state is facing. The other paper deals with the gendarmerie in Hungary until the First World War, depicting the territorial organization, personnel and officer corps.

Special attention is paid to the paper of historical-security-cultural character on the topic “Tolstoy, anarchism and passive resistance”, which presents the basic postulates of Tolstoy's religious and philosophical teachings, woven into his works and life path, ie his understanding of the meaning of life and values he believed in. His teachings on passive resistance, in response to repressive measures of the state, have influenced numerous pacifist and non-violent movements around the world.

At the end, there is In memoriam, dedicated to Dr. Milorad Djokovic, one of the respected contributors to the magazine; we remember him with reverence.

Editor in chief
Prof. Dr. Andreja Savić

Марко Вигњевих

„АНАКОНДА” У КВАДРИЛАТЕРАЛНОМ БЕЗБЕДНОСНОМ ДИЈАЛОГУ

Сажетак

Предмет овог рада је анализа примене тзв. „стратешке анаконде” у „Квадрилатералном безбедносном дијалогу” (КВАД-у) који чине САД, Аустралија, Индија и Јапан. Општа хипотеза о суштинском смислу КВАД-а у обуздавању кинеског регионалног и глобалног утицаја, основна је хипотеза која дефинише циљеве рада. Истраживачка интенција је да се, указивањем на важност и континуитет идеје „стратешке анаконде” допринесе науци о међународним односима, али дакако и објашњењима праксе савремене англо-саксонске геополитике. Мултиполаризација света генерално шири њен фокус, али не мења јој срж (идеја „стратешке анаконде”), тиме што јој, поред свременог ривала Русије, указује и на изазов ривалитета са НР Кином. Надовезујући се на тај контекст, рад циљано анализира и геополитику Индо-Пацифика. Први део рада односи се на појам „стратешке анаконде”, његову теоријску и практичну генезу која хипотетички почива и на валидности одреднице историјског искуства у спољнополитичком одлучивању. Други део рада презентује КВАД - суштину и перспективу тог неформалног стратешког формата кроз питања ривалитета и конкуренције (глобалне и регионалне) његових земаља са НР Кином. Закључак је да КВАД, у постојећем или у релативном проширеном оквиру, представља оперативни формат „стратешке анаконде” која се „пружа” одређеним правцима у Индо-Пацифику (западни део Пацифика, Источна, Југоисточна и Јужна Азија), у циљу „обавијања око азијског змаја” у што јачем „стиску”. НР Кину, према томе, треба регионално обуздати и евентуално ограничити поморски сегмент „Новог пута свиле” (*New Silk Road*) - пројекат који у целости обједињује таласократски и телурократски принцип.

Кључне речи: „стратешка анаконда”, Квадрилатерални безбедносни дијалог, QUAD, Индо-Пацифик, НР Кина, САД, Аустралија, Индија, Јапан

„СТРАТЕШКА АНАКОНДА”

„Стратешка анаконда” образац је одређене геостратегије која је, посебно од друге половине прошлог века, један од најважнијих катализатора историје. Дубоки су корени у генези принципа који у ривалствима међународне политике траје инспирисан предаторским инстинктом једне од највећих змија на свету. Начином како анаконда савладава свој плен у природи, треба се територијално „обавити” око ривала и „стегнути” га у циљу притиска који води његовом слабљењу, поразу или га онемогућава да заузме важне стратешке тачке.

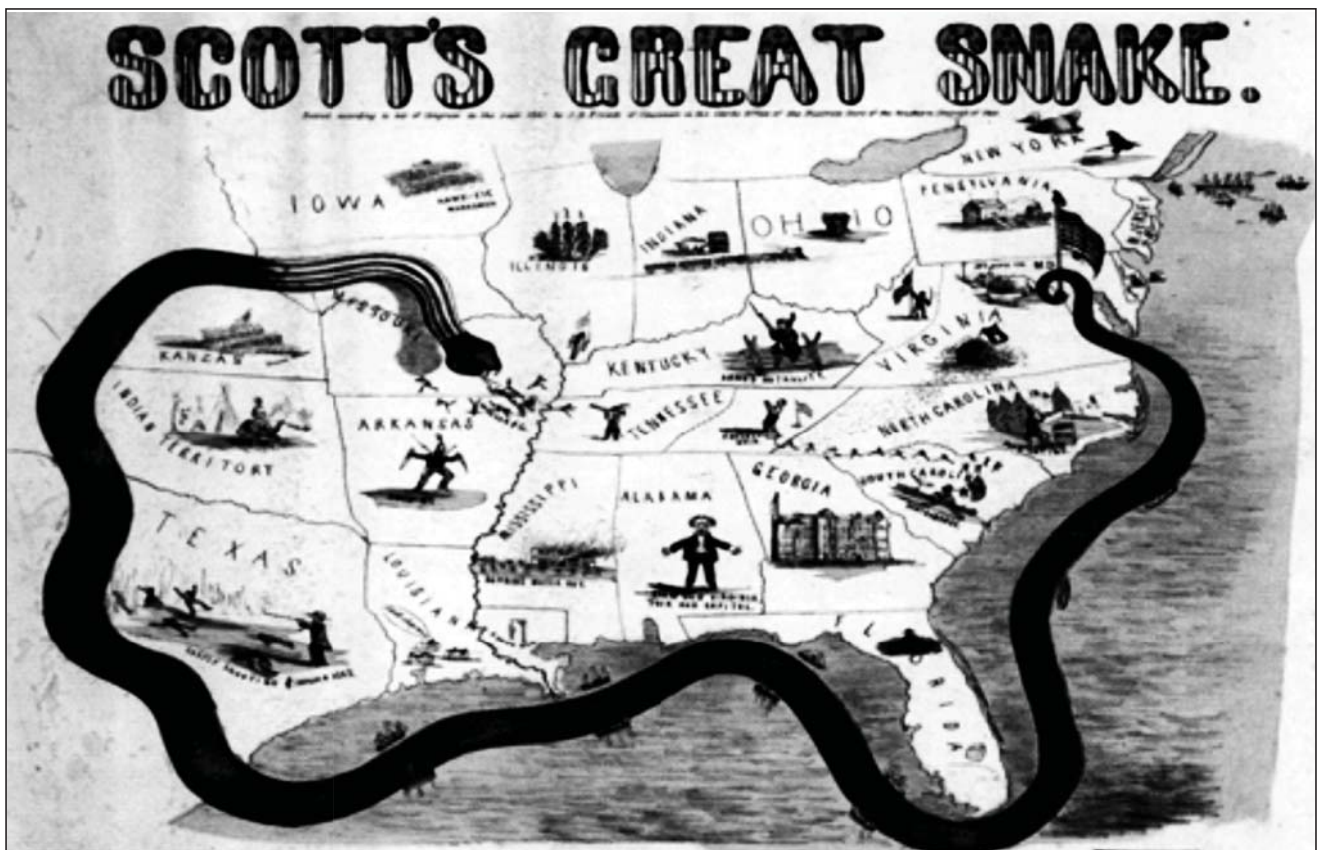
У континууму „стратешке анаконде” и савременом замаху међународног ривалитета јако је важна узајамност унутрашње и спољне политике. Овде узајамност значи потребу за рационалним складом спољних амбиција са приоритетом стабилности унутар државе (економске, социјалне, политичке, безбедносне), капацитетима/ресурсима и налазима процене регионалних и светских прилика. Али на тој узајамној линији налази се и конкретно историјско искуство које је подједнако важно и утицајно. Оно може одредити прекогранични наступ државе која делује према наметнутим спољним изазовима или је напосто потакнута агресивним експанзионистичким импулсом. Аналогије савремених догађаја са оним релативно скорим или давним, корисне су јер прошлост дарезљиво нуди поуке и решења за које су потребна одговарајућа тумачења. *Ad hoc* или дугорочно, могу помоћи у сналажењу у датим сложеним ситуацијама и бити прилагођени путоказ за даље, јер историја је понајвише циклични процес формално различитих, али суштински истоветних изазова и недоумица.

Историјска одредница спољне политике зависи од односа друштва, институција и власти државе према сопственој историји, спремности за њено упознавање и чување, од интересовања и способности за објективну анализу и за могуће савремено прилагођавање неких модела из прошлости. Дипломатска историја не мора бити једино извориште инспиративних идеја за спољнополитичка решења, планове и стратегије, кад су једнако неисцрпна и искуства унутрашњих историјских догађаја. Ни сама област спољне политике не мора имати чврсте баријере у односу на друге области или, другим речима, некада се спољнополитичко одлучивање управља и идејама из других области, нпр. идејама војних планова који су за то подобни. „Стратешка анаконда” настала је слично томе у условима и за потребе унутрашњег ратног сукоба који је обележио националну историју једне земље - земље која је, нарочито од краја Другог светског рата наовамо, тај, у бити унутрашњи војни, временом интегрисала у свој амбициозно ривалски спољни план.

Амерички грађански рат, вођен између Уније (тзв. Севера) и Конфедерације (тзв. Југа), трајао је од 1861. до 1865. године. Један од планова Уније, северних

држава на челу са ондашњим председником Абрахамом Линколном, био је да се избегне крвопролиће у том сукобу и да се ненасилно поразе јужне државе које су сецесијом формирале Конфедерацију. Генерал Винфилд Скот (*Winfield Scott*) изнео је тзв. „План анаконде” (*Anaconda Plan*), који је у ненасилном маниру блокаде лука држава Конфедерације рачунао на њихову изолацију и слабљење, те да би коначни резултат тог притиска било поновно враћање тих држава у састав Уније. Иако је оружана опција превагнула у каснијим догађајима, идеја „Плана анаконде” о блокади Конфедерације задржала се до краја рата међу примарним циљевима Уније.¹

Слика 1. План анаконде

Извор: Brendan Wolfe, Anaconda Plan, <https://encyclopediavirginia.org/entries/anaconda-plan/>

„План” је образложен у мају 1861. године у писму генералу Џорџу Б. Меклелану (*George B. McClellan*), у ком генерал Скот препоручује „строгу блокаду” обала на истоку, у Мексичком заливу и на западу, где би око 20 топовњача, уз пратњу 40 транспортних бродова са 60 000 војника, контролисало реку Мисисипи. Циљ је био прекинути доток залиха и приморати тако ослабљену Конфедерацију на предају и повратак под окриље Уније. Јачање поморских снага био је главни предуслов, па је Унија у првих девет месеци имплементације „Плана анаконде” својој флоти додала нова 182 брода, да би до краја рата имала преко 600 бродова.²

¹ The Smithsonian Institution, *A short History of Civil War*, DK Publishing, New York, 2020, стр. 104.

² Tim Rowland, *The Big Squeeze*, Интернет: <https://www.historynet.com/the-big-squeeze.htm>, 19/08/2021.

Осим бродова, који су били намењени јачању стратешке блокаде, Унија је током рата побољшала укупне капацитете повећавајући и број људи који је, са почетних 1 500, скочио на 58 000 официра и других припадника поморских снага. Истина, флота је и даље остала у сенци копнене војске, али је на крају оцењено да је то било „невиђено повећање поморске моћи САД”.³

У „Плану анаконде” разазнају се елементи поморске моћи и блокаде/притиска противника, на којима се чврсто темељи и геостратегија Алфреда Тајера Мехена (*Alfred Thayer Mahan*, 1840-1914). Указавши на императив пројекције моћи и доминације у ондашњим међународним односима, амерички поморски официр и историчар геостратешки је конципирао спољну политику САД крајем 19. и почетком 20. века. Интереси на том плану захтевали су и позиционирање САД на Пацифику, који је према Мехену део ширег простора Азије - простора од изузетне геостратешке важности. Међу главним безбедносним претњама по амерички утицај у Азији била је царска Русија коју је Мехен, у складу са кључном тезом о вечном сукобу копнених и поморских сила, оквалификовао као „типичну копнену силу са изразито експанзионистичким аспирацијама”. Његово мишљење било је да Русија има централни положај у евроазијском континенталном пространству где тежи доминацији коју ће остварити тако што ће, ширењем политичког и економског утицаја према Кини, Персијском заливу и Малој Азији, изаћи на „топла мора”. Мехенова сугестија је да се САД томе супротставе удруживањем са осталим поморским државама - Великом Британијом, Немачком и Јапаном.⁴ Он предлаже „притисак” на азијске бочне стране који ће спречити излазак Русије на „топла мора”, наводећи да удружене поморске државе морају по сваку цену имати контролу над Суецким каналом и мореузима Босфор и Дарданели. Британско поседовање Индије је посебно важно, јер је то простор за вршење притиска на Русију у региону Централне Азије коме она иначе природно стреми. Затим, надмоћ Велике Британије у Египту, Кини, Аустралији и на Рту добре наде такође може послужити осујећивању руских експанзионистичких интереса. Мехен чак предлаже и да се на простору Турске, Сирије и Месопотамије формира једна нова држава, која ће се својим копненим и поморским снагама одупрети стратешким интенцијама царске Русије у Југозападној Азији.⁵

„Стратешка анаконда” овде се запажено „увија” правцима источних, јужних, југозападних и централних делова азијског континента и „стегањем” спречава онда царску Русију да, изласком на „топла мора”, завлада целокупном Евроазијом. „Правци” њеног „растегања” уочавају се и у интересним сферама које су утврђене

3 The Smithsonian Institution, *A short History of Civil War*, нав. дело, стр. 105.

4 Игор Баришић, Хатица Бериша, „Мехенова поморска геостратегија - изазови, ризици и претње по националну безбедност САД у 20. веку“, *Војно дело*, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране, Београд, број 5/2016, стр. 57.

5 Исто, стр. 58

према расподели света британског геостратега Халфорда Макиндера.

У Макиндеровом виђењу постоји „Светско острво” (*World Island*) - копнени простор Евроазије и Африке - које окружује „Светски океан”. Геополитички, најважнији део „Светског острва” је тзв. „Срце континента” (*Heartland*), чије границе се протежу на север до Источносибирског мора и реке Печоре и јужно до Каспијског и Бајкалског језера. Геополитичку важност *Heartland*-а најбоље описује изведени Макиндеров закључак да „ко влада Срцем света, влада Светским острвом; ко влада Светским острвом - влада читавим светом”. Подручје *Heartland*-а првобитно је заузимала царска Русија, затим СССР након Првог светског рата, а по његовом распаду туда се простиру Руска Федерација (највећим делом), делимично Казахстан, Узбекистан, Азербејџан и одређени делови Туркменистана. На „Срце света” лучно се наслања и протеже област „Унутрашњег полумесеца” (*Inner Crescent*) - чиниле су је Немачка, Аустроугарска, Отоманско царство, Индија и Кина - на коју се такође лучно наслања и протеже област „Спољашњег месеца” (*Marginal Crescent*) - Велика Британија, Канада, САД, Јужна Африка и Јапан.⁶ Макиндер указује и на разлике између ових концентрично подељених целина, па тако „Срце континента” означава као „тврђаву копнене силе” где је смањена покретљивост људи који живе на том подручју, за разлику од „Спољашњег полумесеца” који карактеришу трговачка природа, иновативност и демократски принципи управљања и владања. За „Унутрашњи полумесец” типично је да се на том простору између две крајности, према Макиндеру, „најочигледније осећа историја”. За њега, ипак, највећу осовину историје (*Pivot Area*) представља подручје које захвата Русија, што је констатација којој англосаксонске земље морају да подреде свој спољнополитички наступ. Велики изазов у свему овоме је и спречити приближавање Русије и Немачке, које би са источне стране пробило „Унутрашњи полумесец” и гарантовано пореметило равнотежу снага.⁷ Халфорд Макиндер сврстава се и међу утемељиваче појма „Санитарног кордона”, који у његовом схватању има наглашену геополитичку конотацију и представља ланац источноевропских држава који треба да пресече могући територијални контакт између Русије и Немачке.⁸ Према овој тези Макиндер проширује свој првобитни закључак тврдећи да „ко влада Источном Европом, влада Срцем света; ко влада Срцем света, влада Светским острвом; ко влада Светским острвом - влада читавим светом”.⁹

6 Душан Пророковић, „Поглед на Србију из оквира евроатлантизма као геополитичког концепта: Зашто српски интереси нису подударни са америчким циљевима?“, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, број 1/2018, стр. 75.

7 Исто, стр. 76.

8 Небојша Вуковић, *Логика империје - Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас/Нација прес, Београд, 2007, стр. 67.

9 Душан Пророковић, „Поглед на Србију из оквира евроатлантизма као геополитичког концепта: Зашто српски интереси нису подударни са америчким циљевима?“, нав. дело, стр. 76.

„Анаконда” се сада „растеже” око *Heartland*-а дужином „Унутрашњег полу-месеца” или дужином „Ободне земље” (*Rimland*) коју је Николас Спајкман, усвојивши делом Макиндрове тезе, нешто другачије одредио. За овог веома значајног америчког геостратега, *Rimland* је важнији од *Heartland*-а, до нивоа на ком га Спајкман сматра „геополитичком зоном” која „поседује кључну важност у међународним односима”. У својим почетним разматрањима Николас Спајкман је уочио дугачку тампон зону која је смештена између централног дела евроазијског копна и околних поморских праваца.¹⁰ Уочену зону, која је место настанка и развоја бројних великих цивилизација, област где се налазе две најбројније земље на свету (Кина и Индија), потом технолошки најнапредније земље Западне Европе и азијски подрегиони богати природним ресурсима, Николас Спајкман је назвао „Ободна земља” (*Rimland*). Налазећи се између „Срца континента” и периферних мора, „Ободна земља” је „пространа тампон зона у конфликту између копнене и поморске моћи”.¹¹ У контексту општег геополитичког значаја у односу на *Heartland*, Спајкман ревидира Макиндрову констатацију сопственом, која каже да „ко контролише *Rimland*, влада Евроазијом, ко влада Евроазијом, контролише судбине света”.¹² „Ободна земља” обележена је на приложеној Слици 2, где се протеже од Скандинавије преко Западне, Источне и Југоисточне Европе, па се наставља на Блиски исток све до Јужне, Југоисточне и Источне Азије.

Слика 2 Ободна земља (*Rimland*)

Извор: American Geopolitical Society, *Rimland Theory*, <https://americangeopoliticalsociety.com/rimland>,

10 Небојша Вуковић, *Логика империје - Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, нав. дело, стр. 102.

11 Исто, стр. 103.

12 Исто, стр. 104.

Идеје Мехена, Макиндера и Спајкмана, у којима се уочава концепт „стратешке анаконде” са изворним елементима војног плана из америчког грађанског рата, имале су кључни утицај на касније ауторе и практичну евроатлантску геостратегију.

Оно што обједињује све форме у којима „стратешка анаконда” транзитира са унутрашњег на амбициозни спољни план, јесу антагонизам између поморске и копнене моћи и притисак/блокада противника. У плану Уније, дакле, било је да се, овладавањем водених праваца од дела Атлантског океана, преко Мексичког залива до Мисисипија, „стегне” и блокирањем протока сировина ненасилно ослаби копнени део противничке Конфедерације. Било је већ довољно речи о томе како је план Винфилда Скота допринео јачању укупних поморских капацитета САД, односно поморске моћи која је за Алфреда Тајера Мехена неприкосновена. Он највеће светске силе дели на поморске (*Sea Power* – таласократске државе) и копнене (*Land Power* – телурократске државе), а читаву историју своди на борбу таласократског и телурократског (примери Атине и Спарте, Картагине и Рима, Велике Британије и Русије). Предности маритимне силе – наравно, поредећи је са копненом – види у томе што она „има већу могућност маневрисања, те да контролише комуникације на глобалном нивоу, што има пресудну важност у сваком рату”.¹³ Мехен је на тој хипотези изградио перспективу америчке геостратегије у Азији, где је неопходно „стегнути” Русију и спречити је да својој копненој придружи и поморску моћ. Слични циљеви су и у евроазијској геостратегији Макиндера и Николаса Спајкмана, где „стратешка анаконда” задире дубље и значајније у копно правцима „Унутрашњег полумесеца” и „Санитарног кордона”, односно „Ободне земље”.

У контексту истраживачког предмета, историјски модел и хипотезе никада нису напуштани ни теоријски ни практично. Само су временом код каснијих аутора и у спољној политици САД разрађивани у односу на дате међународне прилике, без промене њихове укорењене суштине. Суштина је борба са Русијом за стратешку доминацију у Евроазији која, трајући до данас, производи бурне догађаје и све деликатније ризике по међународну безбедност. Примере, посебно надахнуте Спајкмановим идејама, представљају војне интервенције САД у Кореји, Вијетнаму, Ираку и Кувајту и америчко војно-стратешко позиционирање на Тајвану и у Јапану (прим. аут). Ту су и ни мање важне постхладноратовске америчко-британске интервенције на Балкану - агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију 1999. године и подршка за независност тзв. Косова.¹⁴ „Постепеним ширењем НАТО-а на балтичке земље, Вишеградску четворку, Бугарску, Румунију, Албанију, Хрватску и 2017. године Црну Гору, атлантизам (изведен је из англосаксонске геополитичке школе и

13 Душан Пророковић, „Поглед на Србију из оквира евроатлантизма као геополитичког концепта: Зашто српски интереси нису подударни са америчким циљевима?“, нав. дело, стр. 74.

14 Исто, стр. 77.

представља таласократски концепт који заговарају САД у сарадњи са Великом Британијом) обезбеђује простор за даљу пенетрацију у „Срце континента”.¹⁵

Ово је маневар нашироко познатог ширења према истоку којим се НАТО, посебно усредсређен на балтичке и источноевропске земље, тенденциозно војно распоређује у близини територијалних граница Русије. Циљ „стратешке анаконде” је да се „развуче” и „стегне” дуж тих граница, не дозвољавајући руском ривалу да изађе на „топла мора” и демонтира односе снага у Евроазији и свету. У овоме треба тражити и одговоре на сложена питања неких криза, као нпр. у Сирији и Украјини, које су, последицама своје природе и трајања, у последњих десет година далеко-сежно обележиле међународне односе.

Расплет и епилог тих и других догађаја у свету, узвратно је одредио и тренд његове мултиполаризације који и инспирише и усложњава геополитичке анализе и процене. Адаптивна потреба у полицентричној структури међународних односа не утиче на суштинске елементе и циљеве „стратешке анаконде”, једино што сада њеној пажњи излаже још једног озбиљног ривала – НР Кину.

КВАДРИЛАТЕРАЛНИ БЕЗБЕДНОСНИ ДИЈАЛОГ

Квадрилатерални безбедносни дијалог (*Quadrilateral Security Dialogue - QUAD*) представља неформални стратешки формат који чине САД, Јапан, Аустралија и Индија, и који је иза свега у геополитици Индо-Пацифика врло симптоматичан.

„Стратегија националне безбедности САД” (*National Security Strategy of the United States*), из 2017. године, указује да у Индо-Пацифику влада „геополитичко надметање између слободарских и репресивних визија светског поретка. Регион (Индо-Пацифик), који се протеже од западних обала Индије до западних обала САД, представља најмногљуднији и економски (веома) динамичан део света.”¹⁶ Простире се на два окена – Индијски и Тихи – и на неколико континената, што га чини сасвим одговарајућим за америчке поморске интересе. Подаци говоре да је, током 2019. године, индо-пацифичком трговинском рутом прошло робе у износу од 1,9 трилиона долара, док су очекивања у пројекцијама Уједињених нација (УН) за 2021. годину била да ће овим делом света проћи 42% светског извоза, односно 38% светског увоза.¹⁷

Америчким стратешким документом скреће се пажња на негативно оцењени утицај регионалног наступа НР Кине на суседне земље. „Трговинске стра-

¹⁵ Марко Бабић, „Изазови геополитичких концепција на Балкану: случај Србије“, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 1169, 2018, стр. 33.

¹⁶ *National Security Strategy of the United States of America*, The White House, December 2017, стр. 45.

¹⁷ Sheila A. Smith, “The Quad in the Indo-Pacific: What to Know”, *Council on Foreign Relations*, 27/05/2021, Интернет: <https://www.cfr.org/in-brief/quad-indo-pacific-what-know>; 23/09/2021.

тегије и инвестиције НР Кине у инфраструктуру јачају њене геополитичке аспирације. Напори (НР Кине) у изградњи и у милитаризацији испостава у Јужном кинеском мору (ЈКМ) угрожавају слободну трговину, суверенитет других земаља и подривају регионалну стабилност. „Стратегија националне безбедности САД” угрожаваће суверенитета доводи у везу са „кампањом брзе војне модернизације”, коју је НР Кина покренула да би „ограничила приступ САД региону. Кина представља своје амбиције као обострано корисне, али кинеска доминација ризикује умањивање суверенитета многих земаља у Индо-Пацифику.”¹⁸

У „Привременим стратешким упутствима за националну безбедност” (*Interim National Security Strategic Guidance*), из марта 2021. године, на више места се потенцира питање сино-америчког стратешког ривалства. „Кина, конкретно, убрзано постаје све асертивнија. То је једини ривал који је потенцијално способан да, комбиновањем својих економских, дипломатских, војних и технолошких моћи, постави стални изазов стабилном и отвореном систему међународне заједнице.”¹⁹ Међу предвиђеним мерама реализације дефинисаних циљева националне безбедности, наглашава се и потреба за реафирмацијом и модернизацијом савезништава САД широм света. Ту се наравно, поред НАТО-а, указује и на савезе са Аустралијом, Јапаном и Јужном Корејом који су, како се оцењује, уз остале, „највеће америчко стратешко добро”.²⁰ Изрази посвећености заједничким изазовима стављају интересе САД у шири регионални контекст. „Наши витални национални интереси налазе се у дубокој повезаности са Индо-Пацификом, Европом и западном хемисфером. У ангажовању са партнерским земљама имаћемо на уму наше вредности и интересе. Ради унапређења заједничких циљева, продубићемо наше партнерство са Индијом и радити заједно са Новим Зеландом, као и са Сингапуром, Вијетнамом и другима из „Савеза земаља Југоисточне Азије” (*Association of Southeast Asian Nations-ASEAN*).”²¹

Конкретизација ових приоритета у контексту „Квадрилатералног безбедносног дијалога” (КВАД-а) догодила се у марту 2021. године, када је Џозеф Бајден на виртуелном самиту окупио лидере Аустралије, Индије и Јапана. Без обзира на то што су агендом преовладала питања пандемије вируса COVID-19, климатских промена и привредне сарадње, иницијатива за обнову овог стратешког формата изазвала је опречне реакције. Некадашњи амерички секретар одбране, генерал Џејмс Матис (надимак *Mad Dog* – прим. аут), уз поједине сараднике конзервативног Института „Хувер” (*Hoover Institution on War, Revolution, and Peace*) при Универзитету Стенфорд (*Stanford University*), навео је да важност КВАД-а лежи у подручјима дип-

18 *National Security Strategy of the United States of America*, нав. дело, стр. 46.

19 *Interim National Security Strategic Guidance*, The White House, March 2021, стр. 8.

20 Исто, стр. 10.

21 Исто

ломатије, поморске безбедности, безбедности технологија и снабдевања намирницама. Тимоти Хит, виши аналитичар корпорације „РАНД“ (*RAND Corporation*), изнео је тада очекивање да ће регионалне земље, посебно земље Југоисточне Азије (ЈиА), поздравити КВАД у циљу уравнотежавања моћи НР Кине. Супротно томе, негативна реакција дошла је баш од НР Кине која је, сматрајући иначе КВАД за покушај њеног стратешког опкољавања, виртуелни самит окарактерисала „симболом токсичног хладноратовског менталитета”.²² Намере у погледу обнове КВАД-а озбиљније су исказане у септембру исте године, када је, поново на Бајденову иницијативу, организован самит у Белој кући (*White House*). Лидери земаља КВАД-а састали су се овога пута лично и у заједничкој изјави се „поново обавезали на промоцију слободног и отвореног поретка који је заснован на правилима укорењеним у међународном праву и без страха од принуде, како би појачали безбедност и просперитет у Индо-Пацифику”.²³ Министарство спољних послова НР Кине званично је реаговало на самит КВАД-а у Вашингтону изјавом да са „тзв. „поретком заснованим на правилима”, ове земље већ неко време инсинуирају на НР Кину, подстичу теорију о тзв. „кинеској претњи” и „забијају клинове” у њене односе са земљама региона. НР Кина се томе оштро противи”.²⁴ Пекинг заузима виђење стратешког опкољавања од самих почетака тог неформалног квадрилатералног савезништва које сада доживљава реафирмацију након дужег периода уснулости.

Почеци КВАД-а у ретроспективи крећу од 2004. године када су САД, заједно са Аустралијом, Индијом и Јапаном, координирале војним снагама у допремању помоћи након разорног цунамија у Индијском океану (забележен међу највећим природним катастрофама у 21. веку). Заједничка акција била је увертира у мултилатералну сарадњу коју су продубљивале касније иницијативе и идеје о интеграцији Индо-Пацифика. Некадашњи министар спољних послова Јапана Асуро Тано пласирао је 2006. године амбициозни концепт „Широког лука слободе и просперитета” (*Sweeping arc of freedom and prosperity*), који би захватио Далеки исток (ДИ), Централну Азију (ЦА), Турску, Кавказ, Централну и Источну Европу и Балтик. Бивши председник Владе Јапана Шинзо Абе је, само годину дана касније, у индијском парламенту говорио о идеји „Ушћа два мора” (*Confluence of the Two Seas*), која се, као и претходна, руководила начелима демократије, људских права, сло-

22 „Бајден окупља савезнике са циљем да зауставе Кину”, *Политика*, 12/03/2021, Интернет: <https://www.politika.rs/scc/clanak/474825/Bajden-okuplja-saveznike-sa-ciljem-da-zaustave-Kinu>, 22/09/2021.

23 “Quad leaders press for ‘free’ Indo-Pacific amid China tensions”, *Aljazeera*, 24/09/2021, Интернет: <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/24/quad-announces-cooperative-initiatives-in-first-in-person-summit>, 28/09/2021.

24 Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying's Regular Press Conference on September 27, 2021, Интернет: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1910208.shtml; 28/09/2021.

бодне тржишне економије и др. Идеја је, обухватајући цео Пацифик, укључивала и САД и Аустралију.²⁵

Улагање НР Кине у систем безбедности и одбране било је потом снажан импулс Токију да иницира разговоре са званичницима земаља КВАД-а, што се и догодило у мају 2007. године, на маргинама „Регионалног форума АСЕАН-а” (*ASEAN Regional Forum*). Поморске снаге земаља КВАД-а и Сингапура неколико месеци касније су извеле војну вежбу у водама Бенгалског залива, а која је била у склопу ширег програма вежби „Малабар” (*Exercise Malabar*). Међутим, почетком 2008. године уследио је застој интеграција у формату КВАД-а јер су Токио, Вашингтон, Њу Делхи и Камбера били на супротним позицијама о питању регионалних претњи. У Аустралији је дошло до промене државног руководства и заузет је спољнополитички курс зближавања са НР Кином.²⁶

Узлазни тренд економске моћи учинио је касније да НР Кина престигне Јапан 2010. године и постане највећа азијска економија. Био је то и „окидач” билатералних тензија са осталим земљама КВАД-а, које од 2013. године, када је Си Ђинпинг дошао на место председника НР Кине, трају у континуитету до данас. Трвеће са САД, као манифестација ривалитета две земље на светском нивоу, веома је важан елемент индо-пацифичког регионалног безбедносног контекста. Стратешки потези Вашингтона, од Барака Обаме - „Азијски пивот” (*Pivot to Asia*) и „Споразум о транспацифичком партнерству” (*Trans-Pacific Partnership Agreement*) – до Трампове политике „Слободног и отвореног Индо-Пацифика” (*Free and Open Indo-Pacific*) и раније анализирани „Стратегије националне безбедности САД”, уз оптужбе на рачун Пекинга за милитаризацију острва у ЈКМ, имали су ту провокативну тенденцију обуздавања кинеске моћи у региону.²⁷

Сино-јапанске тензије у регионалној конкуренцији стварају и отворена питања у економски и стратешки важном Источном кинеском мору (ИКМ). Осетљиве несугласице између НР Кине и Јапана покрећу „територијални (претензије НР Кине и Јапана према Сенкаку острвима – кин. „Дјаоју”) и гранични спор (претензије НР Кине и Јапана према епиконтиненталном појасу ИКМ). Подизање тензија уследило је у новембру 2013. године када је НР Кина формирала „Одбрамбену ваздушну идентификациону зону” (*Air Defense Identification Zone-ADIZ*) у ИКМ и поштовање исте условила претњом од војне реакције. Деликатност овог потеза кинеске стране извире из чињенице што се ова зона преклапа са истоветним зонама Јапана и Јужне Кореје.”²⁸

25 Enrico D'Ambrogio, *The Quad: An emerging multilateral security framework of democracies in the Indo-Pacific region*, European Parliamentary Research Service, Интернет : [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690513/EPRS_BRI\(2021\)690513_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690513/EPRS_BRI(2021)690513_EN.pdf), 23/09/2021.

26 Исто

27 Исто

28 Марко Вигњевић, „Велике стратегије НР Кине и регионални безбедносни изазови”, *Дипломатија и безбедност*, Факултета за дипломатију и безбедност, бр. 2/2019, стр. 149.

Канбера је поново учинила озбиљан заокрет у спољној политици, који је сада довео до захлађења у односима Аустралије и НР Кине. Аустралија је 2018. године усвојила низ законодавних мера којима се забрањују стране мешање у њену унутрашњу политику и шпијунажа, што не би остало тако запажено да ову одлуку нису пратили извештаји о покушајима НР Кине да утиче на демократске процесе у земљи. Тадашњи премијер Аустралије Малколм Турнбул изнео је тврдњу о „узнемирујућим извештајима о кинеском утицају”, што је Пекинг демантовао уз пренету оцену амбасадора НР Кине у Канбери да „менталитет Хладног рата” подрива укупне билатералне односе две земље.²⁹ Аустралија је и прва земља из тзв. „западног центра моћи” која је забранила увођење 5G мреже (*5G Network*) кинеских компанија „Хуавеј” (*Huawei*) и „ЗТЕ” (*ZTE*). Званична Канбера затражила је и међународну истрагу о пореклу вируса COVID-19, једнако захтевајући од Пекинга да се суочи са тим. Повратне реакције очекивано нису изостале, па је НР Кина увела блокаду увоза аустралијске робе и производа.³⁰

Ривалство НР Кине и Индије фигурира на нивоу читаве Азије, али и света, јер се ради о две најмногољудније земље које поседују нуклеарно оружје (наравно, на тој линији треба посматрати и глобални сино-амерички ривалитет). НР Кина, као стални члан Савета безбедности УН (СБ УН), има међународно признати статус нуклеарне силе, а Индија и даље тежи свему томе. Индија је једина земља у КВАД-у која се територијално граничи са НР Кином (дужина заједничке територијалне границе износи 2.600 км). Безбедносно ризичне напетости њиховог односа локализоване су највише у области Хималаја, о чему говоре инциденти у Докламу 2017. и у Галванској долини у јуну 2020. године. Кинеска страна индијској оспорава њен суверенитет у области Аруначал Прадеш (*Arunachal Pradesh*), док се Индија, услед растућег кинеског утицаја у Индијском океану и хималајској области, осећа „заробљеном”. Озбиљан „трн у оку” Њу Делхија је и економски коридор НР Кине и Пакистана који пролази и кроз делове историјски спорног Кашмира.³¹

Чињеница је да НР Кина „настоји да додатно ојача своју регионалну улогу, док је мотив појединих суседних земаља да је у томе ограниче. Истоветно је тумачење и појачаног утицаја САД у азијско-пацифичком региону, само што Вашингтон, у контексту глобалне конкуренције, настоји да успори глобално јачање НР Кине обуздавањем и њеног растућег регионалног утицаја.”³² *Summa summarum*, ово је заједнички интерес земаља КВАД-а и циљ „стратешке анаконде” која би,

29 “Australia passes foreign interference laws amid China tension”, *BBC*, 28/06/2018, Интернет: <https://www.bbc.com/news/world-australia-44624270>, 24/09/2021.

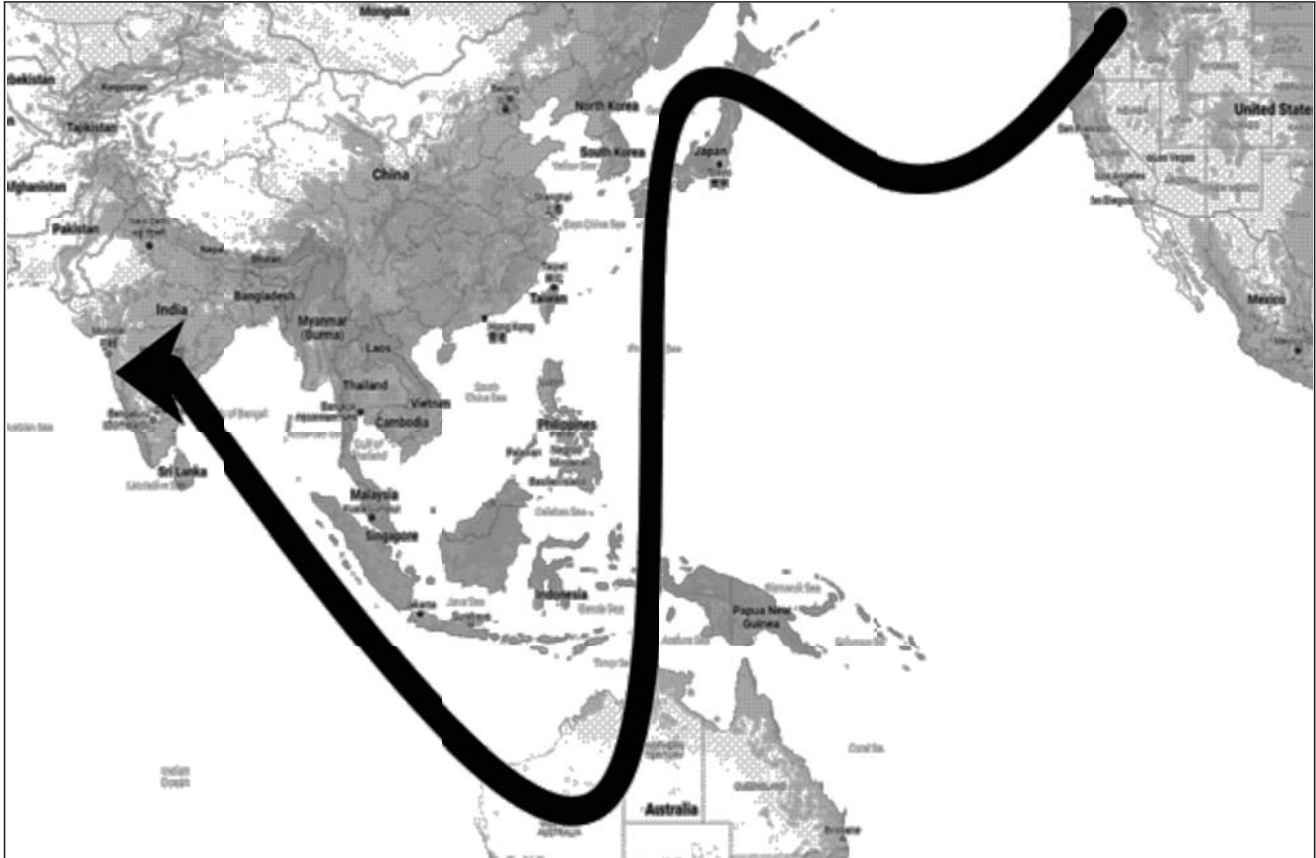
30 Enrico D'Ambrogio, *The Quad: An emerging multilateral security framework of democracies in the Indo-Pacific region*, нав. дело

31 Исто

32 Марко Вигњевећ, „Велике стратегије НР Кине и регионални безбедносни изазови“, нав. дело, стр. 150.

по таласократском принципу, суштински омогућила и јачање утицаја САД у Индо-Пацифику, али и отежала НР Кини да, нпр. пројектом „Новог пута свиле” (*New Silk Road*), успостави и обједини таласократску и телурократску моћ.

Слика 3 Анаконда у Квадрилатералном безбедносном дијалогу

Извор: Аутор

О таласократском принципу говори „Малабар” - устаљена пракса поморских војних вежби САД, Јапана, Аустралије и Индије која је започела 1992. године, али у ограниченом билатералном формату. Америчке и индијске поморске снаге кренуле су тада са војним вежбама у Индијском океану, да би се Јапан 2015. године томе придружио као стални партнер. Аустралија се прикључује вежбама 2020. године када се „Малабар” одржава у две фазе - у Бенгалском заливу и у Арапском мору.³³ Министарство одбране Аустралије објавило је почетком септембра 2021. године вест да је ова земља, сада већ другу годину заредом, заједно са америчким, јапанским и индијским поморским и ваздухопловним снагама, учествовала у војној вежби у близини обале Гуама.³⁴

33 Rajeswari Pillai Rajagopalan, “The Quad Conducts Malabar Naval Exercise”, *The diplomat*, 27/08/2021, Интернет: <https://thediplomat.com/2021/08/the-quad-conducts-malabar-naval-exercise/>, 24/09/2021.

34 Lieutenant Geoff Long, “Multinational exercise tests ship’s upgrade”, *Australien Government - Department of Defence*, 01/09/2021, Интернет: <https://news.defence.gov.au/international/multinational-exercise-tests-ships-upgrade>, 24/09/2021.

Потребно је исто тако указати и на споразум о безбедносном партнерству „АУКУС” (*AUKUS*), који су САД, Велика Британија и Аустралија потписали у септембру 2021. године. Споразумом је предвиђено подизање дефанзивних капацитета у Индо-Пацифику кроз међусобну размену подморске технологије и помоћ Аустралији да развије нуклеарне подморнице, али, како се наводи, без нуклеарног оружја.³⁵ Рачунајући на једну од основних намена сваке подморнице, могу се очекивати појачана обавештајна активност у праћењу кинеског регионалног наступа и недоумице у контексту КВАД-а, јер је сам споразум врло индикативан. „АУКУС” потврђује тезу о индо-пацифичкој „стратешкој анаконди”, али отвара важна питања њеног оперативног формата – да ли је то на помолу неки нови, или ће КВАД одговарајуће коопирати Велику Британију која појачано исказује интересовање за Индо-Пацифик?³⁶

ЗАКЉУЧАК О ПРАВЦИМА „ОБАВИЈАЊА АНАКОНДЕ ОКО АЗИЈСКОГ ЗМАЈА”

Питање кооптације или проширења чланства у стратешком формату КВАД-а стоји у уској релацији са питањем праваца којим би се „стратешка анаконда” пружила у Индо-Пацифику и „обавила” око „азијског змаја” у што јачем „стиску”.

Пандемија вируса *COVID-19* била је адекватан повод и за видео конференцију у марту 2020. године, која је, на америчку иницијативу, окупила земље КВАД-а и, што је нарочито интересантно, земље које не припадају овом формату - Јужну Кореју (ЈК), Вијетнам и Нови Зеланд. Виртуелни самит покренуо је спекулације о наводној „КВАД плус” (*QUAD Plus*) проширеној форми у којој је, само неколико дана касније, истим поводом одржана и друга рунда разговора. Од земаља из ширег „КВАД плус” формата издвајају се ЈК - због геостратешког елемента њених тензија са суседном Северном Корејом (СК) - и Вијетнам. Кинеске претензије у водама ЈКМ можда би могле приближити званични Ханој идеји да се кроз „КВАД плус” одупре укупном регионалном утицају НР Кине. Међутим, уз резерве, јер се одбрамбена политика Вијетнама заснива на тзв. концепту „Три НЕ” (*Three Noes defense policy*), који искључује опције склапања савеза, инсталирања иностраних база на својој територији и удруживања са неком другом земљом у циљу супротстављања

35 Milijana Milikšić, „Zaboli sun nam nož u leđa”:Novi pakt protiv Kine podelio zapadne saveznike, a tek sledi reakcija Pekinga, *Blic*, 16/09/2021, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/svet/zaboli-su-nam-noz-u-ledja-novi-pakt-protiv-kine-podelio-zapadne-saveznike-a-tek-sledi/snxy7my>, 24/09/2021.

36 Видети: “Global Britain in a Competitive Age: the Integrated Review of Security, Defence”, *Development and Foreign Policy*, 16/03/2021, Интернет: <https://www.gov.uk/government/publications/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy>, 24/09/2021.

трећој.³⁷ Спекулацијама о ширењу формата „КВАД” често је обухваћена и Индонезија, која је итекако битна с обзиром на то да контролише четири веома прометна и за НР Кину стратешки важна мореуза (Малајски, Сундски, Макасарски и мореуз Ломбок).³⁸

Било да се ради о тренутном, или можда проширеном формату, правац „анаконде” у КВАД-у би захватио лук који чине западни део Пацифика, Источна, Југоисточна и Јужна Азија. Кооптација би омогућила повољне стратешке тачке за приближавање НР Кини или, у преносном значењу, њено „јаче стезање”. Хипотетички, таласократија ”анаконде” покушала би да регионално обузда „азијског змаја” и да му отежа излазак на Пацифик који стратешки условљава поморски сегмент „Новог пута свиле”.

Источна Азија представља важан подрегион за утицај на Корејско полуострво, али и на трасу која даље води према арктичкој области. Подрегион Југоисточне Азије значајан је због спорних питања у ЈКМ, поморског сегмента „Новог пута свиле” и руте кроз Малајски мореуз којом НР Кина највише допрема виталне енергенте за своју економију. „Стратешка анаконда” би таласократски деловала и у Јужној Азији, односно у Индијском океану на који излази и пакистанска лука Гвадар. То је тачка одакле креће економски коридор, који се пружа дужином територије Пакистана до кинеске провинције Синђианг и представља алтернативну копнену трасу за допремање енергената у НР Кину.

Узимањем у обзир, на самом крају, овог оперативног лука у Индо-Пацифику и утицаја околности пандемије на реафирмативне тежње КВАД-а, основано је очекивати да „стратешка анаконда” своју таласократску моћ конструктивно удружи и са „паметном моћи” (smart power) вакцине против вируса COVID-19.³⁹ У делу заједничке изјаве након самита из септембра 2021. године, стоји да су се „поред количина које се финансирају кроз иницијативу „КОВАКС” (*COVID-19 Vaccines Global Access – COVAX*), Аустралија, Индија, Јапан и САД обавезале да ће широм света донирати више од 1,2 милијарде доза”, као и да су „у склопу тих обавеза”, земљама у Индо-Пацифику до сада „испоручили готово 79 милиона доза сигурних, ефикасних и квалитетних вакцина.”⁴⁰

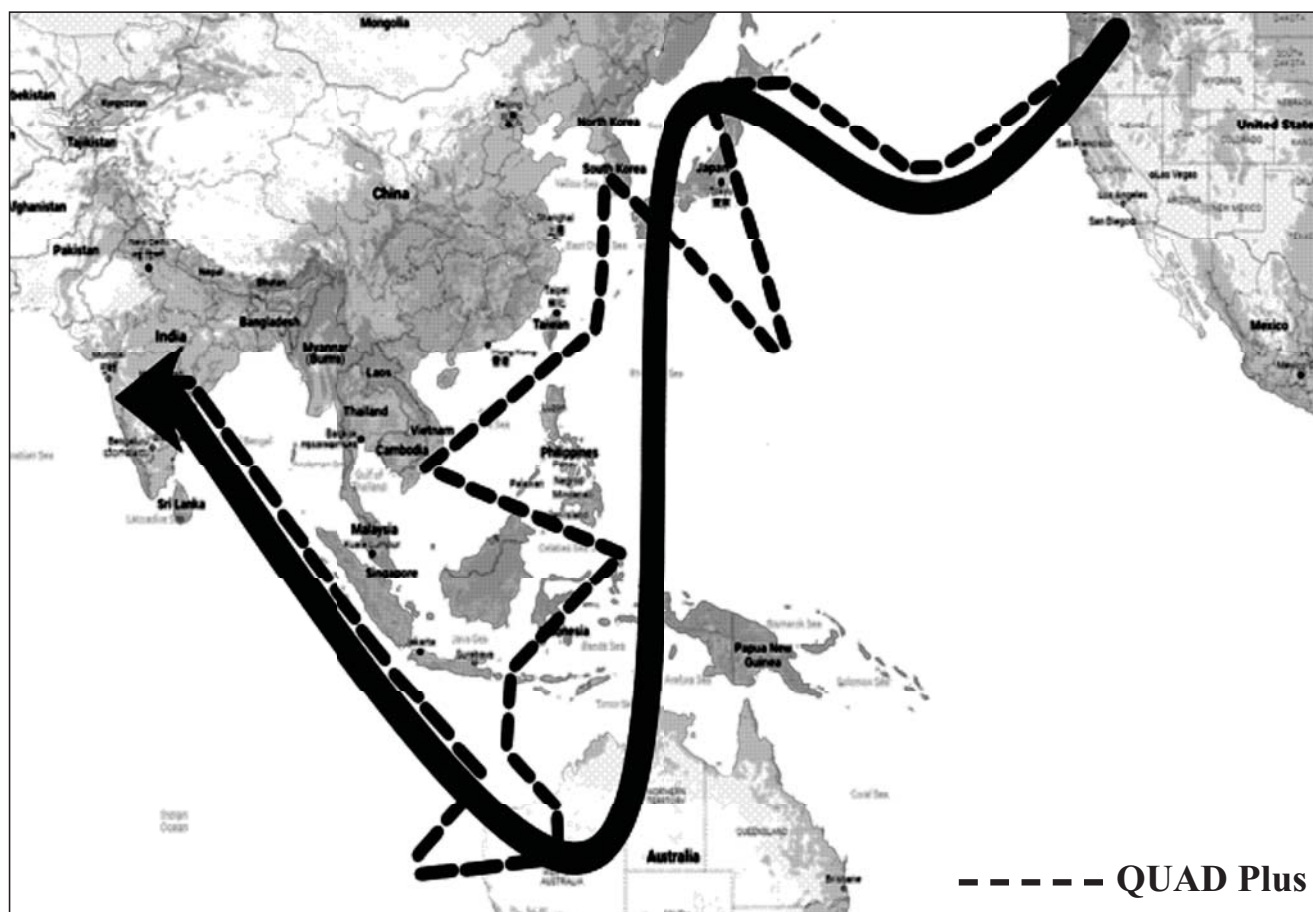
37 Derek Grossman, “Don’t Get too Excited, ‘Quad Plus’ Meetings Won’t Cover China”, *Rand*, 09/04/2020, Интернет: <https://www.rand.org/blog/2020/04/dont-get-too-excited-quad-plus-meetings-wont-cover.html>, 29/09/2021.

38 Namrata Hasija, “A Quad Plus-6 Indo-Pacific strategy”, *Taipei times*, 16/04/2021, Интернет: <https://www.taipetitimes.com/News/editorials/archives/2021/04/16/2003755778>, 29/09/2021.

39 Марко Вигњевић, „Вакцина против вируса COVID-19 као нови ресурс паметне моћи“, *Дипломатија и безбедност*, Институт за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност, бр. 2/2019.

40 Briefing Room, Joint Statement of the Quad Leaders, *The White House*, 24/09/2021, Интернет: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/09/24/joint-statement-from-quad-leaders/>, 06/10/2021.

Слика 4 Анаконда у КВАД плус-у

Извор: Аутор

ЛИТЕРАТУРА

Баришић Игор, Бериша Хатица, „Мехенова поморска геостратегија - изазови, ризици и претње по националну безбедност САД у 20. веку”, *Војно дело*, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране, Београд, број 5/2016;

Бабић Марко, „Изазови геополитичких концепција на Балкану: случај Србије”, *Међународна политика*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 1169, 2018;

Вуковић Небојша, *Логика империје - Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас/Нација прес, Београд, 2007;

Вигњевић Марко, „Велике стратегије НР Кине и регионални безбедносни изазови”, *Дипломатија и безбедност*, Институт за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност, бр. 2/2019;

Вигњевић Марко, „Вакцина против вируса COVID-19 као нови ресурс паметне моћи”, *Дипломатија и безбедност*, Институт за стратешке студије Факул-

тата за дипломатију и безбедност, бр. 2/2019;

Пророковић Душан, „Поглед на Србију из оквира евроатлантизма као геополитичког концепта: Зашто српски интереси нису подударни са америчким циљевима?”, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, број 1/2018;

Interim National Security Strategic Guidance, The White House, March 2021;

National Security Strategy of the United States of America, The White House, December 2017;

The Smithsonian Institution, *A short History of Civil War*, DK Publishing, New York, 2020.

Извори са интернета

„Бајден окупља савезнике са циљем да зауставе Кину”, *Политика*, 12/03/2021, Интернет: <https://www.politika.rs/scc/clanak/474825/Bajden-okuplja-saveznike-sa-ciljem-da-zaustave-Kinu>; 22/09/2021.

“Australia passes foreign interference laws amid China tension”, *BBC*, 28/06/2018, Интернет: <https://www.bbc.com/news/world-australia-44624270>, 24/09/2021.

Briefing Room, *Joint Statement of the Quad Leaders*, The White House, 24/09/2021, Интернет: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/09/24/joint-statement-from-quad-leaders/>, 06/10/2021.

Derek Grossman, “Don’t Get too Excited, ‘Quad Plus’ Meetings Won’t Cover China”, *Rand*, 09/04/2020, Интернет: <https://www.rand.org/blog/2020/04/dont-get-too-excited-quad-plus-meetings-wont-cover.html>, 29/09/2021.

Enrico D’Ambrogio, The Quad: An emerging multilateral security framework of democracies in the Indo-Pacific region, *European Parliamentary Research Service*, Интернет: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690513/EPRS_BRI\(2021\)690513_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690513/EPRS_BRI(2021)690513_EN.pdf), 23/09/2021.

Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying's Regular Press Conference on 27/09/2021, Интернет: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/t1910208.shtml; 28/09/2021.

“Global Britain in a Competitive Age: the Integrated Review of Security, Defence”, *Development and Foreign Policy*, 16/03/2021, Интернет: <https://www.gov.uk/government/publications/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy>, 24/09/2021.

Lieutenant Geoff Long, “Multinational exercise tests ship’s upgrade”, *Australian Government - Department of Defence*, 01/09/2021, Интернет: <https://news.defence.gov.au/international/multinational-exercise-tests-ships-upgrade>, 24/09/2021.

Milijana Milikšić, „Zaboli sun nam nož u leđa”:Novi pakt protiv Kine podelio zapadne saveznike, a tek sledi reakcija Pekinga, *Blic*, 16/09/2021, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/svet/zaboli-su-nam-noz-u-ledja-novi-pakt-protiv-kine-podelio-zapadne-saveznike-a-tek-sledi/snxy7my>, 24/09/2021.

Namrata Hasija, “A Quad Plus-6 Indo-Pacific strategy”, *Taipei Times*, 16/04/2021, Интернет: <https://www.taipetimes.com/News/editorials/archives/2021/04/16/2003755778>, 29/09/2021.

“Quad leaders press for ‘free’ Indo-Pacific amid China tensions”, *Aljazeera*, 24/09/2021, Интернет: <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/24/quad-announces-cooperative-initiatives-in-first-in-person-summit>; 28/09/2021.

Rajeswari Pillai Rajagopalan, “The Quad Conducts Malabar Naval Exercise”, *The Diplomat*, 27/08/2021, Интернет: <https://thediplomat.com/2021/08/the-quad-conducts-malabar-naval-exercise/>, 24/09/2021.

Sheila A. Smith, “The Quad in the Indo-Pacific: What to Know”, *Council on Foreign Relations*, 27/05/2021, Интернет: <https://www.cfr.org/in-brief/quad-indo-pacific-what-know>; 23/09/2021.

*Marko Vignjević*⁴¹

“ANACONDA” IN QUADRILATERAL SECURITY DIALOGUE

Abstract

The subject of this paper is the analysis of the application of the so-called “Strategic anaconda” in the “Quadrilateral Security Dialogue” (QUAD) consisting of the United States, Australia, India and Japan. The general hypothesis about the essential meaning of QUAD in curbing China's regional and global influence is the basic hypothesis that defines the goals of the work. The research intention is to, by pointing out the importance and continuity of the idea of the “strategic anaconda” - contribute to the science of international relations, but of course to the explanations of the practice of modern Anglo-Saxon geopolitics. The multipolarization of the world generally broadens its focus, but does not change its core (the idea of a “strategic anaconda”), by pointing out, in addition to Russia's all-time rival, the challenge of rivalry with the People's Republic of China. Building on this context, the paper also analyzes the geopolitics of the Indo-Pacific. The first part of the paper refers to the notion of “strategic anaconda”, its theoretical and practical genesis, which hypothetically rests on the validity of the determinant of historical experience in foreign policy decision-making. The second part of the paper presents QUAD - the essence and perspective of that informal strategic format through issues of rivalry and competition (global and regional) of its countries with the People's Republic of China. The conclusion is that QUAD, in the existing or relatively expanded framework, is an operational format of “strategic anaconda” that is “extended” to certain directions in the Indo-Pacific (western Pacific, East, Southeast and South Asia), in order to “wrap around the Asian dragon” in the strongest possible “grip”. The People's Republic of China should therefore regionally curb and possibly limit the maritime segment of the “New Silk Road” - a project that fully combines thalassocratic and telurocratic principles.

Keywords: “Strategic Anaconda”, Quadrilateral Security Dialogue, QUAD, Indo-Pacific, PR China, USA, Australia, India, Japan

41 Marko Vignjević, Master Political Scientist for International Affairs, vignjevicmarko90@gmail.com

Милица Бошковић

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ЖЕНЕ У КРИМИНАЛУ

Сажетак

Криминал, као друштвена појава, ни у изучавањима, ни у пракси, није лишен родног посматрања улога. Поједини криминолози сматрају да оно што се од родне припадности (често поистовећујући са полом), очекује, заправо и води људе ка томе да учествују или не учествују у некој криминалној радњи и по одређеним обрасцима понашања. Организоване криминалне групе почеле су да у своје активности укључују све више жена, а водећи се стереотипом о њиховим родним улогама и могућношћу да тако буду „испод радара” полиције. Истраживања случајева трговине људима показала су широк распон улога жена у криминалној организацији – од прималаца наредби и оперативаца, до самих организатора таквих група. Многе студије још 1970-их година постављале су корелацију између еманципације жена и њиховог све већег преузимања маскулинум рода, послова и криминала.

Кључне речи: жене, род, организовани криминал

КРИМИНАЛ И ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ - КРАТАК ПОЈМОВНИ ОСВРТ

Криминал је комплексан феномен, који има своје културолошке, психо-социолошке, биолошке векторе, и баш због тога, као појава не дефинише се и законски и морално исто у свим деловима света. Дефинисање криминала специфично је и садржински другачије од дефинисања других области и њиховог научног изучавања, јер док појаве у природи или у организму најчешће постоје и одвијају се ван нашег утицаја или воље, криминал не постоји док га друштво, наука и држава не дефинишу као таквог – неприхватљивог, неморалног и нелегалног. Самим тим, у питању је динамична и променљива категорија, у зависности од владајућих друштвених норми, вредности, научних сазнања и легислативе. Готово сваком приступу или дефиницији

криминала, данас би се могао наћи недостатак, управо јер је у питању сложена појава, чије се карактеристике и обухват мењају кроз време. Тиме, најбоље разумевање тога шта је криминал као појава, може се стећи сагледавањем најдоминантнијих теорија ове области – социолошких, психолошких и биолошких.

Социолошке теорије истичу да криминалне тежње и дела бивају потакнути утицајем окружења и друштвених дешавања на појединца. У оквиру ове велике групе, издвајају се бројна учења о криминалном обликовању индивидуе од стране друштва и физичког окружења – теорија „сломљених прозора”, теорија рутинских активности, теорија социјалне дезорганизације. Четири су оквира у којима се крећу социолошка објашњења криминала: 1) криминал као друштвена конструкција, 2) криминал као производ религиозних доктрина, 3) криминал као одговор на правно оређење државе и 4) социо-политички изазван криминал.

Насупрот социолошким, биолошке теорије говоре о „природно рођеним” криминалцима. У овом случају, за криминал постоје физиолошке предиспозиције код појединаца, а то су: 1) биохемијски процеси (рад хормона, глад и друго), 2) неуропсихолошки процеси (тешкоће у мисаоним процесима изазване оштећењима или обољењима мозга), 3) генетске предиспозиције и/или генетске абнормалности, и 4) одговор организма на уношење одређених хемијских супстанци. Најдаље у доказивању биолошке теорије отишао је Ламброзо, који је мерећи обим и карактеристике главе, односно лобање осуђених криминалаца, доказивао да рођењем постоје предиспозиције за девијантно понашање.

Схватања која као узрок криминалног понашања виде искључиво појединца, његове психичке, интелектуалне или физичке карактеристике, називају се једним именом психолошке теорије. Поједини аутори истичу да изградња личности произилази из четири кључна процеса: усмеравање пажње, задржавање пажње, репродукција и мотивација или присиљавање. Модели на које ће појединац применити ове процесе јесу, пре свега породица, а затим и одређене суб-културне групе и медијски промовисани модели. С обзиром на ове чињенице, негација агресије и девијантности пресудна је у периоду детињства, када модели и примери на којима се усваја знање и понашање имају детерминишућу улогу у каснијем понашању личности. Теорије у овој групацији свој фокус стављају на појединце и одређене, кључне интраперсоналне процесе и међуљудске односе, од чијег квалитета зависи развој криминалних понашања. У оквиру ових учења, истичу се теорија особина и теорија рационалног учења.¹

Ниједна од наведених теорија не даје потпун и исцрпан одговор на то зашто настаје криминал. Свакако, од првобитних људских организација до савременог друштва, увек су постојали појединци или групе који су своје мотиве и потребе же-

¹ О теоријама криминалног понашања шире видети у: Весна Николић-Ристановић и Слободанка Костантиновић-Вилић, *Криминологија*, Прометеј, Београд, 2018.

лели да остваре на друштвено или законски неприхватљив начин, јер су такав вид понашања сматрали за бржи и по њиховим мерилима лакши пут доласка до циљева. Поред оних који су свесно кршили друштвене и законске норме, криминал су чинили и чине и они који нормираних правила понашања нису свесни, односно чији интелектуални склоп личности није у стању да разуме окружење у којем живи и правила која су устоличена како би заједнице опстајале и развијале се. Тиме, криминал може бити намерна и свесна и ненамерна штетна радња појединаца. Од почетка XIX века укорењује се да се криминалом сматрају она чињења или нечињења које државе законски пропишу. Криминал има своје границе у „јавности” и „јавном интересу” – у криминалу постоји начело јавног интереса, које иде изван личних интереса и права. У том смислу, начелно се може рећи да криминал јесу сва она понашања која су формално забрањена и кажњива од стране кривичних закона.²

Узроци и мотиви криминалног понашања су разноврсни, као и појавни облици и методе, који се кроз време мењају и чак усавршавају. На жалост, друштвена осуда и кривичне казне нису довољни да се криминал предупреди и искорени, зато су и научна промишљања и практична ангажовања на препознавању ризика и превенцији, увек од кључног значаја.

Како су се опасности, развојем друштва, технологије и утицајем човека на природу, умножавале и усложњавале, тако се исто и криминал као појава развијао, настојећи да превазиђе постојеће забране и мере заштите и репресије; нарочито је „напредовао” криминал чији су мотив и циљ нелегално стицање добара (финансијских и материјалних). Данас једну од највећих опасности, не на националном и друштвеном, већ на глобалном нивоу, представља такозвани организовани криминал. По (нелегално) стеченом профиту, који генеришу бројни облици организованог криминала на светском нивоу, а који се мери у милијардама долара, може се рећи да је ово једна од највећих опасности данашњице. Током учвршћивања постојања и рада Америчког Федералног Истражног Бироа, у првој половини XX века, у ондашњој стручној јавности водила се дебата постоји ли организовани криминал, да би касније тај појам постао синоним за мафију, а поједини аутори истичу да се права природа организованог криминала види у подмуклој динамици између оних који користе немилосрдне методе (укључујући корупцију и убиства), да увећају свој профит и незајажљиве глади друштва за илегалном робом и услугама.³ Свакако, у питању нису синоними, јер је израз „мафија” превасходно уско повезан са криминалном групом хијерархијски јасне структуре, а коју чине људи италијанског (пре свега, сицилијанског) порекла, који су своје криминално деловање вршили у САД. Израз је и потекао са Сицилије, где су од XIII века настајале

2 О теоријама криминалног понашања шире видети у: Весна Николић-Ристановић и Слободанка Костантиновић-Вилић, *Криминологија*, Прометеј, Београд, 2018.

3 Stephen Mallory, *Understanding Organized Crime*, Second edition, Jones & Bartllet, 2012, стр. 2.

прве криминалне организације дефинисане као мафија. Мафију, пре свега, карактерише фамилијарна повезаност њених кључних чланова. Појам „организоване криминалне групе” одређује се у односу на следеће параметре: број чланова групе и активности које извршавају. Разноврсност криминалних радњи и начина њихових чињења отежавали су прецизно дефинисање организованог криминала. Истичало се да се организоване криминалне групе разликују од других криминалних група по специјализацији у одређеној криминалној делатности, снажној хијерархијској структури, насилним актима и енормним приходима и настојању да тако зарађен новац „убаце” у легалне економске токове.⁴ Организоване криминалне групе у погледу организације и поделе дужности, често функционишу као пословне корпорације. Организовани криминал инкорпорирао је многе успешне принципе који постоје у легалним пословним организацијама:

- Ланац издавања наредби
- Јасан циљ рада и постојања
- Специјализација у појединачним задацима и пословима
- Подређени има(ју) контакт само са надређеним
- Стандарди уласка у организацију
- Чување тајне (у случају криминалних група, такозвана омерта – закон ћутања).⁵

Међународно право и УН дефинишу организовани криминал као организовану групу од 3 или више лица, која постоји у извесном периоду и која делује споразумно, у циљу вршења једног или више тешких злочина или кривичних дела (казна затвора од најмање 4 или више година), ради задобијања материјалне користи.⁶

Глобализација, као процес који је допринео ширењу тржишта и стварању широке међународне пословне, културне и друге сарадње, размени информација и миграција људи, учинио је и да организовани криминал прерасте националне границе и својом организацијом и путевима деловања поприми светске размере. Почетком XXI века, организовани криминал доживљава битне промене:

- Прераста у транснационалну појаву и организације чији чланови постоје и делују у различитим земљама
- Профит и моћ се енормно увећавају
- Јавља се жеља за ванинституционалним утицајем на државу и доносиоце одлука.
- Илегална трговина оружјем, трговина наркотицима, трговина људима (тра-

⁴ UNDOC, *Results of a pilot survey of forty selected organized criminal groups in sixteen countries*, UN, 2002, стр. 3.

⁵ Шире видети: Stephen Malory, *Understanding Organized Crime*, нав. дело

⁶ Шире видети: Andrija Savić i Ljubomir Stajić, *Osnovi civilne bezbednosti*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad, 2006.

фикинг), кријумчарење (људи или културних добара), најопаснији су, најчешћи и најуноснији облици (транснационалног) организованог криминала.⁷

РОДНЕ УЛОГЕ И КРИМИНАЛ

Дискусија о родно заснованим улогама, део је генералних настојања да се дефинишу једнакости и места мушкараца и жена у друштву, животу и раду. Оно што превасходно треба знати јесте да „пол” и „род” нису синоними – пол је биолошка одредница, скуп физиолошких карактеристика датих рођењем, док је род социолошка категорија – скуп особина које нас предодређују за неко понашање или занимање. Родни идентитет је субјективни осећај припадности или неприпадности једном од родова (маскулинум или фемининум) и није нужно заснован на полу или сексуалној оријентацији. Род је део онога како нас људи виде, како ми видимо друге и како се понашамо. Неоправдано, родне улоге се везују уз пол и у складу са укорењеном традицијом и друштвеним нормама, приписују им се улоге у друштву и на друштвеној лествици. Вест и Цимерман (*West and Zimmerman*)⁸ су истакли да је род скуп менталних карактеристика у понашању и да по рођењу још не припадама одређеном роду, без обзира на пол.⁹ Уједињене нације у својим документима наводе да се родни атрибути и могућности друштвено конструишу и уче кроз процесе социјализације, који имају своје културолошке и временске контексте.

Криминал, као друштвена појава, ни у изучавањима, ни у пракси није лишен родног посматрања улога. Поједини криминолози сматрају да оно што се од родне припадности (често поистовећујући са полом) очекује, заправо и води људе ка томе да учествују или не учествују у некој криминалној радњи и по одређеним обрасцима понашања. Правници, са друге стране, сматрају да примена закона не треба да познаје и уважава специфичности пола и рода, већ да их у нормама, као и у процесуирању, третира једнако. Као резултат бројних анализа, UNDOC ипак истиче да кривична дела имају другачији утицај на мушкарце и жене, да се они суочавају са различитим ризицима и да су различито виктимизовани.¹⁰ Аутори попут Стефенсмајера и Алана (*Steffensmeier and Allan*)¹¹ сматрају да су и мушкарци и жене подједнако укључени у „мања” кривична дела, попут пљачки и злоупотребе наркотика, наводе да у случају убистава и организованог криминала постоје велике

7 Stephen Malory, *Understanding Organized Crime*, нав. дело

8 Candance West & Don Zimmerman, “Doing gender”, *Gender and Society*, Vol. 1(2), 1987, pp. 125-151.

9 Исто

10 UNDOC, *Results of a pilot survey of forty selected organized criminal groups in sixteen countries*, UN, 2002.

11 Steffensmeier Darel and Emily Allan, “Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending”, *Annual Review of Sociology*, 1996, Vol. 22, pp. 459-487.

разлике у учешћу. Криминологија је индиферентно третирао улогу жена у криминалу – нарочито у организованом криминалу.¹² Неколико истраживања настојало је да испита улогу жена у организованом криминалу, а већина њих бавила се италијанском мафијом. Лонгриџ (*Longrigg*)¹³, у својој књизи истиче да су жене у мафију укључиване тако што су претходно биле девојке, супруге или мајке чланова мафије, али да су имале подређене и виктимизоване позиције.¹⁴ До касних 1990-их у друштву и у науци владао је стереотип о женама у криминалу, који је занемарио њихов интелектуални потенцијал и улоге које су заиста имале. Нове форме односа у ери глобализације, проток идеја, информација и људи, утицали су на мотивацију и амбицију жена да активно учествују како у легалним, тако и у нелегалним пословним радњама. Организоване криминалне групе почеле су да у своје активности укључују све више жена, а водећи се стереотипом о њиховим родним улогама и могућношћу да тако буду „испод радара” полиције. Све више истраживања не само да показује и осветљава чланство и улогу жена у криминалним групама, већ и пораст њиховог броја и у вршењу кривичних дела и у санкцијама које носе. Сигел (*Siegel*)¹⁵ истиче да су жене увек биле присутне у криминалу, само да о томе није било довољно истраживања.¹⁶

ЖЕНЕ У ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ

Иако истраживање рада и структуре организованих криминалних група није једноставно, ни са методолошке, ни са безбедносне стране, изникла су истраживања и полицијске анализе које нам дају релевантни приказ и о броју и улози жена у овим нелегалним делатностима.

Крајем 1990-их Интерпол, Еуропол и друге полицијске агенције широм света, училе су да жене заузимају све значајније улоге у транснационалном организованом криминалу, нарочито у трговини људима.¹⁷ Радови Арсовске и Алум (*Arsovska and Allum*),¹⁸ као и Креглер (*Kriegler*)¹⁹, показују пораст броја жена и у

12 Jana Arsovska and Felia Allum, “Introduction: women and transnational organized crime”, *Trends in Organized Crime*, Vol. 17, No. 1-2, 2014, pp. 1-15. стр. 3.

13 Clare Longrigg, *Mafia Women*, Vintage Uk, 1998.

14 Исто

15 Deborah Siegel, “Women in transnational organised crime”, *Trends in Organised Crime*, 17(1), 2014, pp. 52–65.

16 Исто

17 Alexis A. Aronowitz et al., *The Global Trade in Human Beings*, Praeger, London, 2010, стр. 52.

18 Jana Arsovska and Felia Allum, “Introduction: women and transnational organized crime”, *Trends in Organized Crime*, Vol. 17, No. 1-2, 2014, pp. 1-15.

19 Anine Kriegler, “A New Look at Women and Organised Crime”, *Institute for Security Studies - Africa*, 2012.

организованим групама за трговину наркотицима, нарочито у Мексику, истичући да се то нарочито дешава када њихови супрузи премину или буду затворски санкционисани. У Латинској Америци популација жена затвореника расте брже него што је то случај са мушкарцима у затвору.²⁰ Исти извор наводи да је у периоду 2000-2015. године, број жена у затвору повећан за 51,6%, а мушкараца за 20%. Клеменс (*Kleemens*) и сарадници²¹ су анализирали податке које је прикупила организација *The Dutch Organised Crime Monitor*, а резултати које су објавили показали су да готово да нема облика транснационалног организованог криминала у коме учешће нису узеле и жене; у 102 од 150 анализираних случајева, жене су биле осумњичене, само у 48 случајева их није било, али од свих осумњичених, оне чине 11%.²²

Истраживања случајева трговине људима показала су широк распон улога жена у криминалној организацији – од прималаца наредби и оперативаца, до самих организатора таквих група, када се најчешће и у литератури и у пракси означавају као „мадам”. Сигел (*Siegel*) је истраживала жене у Африци које су постајале мадам, а највише их је пореклом из Нигерије. Оне су биле на челу криминалних организација и планирале су све активности, од координације трафикингом до контроле проститутки (жртава) и финансија.²³ Њихове организације, по обиму и деловању, кретале су се од националних до транснационалних. Аутор наводи да објашњење за улазак у овакне илегалне послове и постајање мадам, може лежати и у дешавањима 1980-их година, када су на том подручју владале велике економске кризе – жене, махом из Нигерије, Гане и Камеруна, одлазиле су у Европу у потрази за сезонским послом, али и да раде као проститутке. Мада су махом потицале од оне групације која се бавила проституцијом – клијенте су убеђивале да инвестирају у „посао” проституције, а оне су почеле да се баве „врбовањем” својих младих сународница. Оваква објашњења могу се наћи и у радовима Бекући (*Becucci*)²⁴ и Хабшл (*Hübschle*)²⁵. Свој „посао” временом су шириле на друге земље у свету и постајале праве вође организованих криминалних група. Наведени аутори истичу да, за разлику од жена у италијанској мафији, које су позиције у групи добијале због смрти или одслужења казне

20 Deborah Bonello, “Women in Guatemala: The New Faces of Extortion?”, *InSight Crime*, 2019, Интернет: <https://insightcrime.org/investigations/women-guatemala-new-faces-extortion-2/>

21 E.R. Kleemans, E.W. Kruisbergen and R.F. Kouwenberg, “Women, brokerage and transnational organised crime, Empirical results from the Dutch Organised Crime Monitor”, *Trends in Organized Crime*, 17(1-2), pp. 16-30.

22 Исто, стр. 24.

23 Deborah Siegel, “Women in transnational organised crime”, *Trends in Organised Crime*, 17(1), 2014. pp. 52 –65.

24 Stefano Becucci, “New players in an old game: the sex market in Italy”, In: Siegel D, Nelen H (eds) *Organised crime. Culture, markets and policies*. Springer, New York, 2008.

25 Annette Hübschle, “Of Bogus Hunters, Queenpins and Mules: The Varied Roles of Women in Transnational Organized Crime in Southern Africa”, *Trends in Organized Crime*, 17(1-2), 2014, pp. 31-51.

супруга или блиског мушког члана породице, жене из Африке преузимале су иницијативу и саме градиле своје организације. Хабшл (*Hübschle*) у свом раду наводи и да су у неколико случајева трафикинга деце биле укључене старије жене, које су биле задужене за „врбовање” и транспорт/превоз. Оне су коришћене јер су привлачиле мање пажње, путујући са децом (које су представљале као своје унуке), прелазећи бројне државне границе.²⁶ По извештајима UNDOC-а из 2018. године, од укупног броја осуђених лица за трговину људима, 62% чинили су мушкарци, а 38% жене.

У својој студији из 2015. године, Малиновска и Ричкова (*Malinowska and Rychkova*)²⁷ истакле су да се неоправдано сматра да су у послове трговине наркотицима укључени само мушкарци и да у таквим криминалним организацијама има доста жена и да је важно знати ову чињеницу када се креирају политике борбе против наркотика. Извештај *Organization of American States* из 2016. године, показује да у Аргентини, Бразилу и Перуу, више од 60% жена затвореница чине оне осуђене за кривична дела везана за наркотице. Анализирајући трговину наркотицима дуж америчко-мексичке границе, Андерсон (*Anderson*)²⁸, је истакла да жене имају значајне улоге у организацији набавке дрога, обезбеђивању скровишта, као и у самој продаји.²⁹ У случају организованог криминала у области наркотика, многе жене бивају увучене у организације, прво као конзументи, а затим и као такозвани „дилери”, што се дешава против њихове воље, али их потреба за дрогом или дугови које праве због куповине исте на то терају; са друге стране, постоје жене које су самовољно постале чланови таквих група, јер је за њих стварање продајне мреже био знак оснаживања и ослобађања од форми мушке контроле, али и облик авантуре.³⁰

Истраживачи који су радили интервјуе са затвореницама, припадницама организованих криминалних група, већином су добили одговоре да су у криминал ушле из следећих разлога:

- 1) Због осећаја заштите,
- 2) Због претходних емотивних односа са неким чланом групе,
- 3) Због осећаја припадности некој групи и „породици” и/или
- 4) Зараде, коју у том обиму легалним путем не би могле стећи.³¹

26 Annette Hübschle, “Of Bogus Hunters, Queenpins and Mules: The Varied Roles of Women in Transnational Organized Crime in Southern Africa”, *Trends in Organized Crime*, 17(1-2), 2014, 31-51. стр. 41.

27 Kasia Malinowska-Sempruch and Olga Rychkova, *The Impact of Drug Policy on Women*, Open Society Foundations, New York, 2015.

28 Anderson Tammy, “Dimensions of Women's Power in the Illicit Drug Economy”, *Theoretical Criminology*, 9(4), 2005, pp. 371-400.

29 Исто

30 Howard Campbell, “Female Drug Smugglers on the U.S.-Mexico Border: Gender, Crime, and Empowerment”, *Anthropological Quarterly*, Vol. 81, No. 1, 2008, pp. 233-267. стр. 238.

31 Deborah Siegel, “Women in transnational organised crime”, *Trends in Organised Crime*, 17(1), 2014, pp. 52-65.

ЗАКЉУЧАК

Радови објављени средином и крајем XIX века, пре свега аутора Ламброза и Ферера, жене починиоце криминала означавали су као природно/рођењем „абнормалне” и истицали да је сама анатомија жена инфериорнија у односу на мушкарце криминалце.³² Како су се истраживања ове теме умножавала, расла је и феминистичка критика, што је било оправдано са становишта негирања биолошких теорија. Међутим, подаци и радови, нарочито последњих деценија неупитно показују да жене у не малом броју и често својом вољом улазе или чак организују криминалне групе за вршење тешких кривичних дела. Многе студије још 1970-их година постављале су корелацију између еманципације жена и њиховог све већег преузимања маскулинум рода, послова и криминала.³³ Без сумње су глобализација, развој интернета и друштвених мрежа и залагања за родну равноправност и већу еманципацију жена, учинили да оне буду видљивије и у области криминала, али и да саме осете жељу да се „докажу” и остваре профит вршећи и нелегалне послове. Традиционални приступ улогама у друштву, стереотипи као и само схватање фемининум рода и његових карактеристика (нежност, осетљивост, саосећајност), као блиско везаних за жене, чине да се учествовање жена у организованом криминалу и делима попут трговине људима и сексуалне експлоатације жена и деце или трговина дрогом, заштићеним животињским врстама или уметничким делима, често види као неспојиво са овим полом, у чему се крије и замка њихове мање „видљивости” за истражне органе.

ЛИТЕРАТУРА

Николић-Ристановић Весна и Костантиновић-Вилић Слободанка, *Криминологија*, Прометеј, Београд, 2018.

Adler Freda, *Sisters in Crime: The Rise of the New female Criminal*, McGraw-Hill Publishing Co, New York, 1975.

Aronowitz A. Alexis et al., *The Global Trade in Human Beings*, Praeger, London, 2010.

Arsovska Jana and Allum Felia, “Introduction: women and transnational organized crime”, *Trends in Organized Crime*, Vol. 17, No. 1-2, 2014, pp. 1-15.

32 Jana Arsovska, Felia Allum, “Introduction: women and transnational organized crime”, *Trends in Organized Crime*, Vol. 17, No. 1-2, 2014, pp. 1-15, стр. 3.

33 Rita James Simon, *Women and Crime*, Lexington, Mass.: Lexington Books, 1975; Freda Adler, *Sisters in Crime: The Rise of the New female Criminal*, McGraw-Hill Publishing Co, New York, 1975.

Becucci Stefano, "New players in an old game: the sex market in Italy", In: Siegel D, Nelen H (eds) *Organised crime. Culture, markets and policies*. Springer, New York, 2008.

Bonello Deborah, "Women in Guatemala: The New Faces of Extortion?", *In-Sight Crime*, 2019, Интернет: <https://insightcrime.org/investigations/women-guatemala-new-faces-extortion-2/>

Campbell Howard, "Female Drug Smugglers on the U.S.-Mexico Border: Gender, Crime, and Empowerment", *Anthropological Quarterly*, Vol. 81, No. 1, 2008, pp. 233-267.

Candance West And Zimmerman Don H., "Doing gender", *Gender and Society*, Vol. 1, No. 2, 1987, pp. 125-151.

Darel Steffensmeier and Emily Allan, "Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending", *Annual Review of Sociology*, 1996, Vol. 22, pp. 459-487.

Hübschle Annette, "Of Bogus Hunters, Queenpins and Mules: The Varied Roles of Women in Transnational Organized Crime in Southern Africa", *Trends in Organized Crime*, 17(1-2), 2014, pp. 31-51.

Kleemans E.R., Kruisbergen E.W. and Kouwenberg R.F., "Women, brokerage and transnational organised crime, Empirical results from the Dutch Organised Crime Monitor", *Trends in Organized Crime*, 17(1-2), pp. 16-30.

Kriegler Anine, "A New Look at Women and Organised Crime", *Institute for Security Studies - Africa*, 2012.

Longrigg Clare, *Mafia Women*, Vintage Uk, 1998.

Malinowska-Sempruch Kasia and Rychkova Olga, *The Impact of Drug Policy on Women*, Open Society Foundations, New York, 2015.

Mallory Stephen, *Understanding Organized Crime*, Second edition, Jones & Bartlett, 2012.

O'Brien Martin and Yar Malid, *Criminology: The key Concepts*, Routledge, 2008.

Savić Andreja i Stajić Ljubomir, *Osnovi civilne bezbednosti*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad, 2006.

Siegel Deborah, "Women in transnational organised crime", *Trends in Organized Crime*, 17(1), 2014, pp. 52-65.

Simon Rita James, *Women and Crime*, Lexington Books, Lexington, 1975.

Tammy Anderson, "Dimensions of Women's Power in the Illicit Drug Economy", *Theoretical Criminology*, 9(4), 2005, pp. 371-400.

UNDOC, *Results of a pilot survey of forty selected organized criminal groups in sixteen countries*, UN, 2002.

*Milica Bošković*³⁴

WOMEN IN CRIME

Abstract

Crime, as a social phenomenon, is not deprived of gender role observation, neither in studies nor in practice. Some criminologists believe that what is expected from gender (often equating with sex) actually leads people to participate or not to participate in a criminal act, according to certain patterns of behavior. Organized crime groups have begun to include more and more women in their activities, guided by the stereotype of their gender roles and the possibility of being "under the radar" of the police. Investigations into human trafficking cases have shown a wide range of women's roles in the criminal organization - from the recipients of orders and operatives, to the organizers of such groups themselves. Many studies back in the 1970s drew a correlation between the emancipation of women and their growing take on masculinum gender, jobs, and crime.

Keywords: women, gender, organized crime

34 Prof. Dr. Milica Bošković, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, boskovicmil@gmail.com

Горан Поповић

МУП Републике Србије, ПУ за град Београд

Душан М. Јанковић

Универзитет одбране, Војна академија, Београд

КОРУПЦИЈА У ЗДРАВСТВЕНОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ

Сажетак

Предмет овог истраживања је корупција у здравственом систему Србије, а главни циљ утврђивање ставова испитаника према корупцији у здравству. Испитаници су питани о присутности корупције у здравству, искуству са корупцијом и степену присутности корупције у наредном периоду. За реализацију наведеног циља конструисан је упитник од двадесет питања, у виду петостепене Ликертове скале и питања затвореног типа. Резултати су показали да је корупција у здравству Републике Србије у великој мери присутна. У највећој мери заступљена је у болницама за одрасле, а предњачи на одељењима хирургије и породилишта. Коруптивне радње се најчешће одвијају на релацији лекар-пацијент, а веома је заступљена и појава самоиницијативног даривања лекара и медицинског особља од стране пацијената. Забрињава чињеница да се не очекује побољшање, смањење присутности корупције у здравству. Разлоге за то испитаници виде пре свега у чињеници да се ништа неће променити чак и када се коруптивне радње пријаве надлежним органима за сузбијање корупције. Поред тога, заступају и став да је тешко доказати да је неко тражио мито. Испитаници сматрају да је чланом 234, ставом 6 Закона о здравственој заштити корупција у здравству на неки начин легализована. Генерално, испитаници нису задовољни здравством у Србији. Како би се утицало на смањење корупције у здравству неопходно је успоставити превентивне мере, континуирано едуковати јавност о штетности корупције и значају пријављивања оваквих случајева.

Кључне речи: корупција, здравствени систем, коруптивне радње, здравствени радници, пацијенти

УВОД

Корупција је присутна у свим сферама живота и у свим делатностима, како у привредним, тако и у непривредним гранама. Увек ће постојати неко ко ће настојати да на лакши начин прибави за себе одређену материјалну или нематеријалну корист, као и друга страна која ће на такву релацију пристати зарад свог интереса. Стога, обе стране које учествују у коруптивном односу – коруптант и корумпирани – једнако су криве и пред институционалним судовима, као и пред судом савести. У Конвенцији Уједињених нација против корупције, корупција је дефинисана као значајна претња по сигурност и стабилност.¹ Према поменутој конвенцији, корупција обезвређује владавину права и нарушава поверење грађана у институције власти. Циљеви ове конвенције јесу: унапређивање и јачање мера за ефикасније спречавање корупције и борба против корупције; унапређивање и подржавање међународне сарадње, као и техничка помоћ у спречавању и борби против корупције, укључујући и повраћај средстава; унапређивање интегритета, одговорности и правилног управљања јавним пословима и јавном имовином.²

Реч корупција води порекло од латинске речи *corruptio* која се користи за означавање поткупљивања, подмићивања, потплаћивања, моралне искварености, кварења, труљења и распадања.³ Како би се неки поступак сматрао корупцијом, услов је постојање намере да дође до нарушавања непристраниности, уз обезбеђивање личне користи.⁴ Корупцију је могуће схватити у виду понашања које одступа у односу на формалне обавезе јавне улоге како би се стекла добит (приватна, статусна или новчана) кроз кршење правних, моралних или друштвених норми ради обављања личних утицаја. Под корупцијом се подразумева подмићивање, непотизам или злоупотреба службеног положаја.⁵

Корупцијом као појавом не бави се само криминологија, него и социологија, јер корупција представља правни, али и друштвени и лични проблем. Наиме,

1 UN office on drugs and crime, *United Nations convention against corruption*, UN, New York, 2004, стр. 15.

2 Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација против корупције, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 12/2005, чл. 1.

3 Иван Шипка, Милан Клајн, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007, стр. 664.

4 Драгомир Антонић, Будимир Бабовић, Борис Беговић, Мирјана Васовић, Зоран Вацић, Слободан Вуковић, Зоран Ивошевић, Драгољуб Кавран, Бошко Мијатовић, Божо Стојановић, Драгор Хибер, *Корупција у Србији*, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001, стр. 25.

5 Милован Митровић, *Увод у социологију и социологију права*, Правни факултет, Београд, 2007, стр. 333.

особа која учествује у коруптивном односу нема морални став и чврсте етичке стандарде, што се очекује нарочито од људи који се налазе на одговорним и важним положајима, као што је докторска професија. Штавише, здравствени радници полажу при примању у звање Хипократову заклетву, а корупција представља директно кршење тих принципа на којима почива ова делатност и све што се подразумева да поседују они који је обављају. Ширећи се даље и постајући друштвено прихватљиво понашање, када је прихвати као нормалну појаву већи број људи у једној средини, она постаје широк друштвени проблем, који је веома тешко решити и искоренити, као што се догодило у Србији.

УЗРОЦИ ПОЈАВЕ КОРУПЦИЈЕ У СРПСКОМ ЗДРАВСТВУ

Српско здравство организовано је у три степена: примарни, секундарни и терцијарни ниво. Већ годинама здравствени систем у Србији показује одређене мањкавости, које су узроковане првенствено недовољним улагањима у здравство, што се последично одражава не само на квалитет и савременост здравствених услуга, него и на број и структуру запослених, као и њихову мотивацију за рад услед ниских зарада. И даље се осећају последице транзиције и кризног периода који је уназадио све области делатности у Србији, па тако и здравство. Немогућност да се подигну зараде здравствених радника и приближе, по износу, њиховим колегама у Европи, смањује мотивацију за рад. Последице ових прилика свакодневно можемо видети по броју здравствених радника који се одлучују да иду да раде у иностранство, првенствено у Немачку.

У оваквим условима – где се здравствени радници осећају потцењено и раде у лошим условима, без перспективе, подложнији су притисцима коруптора који ће понудити новац или другу вредност у замену за противуслугу. Са друге стране, пацијенти су мотивисани другим разлозима да се нађу у улози коруптора, како би што пре дошли до услуге која им је потребна и избегли посету приватним лекарима.

Законом о здравственој заштити у члану 234, став 5, прописано је да „Здравствени радник и здравствени сарадник који обавља здравствену делатност, односно послове здравствене заштите у здравственој установи у јавној својини, члан органа, односно стручних органа у здравственој установи у јавној својини, као и чланови њихових ужих породица, не смеју тражити, нити примити новац, поклон, услугу или било какву другу корист за себе, чланове своје уже породице или физичка и правна лица која се оправдано могу сматрати интересно повезаним, а који могу утицати на непристрасност или професионално обављање дужности, односно који се могу сматрати наградом у вези са вршењем дужности и обављањем здравствене делатности.”⁶

⁶ Закон о здравственој заштити, *Службени гласник РС*, бр. 25 од 3. априла 2019, чл, 234, ст. 5.

Наредни став поменутог члана прописује следеће: „Изузетно од става 5. овог члана, исказивање захвалности у виду поклона мање вредности, односно рекламног материјала и узорака, који није изражен у новцу или хартијама од вредности и чија појединачна вредност не прелази 5%, а укупна вредност не прелази износ једне просечне месечне плате без пореза и доприноса у Републици Србији, не сматра се корупцијом, сукобом интереса, односно приватним интересом, у складу са законом.”⁷ Након увођења поменуте одредбе реакција јавности била је бурна, с обзиром да је од стране многих била сматрана индиректном легализацијом корупције.

АКТИВНОСТИ ДРЖАВЕ НА ИСКОРЕЊИВАЊУ КОРУПЦИЈЕ

Проблем здравственог система Србије је озбиљно пољуљано поверење корисника система здравствене заштите, због низа догађаја који су у протеклих неколико година потресли целокупну јавност, показујући да су грађани најрањивији баш тамо где би држава требало да их највише заштити – у здравственом систему. Један од случајева корупције на највишим нивоима догодио се 2010. године, када је тадашњи директор Института за онкологију био ухапшен због сарадње с фармацеутским кућама и прописивања веће дозе лекова од дозвољених како би се дистрибуирале веће количине лекова и омогућило стицање добити одређеним фармацеутским кућама. У ову аферу био је умешан велики број лекара онколога, па чак и на одељењу педијатријске онкологије, где је утврђено да је лекар–педијатар предњачио у овим криминогеним активностима.⁸ Веома је далекосежан био утицај откривања ове афере, која је поверење пацијената поменутог института током наредних неколико година угрозила у великој мери.

Ова афера била је окидач да се крене у озбиљан окршај с корупцијом у здравству на свим нивоима, те је 2013. уведен СМС за пријаву корупције. У првих годину дана највећи проценат пријава односио се на примање и давање мита, затим на злоупотребу службеног положаја, а доста њих и на запошљавање у здравству.⁹ Држава је кренула у системску борбу против корупције на свим нивоима.

У области одобравања инвалидских пензија такође је било много нерегуларности као последица коруптивног понашања, па је за време мандата министра рада Александра Вулина, 2014. године, покренут процес провере одобрења за инвалидске пензије. Фонд за пензијско и инвалидско осигурање био је оштећен

⁷ Исто, члан 234, стр. 6.

⁸ Зоран Главоњић, „Хапшења на Институту за онкологију у Београду”, *Радио Слободна Европа*, 30/6/2010.

⁹ Предраг Стојичић, „Годину дана рада СМС сервиса за пријаву корупције у здравству”, *Србија у покрету*, 2014.

бројним исплатама пензија лицима која су успела да добију одговарајуће лекарске налазе и потврде користећи коруптивне методе. Онима који се нису одазвали позиву тада успостављене комисије за проверу легитимности додељених пензија, одмах је укидана пензија.

Од тада је много учињено на системском сузбијању свих облика криминалитета, али је њихово присуство и даље велико, што се види и случајевима нових хапшења угледних лекара и хирурга. Тако је у марту 2018. ухапшен лекар специјалиста радиологије са Војномедицинске академије – потпуковник Б.Р, због сумње да је дужем период злоупотребљавао службени положај, чиме је стекао корист од милион и по динара. Он је ухапшен у акцији Војнобезбедносне агенције, војне полиције и посебног одељења Вишег јавног тужилаштва за борбу против корупције.¹⁰ Елитна медицинска установа је опет у питању, што и даље показује да је корупција свуда присутна, а превентивне, па и репресивне мере недовољне.

Током марта 2018. године од стране припадника Министарства унутрашњих послова у Нишу у сарадњи са Војном полицијом и Војнобезбедносном агенцијом извршено је хапшење пет особа. Реч је о лекару клиничког центра у Нишу, Н. И, који је ухапшен због постојања основе да је извршио кривично дело примање мита, и лицима Д.Р. и Д.Р. која су ухапшена због кривичног дела давање мита. Истовремено, ухапшени су М.Г. због постојања сумње да је извршио дело трговине утицајем помагањем и С.П. (докторка Војне болнице у Нишу) због кривичног дела трговина утицајем. У овом случају је Н.И. на захтев С.П. извршио операцију преко реда Д.Р. Лекар Н.И. је захтевао износ од 1.200 евра, који је С.П. примила од М.Г, а он од Д.Р. и Д.Р. На овај начин је 1.000 евра узео Н.И, а по 100 евра су задржали С.П и М.Г.¹¹

Велика очекивања стављена су пред Комисију за борбу против корупције у здравству. О методама рада ове комисије не може се много сазнати, што је оправдано како би се заштитила тајност података, али је јасно да је држава одлучна у томе да се обрачуна с корупцијом у најосетљивијем сегменту друштвеног живота. Комисија ће се бавити и провером јавних набавки, листа чекања, с посебним акцентом на тражење новца да би се урадила нека хируршка интервенција или убрзао конкретан преглед. Провераваће се евентуална спрега лекара из државних установа с колегама у приватним установама, али и с фармацеутским компанијама, како би се утврдило да ли неки доктори прописују превише лекова одређене компаније због неке користи.

Заузет је став тзв. нулте толеранције према корупцији и апеловано је на грађане да пријављују сваки вид корупције. Провераваће се и приватне ординације, а биће контролисано и да ли је било злоупотреба приликом избора фирми

10 „Корупција на ВМА први случај посебног одељења тужилаштва”, *РТС*, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/3061982/korupcija-na-vma-prvi-slucaj-posebnog-odeljenja-tuzilastva.html>, 3/3/2020.

11 Ивана Анђелковић, „Ухапшени хирург у клиничком центру у Нишу и докторка из војне болнице”, *Блиц*, 23/03/2018.

које су задужене за грађевинске радове у здравственим установама. Борбу против корупције у здравству подржала је и Лекарска комора Србије.

ЗАСТУПЉЕНОСТ КОРУПЦИЈЕ У ЗДРАВСТВУ СРБИЈЕ

На територији Србије, корупција у здравству не представља тему која је у великој мери истраживана. Претрагом претходних истраживања пронађена су само три истраживања која су се бавила овом темом током последњих шест година.

Резултати истраживања које је представио Центар за слободне изборе и демократију показују да више од 3/5 испитаника сматра да је здравство корумпирано (28%) и много корумпирано (35%).¹² Истраживање је показало да је током последња три посматрана месеца више од 2/5 случајева (44%) корупције забележено управо у здравственом сектору.¹³ Један од забрињавајућих резултата односи се на перцепцију испитаника о корупцији у здравству. Наиме, они свој став формирају искључиво у складу са личним искуством и искуством које су имале њима блиске особе, родбина и пријатељи. Истовремено, само 1/5 испитаника о случајевима корупције информисала се путем медија.¹⁴ Интересантна је чињеница да 50% испитаника подржава идеју да уколико их неко пусти преко реда, треба заузврат да га награде за то. Са једне стране, постоје испитаници који ситне поклоне као што су пиће, кафа и чоколада не сматрају митом и корупцијом (66%), док са друге стране постоје они испитаници који имају став да је неопходно да се укине свака врста чашћавања у здравству, чак и уколико је реч о симболичном чашћавању (52%).¹⁵ Испитаници су као главне узрочнике корупције у здравственом систему одредили лекаре, док сматрају да су у мањој мери корумпирани медицинске сестре/техничари и административно особље у поређењу са лекарима и радницима РФЗО.¹⁶ Испитаници су истакли да су „најскупље” медицинске услуге: продужење боловања код лекарске комисије – смештање у болничку установу – 180 евра, 202 евра, операција – 440 евра, операција преко реда – 646 евра.¹⁷

Либертаријански клуб је објавио резултате истраживања које је спроведено на територији Београда о ставовима грађана о систему здравствене заштите у Србији. На питање о томе шта сматрају највећим проблемом државног здравственог

¹² Центар за слободне изборе и демократију, *Истраживање јавног мњења – децембар 2015. године. Став грађана према корупцији*, УНДП Србија, Београд, 2015, стр. 8.

¹³ Исто, стр. 7.

¹⁴ Исто, стр. 27.

¹⁵ Исто, стр. 29.

¹⁶ Исто, стр. 30.

¹⁷ Исто, стр. 31.

система, мало мање од 1/3 испитаника (30,6%) истакло је да је то лоша организација, мало мање од 1/4 испитаника (23,9%) да је то корупција, а приближно 1/5 испитаника (21,6%) да је то лоша материјална ситуација. Забрињавајућа је чињеница да је више од 2/3 испитаника (67,5%) имало мишљење да ће лекар већу пажњу посветити пацијенту од кога је добио неки поклон. Потом су испитаници на основу искуства из свог окружња процењивали колико често пацијенти у Србији дају лекарима мито. Више од 4/5 испитаника изјаснило се да је то често (49,8%) и веома често (36,2%), док мање од 1/5 испитаника изјаснило да је то ретко (10,2%) и веома ретко (3,8%). Занимљиво је да је чак 60% испитаника изјавило да би дали мито како би добили квалитетнију здравствену услугу, док би 70% користило лична познанства у исту сврху (Либертаријански клуб, 2016). Одговори на ова питања само су потврдили да већински део становништва доживљава корупцију у здравству као очекивану појаву, коју можда на личном нивоу не одобрава, али јој приступа јер нема другог избора, једноставно се прилагођавајући актуелним приликама. Интересантно би било да је постојала у истраживању и једна контролна група из мање локалне средине, да би се видело како се, рецимо, сеоско становништво односи према корупцији и коруптивним методама, јер смо примере највећих кривичних дела имали у највећим градским центрима (Београд, Ниш, Крагујевац).¹⁸

Стевановић и Милошевић су представили резултате истраживања које је спроведено на територији Београда везано за корупцију у здравству. Према добијеним резултатима закључује се да већина испитаника (78%) сматра да је корупција заступљенија у болницама за одрасле, наспрам 22% испитаника који сматрају да је у дечјим болницама заступљенија корупција.¹⁹ Испитаници су сматрали да је корупција највише заступљена у породициштвама (42%) и одељењима за малигне болести (31%), док је мањи проценат испитаника имао став да је најзаступљенија на кардиологији (14%), ортопедији (8%) и неурологији (1%).²⁰ Готово половина испитаника била је упозната са одредбама закона које се односе на корупцију. На питање да ли одредбу Закона о здравственој заштити чл. 234 ст. 6. према којој је дозвољено исказивање захвалности кроз поклон чија укупна вредност не прелази износ једне просечне плате без пореза и доприноса, сматрају индиректним начином легализације корупције, чак 73.7% испитаника изјаснило се потврдно. Резултати добијени истраживањем су показали и да је чак 54,4% испитаника при лечењу себе или неке њима блиске особе дало новац, неку другу услугу или корист лекару. То није ни изненађујуће с обзиром

18 Либертаријански клуб, *Истраживање: Ставови грађана о систему здравствене заштите у Србији, 2016*, Интернет, <https://libek.org.rs/sr/istravanje/2016/04/28/istravanje-stavovi-gradjana-zdravstvo-u-srbiji>, 3/2/2021

19 Александра Стевановић, Драгана Милошевић, „Корупција у здравству – правни и криминолошки осврт”, *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, 28/2019, стр. 137-150, стр. 144.

20 Исто, стр. 145.

да у свести народа постоји став да ће добити квалитетније здравствене услуге у случају да лекару пружи новац, или неки другу услугу или корист.²¹

ПРЕВЕНТИВНЕ И КАЗНЕНЕ МЕРЕ

У борби против корупције примењују се два општа метода – превенција и репресија, која подразумевају примену различитих законских мера. Део превентивне стратегије јесте и добра информисаност становништва. С тим циљем, на интернету постоји низ информативних сајтова где су објашњена права пацијената, као и како и коме се треба обратити у случају да се жели пријавити корупција или други непримерени и нелегални облици понашања. Веома је важно да контакт информације буду лако доступне пацијентима, односно истакнуте у здравственим установама – где и како пријавити корупцију. Основни вид борбе против корупције јесте едукација становништва и промена свести грађана о укореењим навикама. Зато превентивне мере морају укључивати што чешће обраћање јавности са информацијама о разоткривеним аферама и процесуираним случајевима и изреченим казним мерама, како би се спречили нови случајеви корупције.

Оперативно поступање једнако је при откривању кривичног дела корупције у здравству, као и при откривању других кривичних дела. Да би ово кривично дело било доказано мора се утврдити о ком облику злоупотребе је реч, као и време, мотив и радња извршења, коме је прибављена корист и нанета штета, ко су саучесници, шта је олакшало извршење, који су документи или други акти коришћени за извршење или прикривање и који су прописи важили у време извршења дела и који су повређени злоупотребом. Доказивање кривичног дела мора бити у складу са одредбама Законика о кривичном поступку, Закона о полицији и других прописа, али уз примену правила криминалистике. И ово кривично дело се доказује комбинацијом личних и материјалних доказа, до којих полиција и други државни органи долазе применом оперативно-тактичких мера и радњи.

Према члану 367. Кривичног законика, за примање мита предвиђена је затворска казна:

- од три месеца до три године за мито примљен након интервенције;
- до осам година за мито примљен пре интервенције за оно што је лекар морао урадити;
- до дванаест година за мито примљен пре интервенције за оно што лекар није смео урадити.²²

²¹ Исто, стр. 146.

²² Кривични законик, *Службени Гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр, 107/2005 – испр, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016, чл. 367.

Истовремено, члан 367. Кривичног законика предвиђа одузимање предмета мита у случају да је лекар ухваћен у корупцији.²³ Са друге стране, када је реч о давању мита, члан. 368 Кривичног законика предвиђа затворску казну:

- од три године за нуђење, давање или обећавање мита пре интервенције коју је лекар дужан да предузме;
- од шест месеци до пет година за подмићивање лекара да уради оно што не би смео.²⁴

Истовремено, постоји могућност ослобађања од одговорности за корупцију. Наиме, ако сте дали мито, починили сте кривично дело, ипак ако се сами пријавите полицији или тужилаштву, и то пре него што дело буде откривено, можете бити ослобођени од казне.

ЦИЉ И МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања овог рада је корупција у здравственом систему Републике Србије. Главни циљ истраживања је био да се испита став испитаника о присуству корупције у здравству, односно степен заступљености корупције у здравственим установама и одељењима, релације и облици (начини) на којима се најчешће одвијају коруптивне радње, као и став испитаника о корупцији у наредном периоду.

Конкретни задаци истраживања су:

1. Утврдити став испитаника према заступљености (присутности) корупције у здравственом системом Србије, како на општем ниво тако и у појединачним релацијама (пацијент-лекар; пацијент-особље итд.), у којима је присутна;
2. Утврдити став испитаника према облицима и начинима реализације коруптивних радњи (релације и средства у коруптивним радњама);
3. Утврдити став испитаника према изворима корупције у здравству (лични мотиви, законска процедура итд);
4. Утврдити степен задовољства испитаника здравственим системом и њихово виђење заступљености корупције у наредном периоду.

За реализацију наведених задатака конструисан је упитник од двадест питања, који садржи: део који служи за прикупљање информација о социодемографским карактеристикама испитаника, питања у облику Ликертове петостепене скале о степену присутности корупције (1. уопште није присутна, ... 5. присутна је у великој мери) као и питања затвореног типа који омогућавају реализацију осталих задатака.

У обради података коришћена је дескриптивна статистика за опис узорка

²³ Исто.

²⁴ Исто, чл. 368.

и истраживане појаве (апсолутне и релативне фреквенције - проценти, аритметичка средина и стандардна девијација).

Узорак: У истраживању је учествовало 120 испитаника. Међу испитаницима, било је 55,8% особа мушког пола и 44,2% особа женског пола. Када је реч о старосним категоријама, највећи проценат испитаника био је старости од 31 до 45 година (36,7%), потом следе испитаници старости преко 46 година (34,2%), док је најмање испитаника старости до 30 година (29,2%). Од укупног броја испитаника, 42,5% испитаника било је из Централне Србије, 34,2% из Београда, док је 23,3% испитаника било из Војводине. Међу испитаницима, већи је проценат оних који живе у урбаној средини (89,2%) у односу на оне испитанике који живе у руралној средини (10,8%). Када је образовни статус у питању, највећи проценат испитаника има високо образовање - виша, факултет, постдипломске студије (47,5%), потом следе испитаници са средњим образовањем (44,2%), док је најмањи проценат испитаника са основним или нижим образовањем (7,5%). Највећи проценат испитаника чинили су запослени (80%), потом следе студенти/ученици (9,2%), пензионери (6,7%), незапослени (3,3%), док се најмањи број испитаника изјаснио за друго (0,8%). (Табела 1)

Табела 1. Социодемографске карактеристике узорка

Социодемографске варијабле	Категорије	%
пол	мушки	55,8
	женски	44,2
старост	до 30 година	29,2
	од 31 до 45 година	36,7
	преко 46 година	34,2
регион	Београд	34,2
	Војводина	23,3
	Централна Србија	42,5
средина	рурална	10,8
	урбана	89,2
образовање	основно или ниже	7,5
	средње	44,2
	високо (виша, факултет, постдипломске)	47,5
занимање	запослени	80,0
	незапослени	3,3
	студенти/ученик	9,2
	пензионер	6,7
	друго	0,8

Извор: Аутори

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Први сегмент истраживања се односи на присутност корупције у здравственом систему Србије, како на општу тако и на присуство корупције у појединим релацијама у којима учествују лекари, здравствено и административно особље, фармацеутске куће. Резултати показују да чак 78,3% испитаника мисли да је генерално корупција присутна у здравству Србије, од којих 45,8% сматра да је присутна, а 32,5 % присутна у великој мери. Генерално само 4,2% испитаника је мишљења да корупција није присутна, а 17,5% испитаника и да јесте и да није присутна. Само 0,8% испитаника се изјаснило да корупција уопште није присутна. На генералном нивоу, према мишљењу испитаника постоји висок степен присутности корупције у здравственом систему Србије, на шта указује и просечна оцена ($AS=4,1$; $SD=0,8$). (Табела 2)

Табела 2. Присутност корупције у здравственом систему Србије

Степен присутности	Општа корупција	Пацијент-лекар	Пацијент-зд. особље	Пацијент-ад. особље	Зд. радник-фарм. куће
уопште није присутна	0,8	2,5	0,0	5,0	5,0
није присутна	3,3	2,5	11,7	24,2	20,0
Генерално није присутна	4,2	5,0	11,7	29,2	25,0
и јесте и није присутна	17,5	30,0	41,7	52,5	18,3
Генерално присутна	78,3	65,0	46,7	18,3	56,7
присутна је	45,8	37,5	31,7	16,7	36,7
присутна је у великој мери	32,5	27,5	15,0	1,7	20,0
Аритметичка средина (AS)	4,1	3,9	3,5	2,9	3,5
Стандардна девијациј (SD)	0,8	0,9	0,9	0,8	1,1

Извор: Аутори

Када се анализирају релације на којима се дешавају коруптивне радње, испитаници су мишљења да је корупција најприсутнија у односу између пацијента и лекара, наиме 65% се изјаснило да је генерално присутна на овој релацији, од тога 37,5% сматра да је корупција присутна, а 27,5% да је присутна у великој мери. Скоро трећина испитаника (30%) мисли да је корупција у овом односу и присутна и не, док најмањи проценат сматра да није присутна (2,5%) и да уопште није присутна (2,5%). Степен присутности корупције на релацији лекар-пацијент изражен просечном оценом је $AS=3,9$; $SD=0,9$. (Табела 2)

Највећи проценат испитаника мисли да је корупција на релацији пацијент-административно особље (службеници државних здравствених установа-правна

служба, портири, хигијеничарке, возачи) најмање присутна. Иако се 52,5% од испитаника изјаснило и да јесте и да није присутна у овом односу, ипак 29,2% мисли да генерално није присутна у односу на оних који мисле да је присутна 18,3%. Степен присутности корупције на релацији пацијент-административно особље (службеници државних здравствених установа - правна служба, портири, хигијеничарке, возачи) је најнижи, $AS=2,9$; $SD=0,8$. (Табела 2)

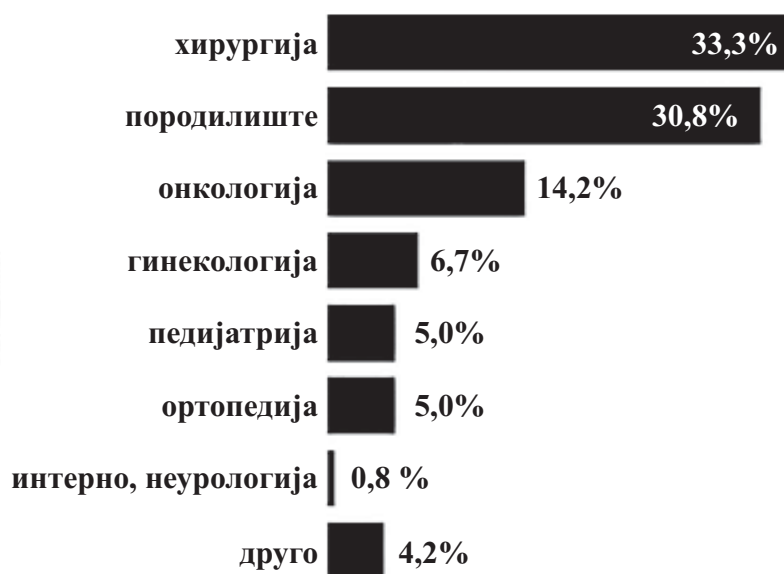
Да корупција и јесте и није присутна у односу пацијент-здравствено особље (медицинска сестра, техничар, итд.) мисли 41,7%, а следе испитаници који су се изјаснили да је присутна (31,7%), и присутна у великој мери (15%). Најмањи проценат испитаника мисли да корупција на релацији пацијент-здравствено особље није присутна (11,7%). Степен присутности корупције на овој релацији је $AS=3,5$; $SD=0,9$, сличан оном на релацији здравствени радници-фармацеутске куће ($AS=3,5$; $SD=1,2$). Да је корупција у овом односу присутна мисли 36,7%, присутна у великој мери 20%, а да јесте и није 18,3%. Да није присутна мисли 20%, док се најмањи проценат испитаника изјаснио да уопште није присутна (5%). (Табела 2)

Према мишљењу испитаника већи степен корупције је у болницама за одрасле (67,5%), а мањи у болницама за децу (32,5%). (Графикон 1)

Графикон 1. Установе у којима је присутан већи степен корупције?

Графикон 2. На којем одељењу према Вама је најзаступљенија корупција?

Извор: Аутори

Када се разматра присуство корупције по одељењима, резултати показују да је корупција најзаступљенија на одељењу хирургије (33,3%) и одељењу породилиште (30,8%). Следе корупција на онкологији (14,2%), гинекологији (6,7%) педијатрији (5%), ортопедији (5%), другим одељењима (4,2%). Корупција је према мишљењу испитаника најмање присутна на интерном и одељењу неурологије (0,8%). (Графикон 2)

Испитаници најснажније заступају став да здравствени радници на појединим одељењима узимају новац/поклоне и да се зна ко су (48,3%), а четвртина од њих сматра да сви здравствени радници узимају новац/поклоне (25%). Само 14,2% мисли да мали број здравствених радника узима новац/поклоне, док се најмањи проценат испитаника изјаснио да не знају, не могу да процене (12,5%). (Табела 3)

Табела 3. Који од ставова је најближи Вашем

Одговори испитаника	Проценти (%)
сви здравствени радници узимају новац/поклоне	25,0
мали број здравствених радника узима новац/поклоне	14,2
здравствени радници на појединим одељењима узимају новац/поклоне и зна се ко су	48,3
не знам, не могу да проценим	12,5
Укупно	100%

Извор: Аутори

Други сегмент истраживања се односи на искуство испитаника, лично или искуство особе коју познаје, са корупцијом у здравству. Обухвата и начине, иницијаторе, учеснике и средства (материјална добра и услуге) у коруптивним радњама. На питање, *Да ли сте Ви или члан Ваше породице незванично, додатно плаћали здравственом раднику/ци у државној здравственој установи ради обављања одређене процедуре која је иначе покривена здравственим осигурањем?*, 35,8% је одговорило да нису. Следе испитаници који су се изјаснили да су то чинили више пута (33,3%) и који су имали такво искуство бар једном, 24,2%. Најмањи проценат испитаника не знају/не сећају се (6,7%) да су имали такво искуство. (Графикон 3)

Графикон 3. Да ли сте Ви или члан Ваше породице незванично, додатно плаћали здравственом раднику/ци у државној здравственој установи ради обављања одређене процедуре која је иначе покривена здравственим осигурањем?

Извор: Аутори

На претходно питање 69 испитаника се позитивно изјаснило, и они су одговарали на следећа два. Највећи број од њих додатно су платили хирургу (55,1%). Овај резултат је очекиван имајући у виду да су се испитаници у највећем боју изјаснили да је корупција најзаступљенија баш на хируршким одељењима. За изабраног лекара се одлучило 18,8%, приближно трипут мање у односу на хирурга. Остали су сви испод 10 % (гинеколог 7,2%), медицински/а техничар/ка 7,2%, бабице 5,8%, анестезиолог 2,9%). Најмањи број испитаника се изјаснио за лаборанте и радиологе (1,4%), односно неко друго лице (1,4%). (Графикон 4)

Графикон 4. Уколико се то догодило, коме сте морали незванично, додатно да платите у државној здравственој установи?

Извор: Аутори

Како су испитаници сазнали да треба незванично, додатно да плате за услугу у државној здравственој установи, је следеће питање на које су одговарали. Највећи број се изјаснило да се унапред знала тарифа (29%), а следе испитаници који су користили слободну процену (24,6%) приликом додатног плаћања. Од 69 испитаника који су одговарали на ово питање 17,4% је рекло да су пацијенти или родбина морали да питају за тарифу, а 8,7% да им је речено директно. На други начин је сазнало 15,9%, а 4,3% не зна/не сећа се. (Табела 4)

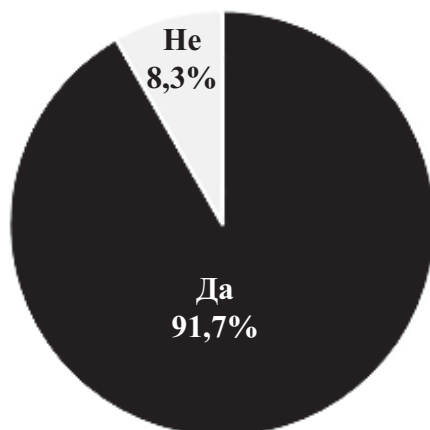
Табела 4. Како сте сазнали да треба незванично, додатно да платите за услугу у државној здравственој установи?

Одговори	Проценти (%)
унапред се знала тарифа	29,0
пацијенту или родбини је без питања директно речено	8,7
пацијент или родбина је морала да пита	17,4
на други начин	15,9
не знам/не сећам се	4,3
слободна процена	24,6
Укупно	100%

Извор: Аутори

Од укупног броја испитаника, на питање да ли знају неког ко је давао поклоне (мито) запосленима у здравственом систему (лекарима/особљу), 91,7% се изјаснило да познају неког ко је давао мито, док се 8,3% испитаника изјаснило да не познају. (Графикон 5)

Графикон 5. Да ли знате некога ко је давао поклоне (мито) запосленима у здравственом систему, (лекарима/особљу)?

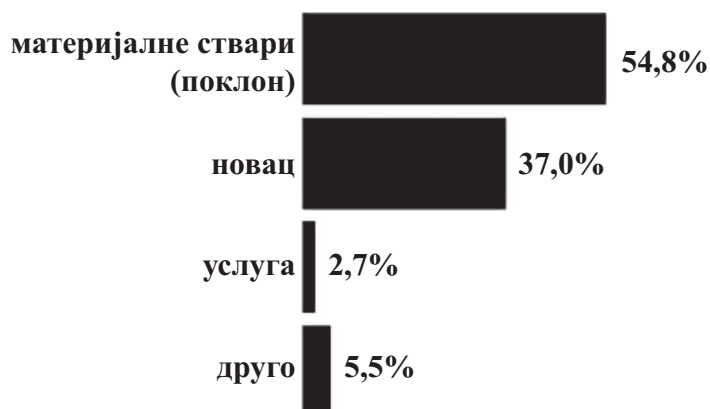
Графикон 6. Да ли су испитаници некада сами, на своју иницијативу, давали новац/поклоне (частили) здравственог радника/цу, иако то од њих није тражено?

Извор: Аутори

А на питање да ли су испитаници некада сами, на своју иницијативу, давали новац/поклоне (частили) здравственог радника/цу, иако то од њих није тражено, 60,8% испитаника се изјаснио да су то чинили, а 28,4% да нису. Најмањи проценат испитаника се изјаснило да не знају/не сећају се (10,8%). (Графикон 6)

Коју врсту поклона (мита) су давали испитаници или њихови познаници је следеће питање на које су одговарали испитаници из овог дела истраживања. Од укупно 73 испитаника који су се позитивно изјаснили на претходно питање, највећи проценат њих изјаснио се да су давали материјалне ствари (поклоне) (54,8%), следе испитаници који су давали новац (37%) или нешто друго (5,5%), док се најмањи проценат изјаснио да су давали услуге (2,7%). (Графикон 7)

Графикон 7. Коју врсту поклона (мита) су давали испитаници или њихови познаници?

Извор: Аутори

Последње питање из овог сегмента се односило на упућивање пацијената, од стране њиховог лекара из државне установе, на тачно одређену приватну клинику због услуге коју морају платити, а која је бесплатна у државној. Од укупног броја испитаника, 73,4% је било упућено на приватну клинику, од којих 51,7% више пута, а 21,7% једанпут. Испитаника којима се то није десило је 20%, док 6,7% се изјаснило да не знају, односно да се не сећају. (Графикон 8)

Графикон 8. Да ли Вам се икада десило да Вас лекар из државне установе упуту на тачно одређену приватну клинику због услуге коју бесплатно могу добити у државној, а коју морају платити у приватној клиници?

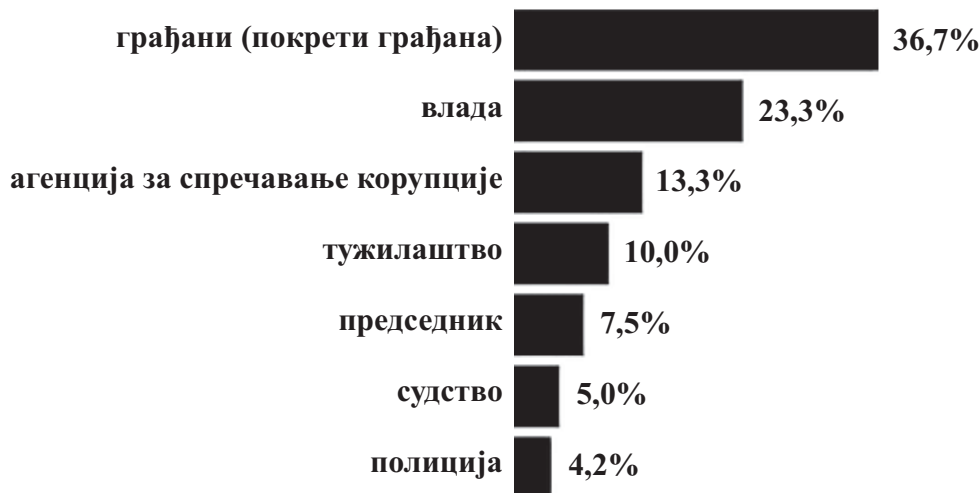
Извор: Аутори

Последњи, трећи сегмент истраживања односио се на однос државе и њених субјеката према корупцији, односно на законску регулативу и борбу против корупције. Такође, истраживани су и разлози због којих грађани не пријављују корупцију као и пројекцију испитаника о корупцији у здравству у наредном периоду.

Према мишљењу испитаника највећи допринос у борби против корупције имају сами грађани, покрети или удружења грађана (36,7%). Следе испитаници

који су се изјаснили да је то Влада (23,3%), затим Агенција за спречавање корупције (13,3%), тужилаштво (10%), председник (7,5%), док се најмањи проценат испитаника изјаснио да су то судство (5%) и полиција (4,2%). (Графикон 9)

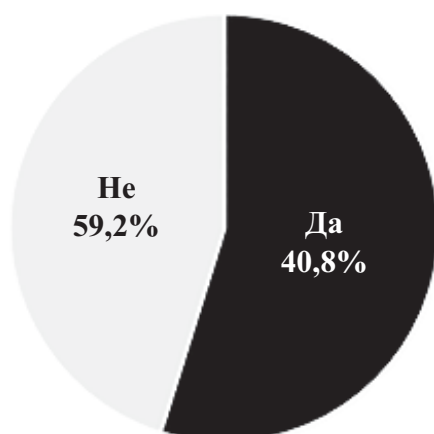
Графикон 9. Ко је носилац борбе против корупције у здравству?

Извор: Аутори

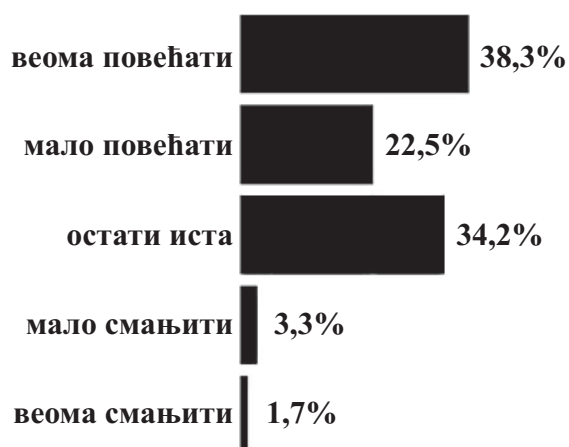
На питање да ли одредбу Закона о здравственој заштити члан 234. став 6. према којој је дозвољено исказивање захвалности кроз поклон чија укупна вредност не прелази износ једне просечне плате без пореза и доприноса, сматрају индиректним начином легализације корупције, чак 59,2% испитаника изјаснило се да је корупција овим чланом легализована, док се 40,8% испитаника изјаснило да није. (Графикон 10)

Графикон 10. Да ли је чланом 234, ставом 6 Закона о здравственој заштити корупција легализована?

Извор: Аутори

Графикон 11. Корупција у здравству ће се у наредном периоду:

Када се ради о корупцији у здравству у наредном периоду, односно пројекцији испитаника, већина (38,3 %) стоји иза становишта да ће се она повећати, 22,5 %

мисли да ће се мало повећати, а 34,2% да ће остати на истом нивоу. Само 5% испитаника изјаснило се да ће се корупција у наредном периоду смањити. (Графикон 11)

Резултати из претходног питања указују на висок ниво песимизма у погледу побољшања стања по питању корупције у здравству у будућности. Разлоге за то испитаници виде пре свега у чињеници да се ништа неће променити чак и када се коруптивне радње пријаве надлежним органима за сузбијање корупције - 45,8% испитаника је рекло да се ништа неће променити чак и када то урадим. Ако се на то додају и испитаници који су рекли да је тешко доказати да је неко тражио мито (27,5%), онда је јасно одакле произлази песимизам. Поред тога 12,5% испитаника мисли да се у нашем друштву не цене они који пријављују корупцију. Мањи је проценат оних који се неће мешати уколико их лично не погађа корупција (6,7%). Један део испитаника не зна која је институција задужена за ове случајеве (3,3%), а 2,5% се плаши последица или казне због тога (2,5%). Само 1,7% је као разлог непријављивања навело непознавање процедуре за пријављивање корупције. (Табела 5)

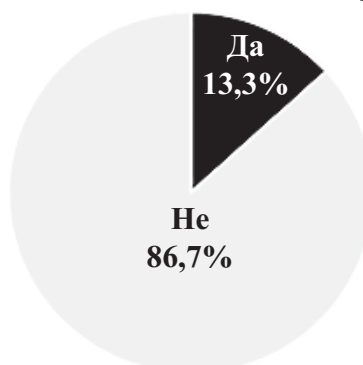
Табела 5. Разлози за непријављивање корупције у здравству

Одговори	Проценти (%)
ништа се неће променити чак и када то урадим	45,8
тешко је доказати да је неко тражио мито	27,5
плашим се последица и да ћу ја бити кажњен/на због тога	2,5
у нашем друштву се не цене они који пријављују корупцију	12,5
не познајем процедуре за пријављивање корупције	1,7
не знам која је институција задужена за ове случајеве	3,3
уколико ме лично не погађа корупција, нећу се мешати у то	6,7
Укупно	100%

Извор: Аутори

Последње питање је општег карактера и односи се на задовољство испитаника здравственим системом. Од укупног броја испитаника, 86,7% се изјаснило да нису задовољни, док се свега 13,3% испитаника изјаснило да су задовољни здравственим системом Србије (Графикон 12).

Графикон 12. Генерално, да ли сте задовољни здравственим системом?

Извор: Аутори

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Предмет овог истраживања је корупција у здравству, а главни циљ испитивање става према корупцији у здравству - односно испитаници су питани о присутности корупције у здравству, искуству које су имали и пројекцији везаној за ниво присутности корупције у наредном периоду. Поред перцепције испитаника да је корупција присутна у здравству (најзаступљенија на релацији пацијент - лекар), запањује број оних који су директно или индиректно имали такво искуство - приликом лечења њих или њима блиског лица, лекару или медицинској сестри дали су новац, материјалне ствари или услугу.

Иако је генерално заступљенија у болницама за одрасле, испитаници су поред хирургије апострофирали и породилишта као одељења на којима је корупција највидљивија и најприсутнија. Одатле и став да се на појединим одељењима нарочито дају поклоне и новац за обављање одређених услуга, а да се зна и ко то ради. Несумљиво хирурзи предњаче у коруптивним радњама - према резултатима овог истраживања више од половине испитаника је навело хирурга као лице коме су морали накнадно, незванично да плате ради процедуре која је покривена здравствним осигурањем. Фрапантна је и чињеница да постоје незваничне тарифе за пружање здравствених услуга, према одговорима испитаника, које су познате у највећој мери пацијентима, а поред тога слободна процена је друга опција за подмићивање лекара и медицинског особља. Обесхрабрујућа је и чињеница да је преко 60% испитаника самоиницијативно дало неку врсту поклона здравственом раднику, иако то од њих није тражено. Слање пацијената у приватне клинике од стране лекара који раде у државним установама, такође је распрострањено у великој мери - скоро три четвртине испитаника је имало такво искуство.

Носиоци борбе против корупције у здравству према мишљењу испитаника су пре свега грађани и удружења грађана. Резултати указују на висок ниво песимизма у погледу побољшања стања по питању корупције у здравству, а разлози за то виде се у чињеници да се ништа неће променити чак и када се коруптивне радње пријаве надлежним органима за сузбијање корупције, а поред тога испитаници мисле и да је тешко доказати да је неко тражио мито. Законом о здравственој заштити корупција у здравству је на неки начин легализована - 89,2% испитаника се изјаснило да је чланом 234, ставом б извршено легализовање корупције у здравству. Узимајући у обзир наведено, испитаници оправдано очекују да ће се у будућности корупција у здравству повећати. Генерално, испитаници су незадовољни здравственим системом Србије.

Без обзира на пословну етику, а нарочито лекарску, од које се највише оче-

кује, здравство у Србији, је једна од области у којој је корупција најраспрострањенија. До тога је дошло као последица честих промена у здравственом систему и недовољног улагања у ову област и кадрове, али и због недовољне освешћености становништва о томе шта корупција у здравству подразумева. Прекомерно даривање лекара из захвалности, подгрева очекивања и убрзо прелази у обавезу. Иако се као разлог за присуство корупције у сфери здравства често наводе ниска примања здравствених радника, чињеница је да се слабости здравственог система користе за стицање личне добити уз пренебрегавање општих интереса, како са стране здравствених радника тако и са стране пацијената. Морално посрнуће ствара нове навике, вредности и убеђења који подржавају такво понашање и које је тешко искоренити.

Потенцијални прималац и давалац мита процењују колика је вероватноћа да ће бити откривени и санкционисани због корупције, па на основу процене приступају извршењу кривичног дела, што значи да ће успостављање превентивних мера и стална едукација јавности бити од пресудног значаја да се утиче на свест починилаца, ако већ не може да се утиче на етичке ставове. Казне морају бити оштре и да се доследно спроводе, те да од њиховог спровођења ниједан окривљени не може бити изузет. Истовремено, пожељно би било да се размотри споран члан и став Закона о здравственој заштити, којим је у одређеној мери, корупција у здравству легализована.

ЛИТЕРАТУРА

Анђелковић Ивана, „Ухапшени хирург у клиничком центру у Нишу и докторка из војне болнице”, *Блиц*, 23/03/2018.

Антонић Драгомир, Бабовић Будимир, Беговић Борис, Васовић Мирјана, Вацић Зоран, Вуковић Слободан, Ивошевић Зоран, Кавран Драгољуб, Мијатовић Бошко, Стојановић Божо, Хибер Драгор, *Корупција у Србији*, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001.

Закон о здравственој заштити, *Службени гласник РС*, бр. 25 од 3. априла 2019.

Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација против корупције, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 12/2005.

Главоњић Зоран, „Хапшења на Институту за онкологију у Београду”, *Радио Слободна Европа*, 30/06/2010.

Либертаријански клуб, *Ставови грађана о систему здравствене заштите у Србији, 2016*, Интернет, <https://libek.org.rs/sr/istrazivanje/2016/04/28/istrazivanje-stavovi-gradjana-zdravstvo-u-srbiji>, 03/02/2021.

„Корупција на ВМА први случај посебног одељења тужилаштва”, *РТС*, 6/3/2018, Интернет, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/3061982/korupcija-na-vma-prvi-slucaj-posebnog-odeljenja-tuzilastva.html>, 03/02/2021.

Кривични законик, *Службени Гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

Митровић Милован, *Увод у социологију и социологију права*, Правни факултет, Београд, 2007.

Стевановић Александра, Милошевић Драгана, „Корупција у здравству – правни и криминолошки осврт”, *Зборник института за криминолошка и социолошка истраживања*, 28/2019, стр. 137-150.

Стојичић Предраг, „Годину дана рада СМС сервиса за пријаву корупције у здравству”, *Србија у покрету*, 2014.

Шипка Иван, Клајн Милан, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007,

Центар за слободне изборе и демократију, *Истраживање јавног мњења – децембар 2015. године. Став грађана према корупцији*, УНДП Србија, Београд, 2015.

UN office on drugs and crime, *United Nations convention against corruption*, UN, New York, 2004.

Goran Popović²⁵
Dušan M. Janković²⁶

CORRUPTION IN THE HEALTHCARE SYSTEM OF SERBIA

Abstract

The subject of this research is corruption in the health care system of Serbia, and the main goal is to examine the attitude towards corruption in health care. Respondents were asked about the presence of corruption in health care, their experience with corruption and the degree of corruption in the coming period. In order to achieve the stated goal, a questionnaire of twenty questions was constructed, in the form of a five-point Likert scale and closed-ended questions. The results show that corruption in the health care of the Republic of Serbia is largely present. It is mostly represented in adult hospitals, and predominantly in the departments of surgery and maternity hospitals. Corrupt actions are most often carried out in the doctor-patient relationship, and the occurrence of self-initiated donations of doctors and medical staff by patients is also very common. The fact that there is no expectation of improvement - reduction of the presence of corruption in health care is worrying. Respondents see the reasons for that primarily in the fact that nothing will change even when corrupt actions are reported to the competent bodies for combating corruption. In addition, they are of the opinion that it is difficult to prove that someone asked for a bribe. Respondents believe that Article 234, paragraph 6 of the Law on Health Care in some way legalizes corruption in health care. In general, respondents are not satisfied with health care in Serbia. In order to influence the reduction of corruption in health care, it is necessary to establish preventive measures, continuously educate the public about the harmfulness of corruption and the importance of reporting such cases.

Keywords: corruption, healthcare system, corrupt practices, health workers, patients

25 Goran Popović, spec. criminology, Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia, Police Department for the city of Belgrade, popgoranpopovic@gmail.com

26 Dušan M. Janković, spec. criminology, University of Defense, Military Academy, Belgrade, dusan.jankovic@va.mod.gov.rs

Радојица Лазих

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

**ДЕМОНСТРАЦИЈЕ У ПРИШТИНИ 1981. ГОДИНЕ
И КОНТРАРЕВОЛУЦИЈА НА КОСОВУ**

Сажетак

Масовне демонстрације организоване током 1981. године на Косову биле су само увертира за догађаје, чији ће епилог касније резултирати НАТО бомбардовањем Савезне Републике Југославије и самопроглашењем независности те јужне српске покрајине.

Без обзира што су догађаји у том периоду на Косову представљали својеврсно изненађење за тадашње политичке одлучиоце, пре свега на нивоу савезне државе, јер нису били информисани од стране покрајинских органа, на основу оперативних података које су органи безбедности прикупили у ранијем периоду „било је довољно индикатора који су упућивали на закључак да се непријатељски рад националистичко-иредентистичких снага у Покрајини из године у годину ширио, интензивирао и да је расла националистичка еуфорија”.

Главни актери непријатељског организовања и деловања, у свим дотадашњим истрагама које су водили органи безбедности, остали су неоткривени. Ипак, располагало се са довољно података за политичку оцену да је у питању нарастање непријатељске активности са албанских националистичких и сепаратистичких позиција и да се чекао погодан моменат за озбиљније наступање.

У овом истраживању коришћени су поверљиви материјали о којима се расправљало на седницама Председништва СФРЈ, Савезног извршног већа, Председништва ЦК СКЈ и Савезног савета за заштиту уставног поретка.

Кључне речи: Косово, демонстрације, контрареволуција, иредентизам, сепаратизам, албански национализам, непријатељско деловање

УВОД

Након демонстрација у Приштини од 11. марта 1981. године, Савезни савет за заштиту уставног поретка (тело Председништва СФРЈ задужено за безбедност државе) је на седници одржаној дан касније оценио „да студентски стандард није прави узрок демонстрација, већ да је у питању непријатељска акција”. Инсистирао је да у саопштењу за јавност треба рећи да је до „демонстрација дошло због покушаја непријатељских елемената да искористе незадовољство једног броја студената исхраном и стандардом”.¹

Овакав став прихватило је и Председништво СФРЈ. У складу с таквим виђењем испољавања националистичких и иредентистичких снага на Косову, предложене су конкретне мере и указано је на чињеницу да „није било претходних конкретних обавештења да се припремају овакве демонстрације”, те да су на том плану заказали многи чиниоци.

Међутим, такву оцену није прихватило политичко руководство на Косову. То најбоље илуструје чињеница да у периоду након 11. марта није ништа озбиљније предузето да се спречи организовање нових непријатељских демонстрација. У телеграму председника Покрајинског комитета СК Косова, упућеном Председништву ЦК СКЈ од 11. марта 1981. године, каже се „да је после растурања тих демонстрација ситуација на универзитету и у целој покрајини нормална, да се одвија интензиван политички рад, с циљем да се осуде демонстрације и да је на заједничкој седници Председништва САП Косово и Председништва ПК СК Косова дата целовита оцена студентских демонстрација”.²

Тек 28. марта 1981. године Председништво САП Косово и Председништво ПК СК Косова оквалификовало је студентске демонстрације одржане два дана раније „да имају непријатељски карактер, да су и претходни догађаји од 11. марта у Приштини и 25. марта у Призрену у суштини део непријатељских активности” и да такве активности, у целини, представљају „саставни део непријатељских тенденција усмерених на дестабилизацију и разбијање Југославије”.³

Поред тога, оцењено је да „ове демонстрације нису добиле подршку ни у једној средини, нити су успеле да поремете јединство и поверење међу припадницима народа и народности на Косову”, зато што су их осудиле, „најшире масе

1 АЈ, 803-1787, Записник са 12. (ванредне) седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 12. марта 1981. године у Београду, стр. 1-4.

2 АЈ, 803-1787, Оцене и ставови о контрареволуционарним догађајима у Социјалистичкој Аутономној покрајини Косово, Савезни савет за заштиту уставног поретка, 23. априла 1981. године, стр. 1-2.

3 Исто, стр. 2.

Радојица Лазих Демонстрације у Приштини 1981. и контрареволуција на КиМ албанске народности на универзитету, у општини Приштина и у целој покрајини”. У истом периоду, на основу података ССУП-а, дакле од 12. до 25. марта 1981. године, покрајински органи безбедности давали су оцене да у демонстрацијама „није било већих изгреда, али је интензивирано писање националистичких и иредентистичких парола и летака и ширење разних дезинформација о страдању студената”.⁴ Исписиване пароле, транспаренти и леци недвосмислено су указивали на карактер испољене непријатељске делатности, попут „Косово Република”, „Уједињење албанских крајева”, „Албанци смо, а не Југословени”.

Различите државне институције и органи о истим демонстрацијама давали су контрадикторне податке о броју учесника, што је стварало додатну конфузију, нарочито у предузимању одређених безбедносних мера према изгредницима.⁵ Чињенице су указивале да је политичко руководство САП Косово „каснило са оценама и политичком квалификацијом догађаја”, те да „није на време ни реално проценило ситуацију, нити видело праве узроке демонстрација”.⁶

Савезни савет за заштиту уставног поретка, расправљајући у више наврата о ситуацији на Косову током 1981. године, оценио је да „политичка руководства, државни органи и целокупан систем општенородне одбране и друштвене самозаштите морају бити оспособљени за много брже реаговање, реалније процењивање ситуације и доношење адекватнијих одлука”. Као конкретан пример, испољене неефикасности система општенородне одбране и друштвене самозаштите на Косову најбоље илуструје податак да на мобилизацијско место Специјалне бригаде територијалне одбране у Приштини 1. априла, за првих шест сати, није се одазвао ни један обвезник. Тако је поменута бригада мобилисана и попуњена тек после два дана, али и тада само са 70 процената од предвиђеног састава.⁷

На основу нових сазнања о развоју догађаја у покрајини, Савет је (2. и 17. априла) проширио своју првобитну оцену, додавши да је реч „о добро организованој контрареволуционарној побуни, срачунатој на остваривање радикалних националистичко-иредентистичких циљева – стицање статуса републике, односно преузимање власти и, у крајњој линији, прикључење Косова Албанији”.

На седници одржаној 2. априла 1981. године, заложио се за још енергичније мере и предложио Председништву СФРЈ да поред већ предузетих активности,

4 Исто, стр. 2-3.

5 Тако је ПК СК Косова 1. априла обавестио да у демонстрацијама учествује око 3 000, Савезни секретаријат за унутрашње послове је проценио да их је било између 10 000 и 12 000, а Танјуг је јавио да их је било око 15 000.

6 Овакав став Савезног савета за заштиту уставног поретка заузет је на 13. седници 2. априла 1981. године.

7 АЈ, 803-1787, Оцене и ставови о контрареволуционарним догађајима у Социјалистичкој Аутономној покрајини Косово, Савезни савет за заштиту уставног поретка, 23. априла 1981. године, стр. 1-2.

проглашено кризно стање у Приштини, прошири на територију САП Косово, што је и прихваћено.⁸

Мир у Покрајини је заведен тек након уласка на Косово Савезног одреда полиције, специјалних полицијских снага из других република и јединица ЈНА. Након завођења ванредних мера и успостављања мира, отпочела је активност на стабилизацији стања. Демонстрације нису биле организоване из једног центра, нити је постојао тзв. „штаб побуне”. Припадници илегалних група били су блиско повезани са екстремном емиграцијом и албанском обавештајном службом.⁹

У поверљивом документу од 23. априла 1981. године, износе се подаци да је у демонстрацијама у наведеном периоду (од 11. марта до 3. априла) погинуло девет (осам грађана и један милиционар), а повређено 75 лица, од којих је 55 рањено ватреним оружјем. Поред тога, повреде је задобило и 127 припадника унутрашњих послова, од којих три теже (сви су рањени ватреним оружјем); запаљено је једно возило милиције, док су на 12 возила милиције полупана стакла. Материјална штета била је узузетно велика.¹⁰

ХРОНОЛОГИЈА НЕПРИЈАТЕЉСКОГ ДЕЛОВАЊА НА КОСОВУ

Очигледно да су тадашње демонстрације на Косову представљале логичан наставак организованог и континуираног непријатељског деловања. Оне су имале „генезу из ранијег периода”. Треба подсетити да су прве пропагандне акције после демонстрација у Приштини од 27. новембра 1968.¹¹ изведене у неколико места на

8 АЈ, 803-1787, Записник са 13. седнице Савезног савета, одржане 2. априла 1981. године, стр. 3-4.

9 Петар Р. Ристановић, „Платформа за Косово - одговор Централног комитета Савеза комуниста Југославије на демонстрације Албанаца и покушај побуне 1981. године“, *Баштина*, Институт за српску културу, Лепосавић, број 45/2018, стр. 371.

10 АЈ, 803-1787, Оцене и ставови о контрареволуционарним догађајима у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово, стр. 4; Информација о непријатељским демонстрацијама у Приштини и Подујеву од 1. априла 1981. године (потписао је Махмут Бакали, председник Покрајинског комитета СК Косова); Урош В. Шуваковић, Обрад М. Стевановић, „Сепаратистичка побуна албанских студената на Косову и Метохији 1981. као почетак разбијања социјалистичке Југославије“, *Социолошки преглед*, Српско социолошко друштво, Београд, број 4/2018, стр. 1196-1229.

11 Тога дана дошло је до масовних демонстрација Албанаца на Косову, на којима је захтевано да та покрајина Србије добије статус републике. Демонстрације су одржане на Дан заставе, државног празника Албаније. Основу су чинили студенти Приштинског универзитета, пре свега са Филозофског факултета. Током ноћи демонстрације су разбијене интервенцијом јединица ЈНА и полиције. После демонстрација у Приштини и другим местима на Косову, покренут је поступак против 20 особа, међу којима је било 10 студената и три учитеља, а прекршајно је кажњено 53 учесника у нередима (види: АЈ, 803-1787, стр. 6); Предраг Марковић, „Служба државне безбедности и албанске демонстрације 1968. године – један документ“, *Историја 20. века*, Институт за савремену историју, Београд, број 1-2/1999, стр. 169-180.

Радојица Лазвић Демонстрације у Приштини 1981. и контрареволуција на КиМ Косову 1973. године. Актери су били неоткривене присталице осуђене илегалне непријатељске организације „Револуционарни покрет уједињених Албанаца” Адема Демаћија. Током 1974. године поменута група наставила је са растурањем пропагандних памфлета и летака, а њен број се, према сазнањима СДБ-а, попео на преко 100 лица.¹²

Знатан број лица откривен је и осуђен, „али техника за умножавање пропагандних материјала није била откривена”. Служба државне безбедности је дошла до докумената о структури националистичко-иредентистичке организације који су указивали на постојање „илегалног Комитета Комунистичке партије, која делује са позиција Албанске партије рада”.¹³

У периоду од 1974. до 1978. године службе безбедности нису откриле организоване илегалне групе, али је било других видова непријатељске делатности. Таква делатност манифестовала се на спортским и културним приредбама, у емигрирању новинара, у настојањима за чвршћим повезивањем албанске емиграције са усташком емиграцијом и слично. Као резултат таквих активности појавили су се поново националистички памфлети и пароле. Само 1978. године регистровано је 600 лица која су непосредно учествовала у пропагандним акцијама или су знала за њих.¹⁴

На појачану активност тих група на Косову утицали су и иступи председника Албаније Енвера Хоџе и других албанских руководиоца, нарочито поводом прославе стогодишњице Призренске лиге. У њиховим говорима наглашавано је „да је албански народ у Југославији доживео највећа понижења, истребљења, малтретирања, убијања и исељавања, да мањи народи у СФРЈ имају своје републике, а албански народ нема”. Рамиз Алија, секретар Политбироа Албанске партије рада, истицао је да су Албанци на силу подељени и да ту поделу неће никада признати, јер „нама предстоји непрестана борба коју ћемо довести до краја”.¹⁵

Током 1980. године пропагандна делатност илегалних група била је донекле смањена, између осталог и због појачаних мера безбедности. Регистровано је 11 случајева исписивања парола, а одређеним безбедносним мерама осујећено је извршење пропагандних акција ширих размера. У том периоду пронађено је 3 000 летака које је у иностранству штампала емигрантска организација „Црвени фронт”.¹⁶

Полазећи од бројних сазнања о националистичкој делатности у тој по-

¹² Исто, стр. 7.

¹³ Исто

¹⁴ Исто

¹⁵ Према подацима ССУП-а, током 1979. године организоване групе извеле су 17 акција у којима је растурено 650 памфлета и летака, по свим већим местима на Косову. У другој половини те године откривене су три илегалне непријатељске групе у Приштини, Гњилану и Сувој Реци. Приведено је 285 лица, поднесене су кривичне пријаве и вођена је истрага против 58 лица која су била у притвору. У истом периоду прекршајно је кажњено 30 лица.

¹⁶ Исто, стр. 8.

крајини и потребе да се утврде организатори такве активности ССУП је 19. марта 1979. године, заједно са СУП-ом Косова, Македоније, Србије и Црне Горе, извео посебну оперативну савезну акцију. Ни она није дала праве одговоре на питања ко су организатори и инспиратори тих делатности.¹⁷

Без дубље идејно-политичке анализе било је тешко оценити све битне услове који су допринели или погодовали стварању и ширењу националистичко-иредентистичке свести код једног броја младих људи на Косову. Такве анализе, у првом реду, биле су у обавези да изврше одговарајући политички органи у САП Косово, СР Србији и федерацији.

НЕПРИЈАТЕЉСКО ДЕЛОВАЊЕ АЛБАНИЈЕ

Познато је да је албанска обавештајна служба, па и непријатељска емиграција пореклом са Косова или из Албаније, све до половине шездесетих година као главни облик у борби против СФРЈ приоритетно користила убацивање шпијунско-терористичких група. Седамдесетих година прошлога века то је замењено тактиком проналажења присталица на Косову и борбом за освајање позиција у покрајинским друштвеним структурама. На том принципу се заснивало деловање свих илегалних група.

У истом периоду, активност из Албаније према Косову одвијала се несметано, као смишљени притисак у циљу јачања сопствених идејних, на иредентизму заснованих позиција. Пропаганда из Албаније према Косову била је знатно комплекснија, распрострањенија и слојевитија него што се процењивало пре избијања отворене контрареволуционарне побуне на Косову. Насупрот томе, са југословенске стране није вођена скоро никаква осмишљена активност на разобличавању такве политике, ставова и понашања Албаније. На основу бројних показатеља субверзивног деловања, укључујући и офанзивну активност дипломатских представника Албаније, може се закључити „да је албанска пропагандно-субверзивна активност била један вид владине политике према Косову”. О томе сведоче и многобројни написи у приштинском листу „Зери и популит” (*Zëri i Popullit*) који су давали отворену подршку демонстрантима и сепаратистичком покрету.¹⁸

Обавештајни подаци, до којих су долазиле тадашње службе безбедности СФРЈ, указивали су „да се Албанија не мисли зауставити на томе, него да ће проблем Албанаца у СФРЈ изнети пред међународне форуме”. Из тих разлога, било је неопходно, што је на више седница затражио и Савезни савет за заштиту уставног поретка „да ССИП, заједно са другим органима у федерацији, потпуније иза-

¹⁷ Исто, стр. 8-9.

¹⁸ Исто, стр. 11.

нализира односе са Албанијом и предложи одговарајуће мере”.

Понашање једног броја професора из Албаније, дугогодишње коришћење уџбеника из те земље (у Македонији је заплењена већа количина уџбеника са фотографијама Енвера Хоџе), могло је створити утисак код једног броја младих да прикључење Косова Албанији треба у перспективи и очекивати. Све је то водило ка ескалирању албанског национализма и појавама које су нарушавале „братство и јединство и равноправност народа и народности на Косову”, а имало је за последицу исељавање неалбанског становништва из те покрајине.¹⁹

Извршавајући закључке и одређене мере, које је наложило Председништво СФРЈ, након сепаратистичких дешавања на Косову у првој половини 1981. године, СДБ ССУП-а сачинила је „Специјалну информацију о делатности албанске емиграције”,²⁰ која је представљала значајан безбедносни проблем због изразито антијугословенске оријентације. Основни циљ њене делатности био је усмерен на нарушавање угледа Југославије у свету и пружање подршке носиоцима националистичко-иредентистичке делатности у земљи, у чему је имала значајну подршку одређених фактора на Западу.

Након избијања нереди на Косову, албанска емиграција, у сарадњи са усташком емиграцијом и „Црвеним фронтом”, са циљем пружања подршке носиоцима контрареволуције на Косову, организује демонстрације у више западноевропских земаља, у циљу компромитовања СФРЈ у иностранству.

У том периоду, у западноевропским државама налазило око 4 500 албанских емиграната пореклом из Југославије, од чега око 600 изразито екстремних и око 15 500 лица која су се декларисала као политичка албанска емиграција из Албаније. Те групације планирале су и изводиле заједничке акције против Југославије.

ПРЕДУЗЕТЕ МЕРЕ ЗА СТАБИЛИЗАЦИЈУ ПРИЛИКА НА КОСОВУ

Највиши државни и партијски органи тадашње СФРЈ, оцењујући демонстрације на Косову, сматрали су да је учињен пропуст што југословенски грађани у земљи и иностранству нису благовремено и потпуније информисани о тим дешавањима. За такву ситуацију окривили су, „друштвено-политичка руководства Косова, Србије и федерације”.²¹ Сматрали су да „умањивањем значаја ових догађаја и непотпуним и неблаговременим обавештавањем о њима пољуљано је по-

¹⁹ Исто, стр. 12.

²⁰ АЈ, 803-1787, Делатност албанске емиграције на Западу и мере служби безбедности на онемогућавању њеног деловања, ССУП, стр. пов. бр, 242, од 2. јуна 1981. године.

²¹ Примера ради, друштвено-политичко руководство Косова заузело је став да се о демонстрацијама студената и ученика у Призрену 25. марта 1981. године јавност не обавештава.

верење грађана у средства информисања, а тиме је остављен простор за ширење полуистина и дезинформација”. Уместо да се благовременим информисањем мобилишу људи на будност и активност, „допринели смо да они преносе непријатељске гласине и да лакше постану плен непријатеља, укључе се у његову активност на Косову и у иностранству”.

Полазећи од тих оцена, Савезни савет за заштиту уставног поретка је предложио да се размотре и усвоје следећи ставови и мере: друштвено-политичке организације и све социјалистичке снаге САП Косово треба интензивном активношћу да раскринкају националистичке и иредентистичке паролe и њихове носиоце. Овом активношћу треба обухватити и раднике са Косова на привременом раду у иностранству, како би се спречило њихово укључивање у непријатељску активност емиграције против СФРЈ. Ситуација на Косову захтева да се одлучно настави започета диференцијација у Савезу комуниста и у другим структурама, и то кроз критичку и самокритичку оцену узрока насталих догађаја. Она се не може успешно спровести ако се не обухвате и руководећи кадрови на свим нивоима, треба отворено говорити и расправити грешке свих органа и руководећих кадрова и, у вези с тим, предузети одговарајуће мере. Питање одговорности треба до краја заоштрити. Тиме ће се, као и већом афирмацијом оних који се нису компромитовали и који се енергично боре на линији СКЈ, постићи бољи резултати на отклањању последица ових догађаја. Гласине које се проносе о руководећим кадровима треба одмах разобличавати, како би се благовремено скинула љага са оних који нису починили оно због чега их клевећу. Истовремено, из руководећих структура треба одстранити људе који су раније или сада на било који начин учествовали у националистичким акцијама.

Наложено је да се преиспитају целокупни односи СФРЈ са Албанијом, „при чему треба онемогућити настојања албанске стране да односе са СФРЈ своди на односе Албанија–САП Косово”. Анализом треба обухватити и могуће међународне импликације догађаја на Косову и предложити мере које би у односима са Албанијом требало предузети. У том контексту посебно размотрити: „отказивање гостопримства садашњем албанском амбасадору у СФРЈ који се компромитовао непријатељском активношћу против наше земље и мешањем у њене унутрашње послове, о чему органи безбедности располажу обимном документацијом, ако се оцени да би протеривање амбасадора могло довести до замрзавања односа са Албанијом на дужи период, размотрити да ли да се Албанији упути оштар протест због понашања њеног амбасадора; потпуне забране даљег ангажовања професора из Албаније за извођење наставе на Универзитету у Приштини, као и у другим школама, или да се што више смањи њихов број, уз остварење неопходне политичко-безбедносне контроле и онемогућавање да они испитују и оцењују студенте и ученике; забрањивања или свођења на нужну меру коришћења уџбеника из Ал-

*Радојица Лазих Демонстрације у Приштини 1981. и контрареволуција на КиМ баније, уз претходно остваривање увида у њихов садржај; ограничавања и свођења у разумне оквире културно-просветне, спортске, туристичке и друге сарадње САП Косова са Абанијом, уз енергично онемогућавање да се ти облици сарадње користе у националистичке и иредентистичке сврхе; службу јавне безбедности САП Косова, посебно милицију, неопходно је што пре кадровски, организационо и технички ојачати и оспособити”.*²²

На заједничкој седници Председништва СФРЈ и Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржаној 28. априла 1981. године, поред изнетог у материјалу „Оцене и ставови о контрареволуционарним догађајима у САП Косово”, заузет је став „да у борби против албанског национализма и иредентизма потребна је снажна подршка целе наше заједнице;” да треба „посвећивати прворазредну пажњу борби против национализма у свим срединама и у свим републикама и аутономним покрајинама”. У склопу предузимања различитих политичких и безбедносних мера, приоритетан задатак „треба да буде рад на откривању илегалне организације, њених главних организатора и носилаца контрареволуционарне активности на Косову”. Поред тога, „посебну пажњу треба посветити јачању СДБ-а САП Косово”.

Од Савезног секретаријата за иностране послове затражено је „да припреми посебну анализу о свим међународним импликацијама догађаја на Косову, а посебно о држању Албаније и о нашим односима са том земљом, са предлогом мера”. Савезно извршно веће било је у обавези да „што пре формира посебну интересорску радну групу, која ће систематски пратити пропагандне активности из Албаније и предлагати и координирати наше контрапропагандне активности и акције”. Министарствима просвете и образовања у република и покрајина наложено је да „ускладе систем средњег, вишег и високог образовања са потребама привреде и друштва”, јер се „школују кадрови који ће се тешко моћи запослити у струци”, а ти кадрови „могу бити потенцијално жариште национализма и нестабилности”.²³ На седници која је одржана 4. јуна 1981. године, разматран је извештај о погибији и рањавању припадника органа унутрашњих послова у селу Преказе на Косову. Поред тога, вођена је расправа о извештају Комисије ССУП-а о дејствима специјалне јединице Бригаде милиције 13. маја 1981. године и о околностима под

²² Поред наведених мера, Савезни савет је сматрао да треба „ојачати Службу државне безбедности САП Косова, довођењем нових кадрова афирмисаних у друштвено-политичкој пракси, као и предузети друге мере на њеном оспособљавању и техничком опремању”. Службе безбедности у федерацији, републикама и аутономним покрајинама „треба систематски да раде, у земљи и иностранству на откривању главних организатора и носилаца контрареволуционарне активности на Косову и на продирању у центре и жаришта овакве активности”. Више о томе: АЈ, 803-1787, Записник са 14. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 17. априла 1981. године и Оцене и ставови о контрареволуционарним догађајима у САП Косово, Савезни савет за заштиту уставног поретка, 23. априла 1981. године.

²³ АЈ, 803-1787, Закључци и Уводно излагање Лазара Колишевског на седници Председништва СФРЈ, одржаној 28. априла 1981. године.

којима је дошло до погибије четворице и рањавања тројице припадника поменуте јединице. Документацију је кроз уводно излагање презентовао Јован Поповић, директор Института безбедности.

Заузет је став да се против припадника органа унутрашњих послова (начелник СУП-а, командир и заменик командира у Србици), који сnose део кривице за смрт четворице и рањавање тројице милиционара, као и против оних лица за које се кроз истрагу утврди да су учествовала у овом злочину, поведе кривични поступак. Налаз Комисије и спроведене истраге упућује на закључак „да убиство и рањавање милиционара није извршено само од стране Мехај Тахира и његовог оца Небиха, већ и од других неидентификованих лица”. Истрага о овом случају поверена је ССУП-у и РСУП-у Србије.

Договорено је да званично саопштење за јавност о околностима под којима су погинули и рањени милиционари треба да изда ССУП. Наложено је да саопштење буде објављено тек после договора у Комитету за народну одбрану и друштвену самозаштиту САП Косово и на основу предузетих мера у вези са спровођењем истраге (покретање поступка против одређених лица, одређивање притвора против појединаца и др.), како се не би отежало вођење кривичног поступка.²⁴

На седници одржаној 21. августа исте године, констатовано је „да је досадашњим активним и организованим радом СДБ-а откривена мрежа илегалних непријатељских организација у највећем броју општина у САП Косово и у неким општинама у СР Македонији и СР Црној Гори, али још није откривено руководство те организације”. Међутим, „све док се не открије и не разбије врх илегалне организације, реално је очекивати и нове појавне облике интензивног непријатељског деловања”, у размерама „којима би се озбиљније угрожавао јавни ред и мир и слабила политичко-безбедносна ситуација, не само у САП Косово, већ и у целој земљи”.

Због свега тога затражено је „да органи и службе безбедности предузму све потребне мере како би се што пре разбила целокупна илегална мрежа и открио њен врх”. У том циљу Савет је био на становишту „да треба ангажовати потребан број најспособнијих кадрова СДБ-а из читаве земље, у складу са овлашћењима која су ССУП-у дата Одлуком Председништва СФРЈ, од 29. априла 1981. године”.

Позитивно је оцењено то што су правосудни органи у САП Косово приступили одлучном гоњењу и кажњавању свих чланова откривених илегалних организација, као и идентификованих најактивнијих актера и учесника контрареволуционарних демонстрација и других видова противуставног деловања. Међутим, постојало је мишљење да је казнена политика судова у том тренутку била преоштра и да „није у складу са друштвеним и политичким интересима”. Поред тога, Савет је сматрао да „јавност не може примити тако оштре казне као потпуно оправдане, посебно због тога што

²⁴ АЈ, 803-1787, Записник са 16. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 4. јуна 1981. године, стр. 2-3.

Радојица Лазих Демонстрације у Приштини 1981. и контрареволуција на КиМ

главни кривци за настало стање још увек остају некажњени. Осим тога, овако оштре казне у многим иностраним средствима јавног информисања оцењене су као израз наше слабости, што објективно јача међународну позицију непријатеља, а посебно Албаније и охрабрује је у њеном понашању према Косову”.

Наложено је надлежним правосудним органима да воде рачуна о томе и да обезбеде пуну законитост у раду, правилну примену кривичног законодавства у свим степенима судског поступка и такву казнену политику која ће бити у складу са друштвеном опасношћу кривичних дела и њихових учинилаца у датој ситуацији. Пошто је информисање о овим осудама „исувише штуро и често контрапродуктивно, неопходно је потпуније упознати јавност и са чињеничним материјалом који је био опредељујући за такве казне”.

Поред тога, затражено је да се против једног броја професора Приштинског универзитета и других интелектуалаца на одговорним местима и у различитим структурама, који су континуирано деловали на линији албанског национализма и иредентизма и били у директној или индиректној спрези са званичним представницима Албаније, предузму одлучније мере: смењивање са функција, идејно и политичко раскринкавати њихове непријатељске делатности и понашања, позивати на законску одговорност, када се за то располаже одговарајућим доказима.²⁵

Говорећи о безбедносној ситуацији на Косову и мерама које ССУП предузима у оквиру своје надлежности, Фрањо Херљевић, савезни секретар за унутрашње послове, на седници Савета одржаној 29. септембра 1981. године, изнео је следеће податке: „Откривено је неколико нових група које припадају тзв. Марксистичко-лењинистичкој партији Албанаца у Југославији и то у Урошевцу две групе (једна има 10 и вероватно још седам, а друга 11 чланова). На челу прве је један новинар. Познат је објект у коме умножавају материјале. Служба државне безбедности је у току њиховог рада; на подручју Приштине и Гњилана делује група од шест лица. У Приштини постоји једна група око Халил Алидемија, магистра на Филозофском факултету, који непријатељски делује још од 1968. године. Та група има везе са око 180 лица, али се приоритетно покрива осам лица која се сматрају главним актерима. Сва та лица су чланови Савеза комуниста. Они се договарају око дизања устанка (на јесен или на пролеће). Организација на чијем је челу био студент Љаићи има своје огранке и ван Косова. Она се залаже за прикључење Косова Албанији. За новог секретара изабрали су Бедри Фазлија из села Преказе, који је сада у Швајцарској. Та група делује у неколико општина. Постоји још једна група, која има око 50 лица, организована на принципу тројки. Планирају одржавање састанака руководиоца тројки у шуми изнад Призрена. Непријатељске паролe су масовна појава. Преовлађују оне о републици Косову у

²⁵ АЈ, 803-1787, Записник са 18. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 21. августа 1981. године, стр. 1-9.

оквиру Југославије. У Дечанима је ухапшено пет лица због покушаја организовања демонстрација. У Приштини је, такође, ухапшено пет лица, од којих су тројица радници. Запажено је да албанске дипломате све више дезинформишу стране дипломатске представнике у вези са Косовом.”²⁶

На седници која је одржана 5. октобра 1981. године у Београду Димитрије Крајгер, подсекретар у ССУП-у, истакао је да је непријатељска активност и даље изражена, да има најаву нових демонстрација, да је у порасту и број исписиваних парола непријатељске садржине, нарочито у средњим школама, да илегалне групе заговарају извођење оружаних акција, али да чекају повољан тренутак.²⁷

Током размене мишљења изражена је „забринутост што се у свим срединама не делује довољно организовано ни одлучно против разних облика непријатељске делатности”. Запажа се да има појава дефетизма и осећања бесперспективности. Посебно је констатовано да се „садашња ситуација са контрареволуционарним догађајима на Косову битно разликује од свих ранијих, по томе што смо у ранијим приликама главне актере тукли по глави, а имали смо масу, народ, са нама, док на Косову главни актери и кривци за настале догађаје још увек, осим смењивања са функција, практично нису повукли никакве консеквенце, а не мали број оних који су на овај или онај начин учествовали у догађајима кажњен је кривично или прекршајно”.²⁸

Закључено је да се обједине сви подаци са којима се располаже за Махмута Бакалија, Цавида Ниманија, Мустафу Сефединија и друге, како би се могао заузети став о даљим мерама и поступцима према њима. То исто затражено је да се учини и за лица која су се у непријатељској активности истакла 1968. године, а касније су добила значајне функције у тој покрајини. Поред тога, Савет је заузео став да „треба одмах приступити рашчишћавању у вези са групом од пет професора Приштинског универзитета”.²⁹

Такође, 27. октобра 1981. године, Савезни савет за заштиту уставног поретка свеобухватно је размотрио актуелну безбедносну ситуацију у САП Косово. Информације о безбедносним појавама и проблемима саопштавали су Фрањо Херљевић, савезни секретар за унутрашње послове, Виобран Станојевић, републички секретар за унутрашње послове Србије, Мехмед Малићи, покрајински секретар за унутрашње по-

26 АЈ, 803-1788, Записник са 20. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 29. септембра 1981. године, стр. 1-2.

27 Акцијом припадника служби безбедности „у току септембра 1981. године откривено је 11 илегалних непријатељских група, од којих су припадници три групе (у Дечанима, Приштини и Косовској Каменици) ухапшени. У Обилићу је откривен један радник који је писао пароле и летке, а код њега је пронађена и машина за умножавање. Истрагом су обухваћена 52 нова лица, а прекршајно је кажњено још 45 лица.

28 АЈ, 803-1788, Записник са 21. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 5. октобра 1981. године, стр. 1-3.

29 Исто, стр. 3.

слове Косова и генерал-мајор Јере Грубишић, начелник Управе безбедности у ССНО.

На основу изнетих података и расправе речено је да је политичко-безбедносна ситуација на Косову и даље „веома сложена”.³⁰ Презентовани подаци, добијени од служби безбедности, недвосмилено су говорили да непријатељ добија значајну подршку из иностранства, а посебно из Албаније, албанске фашистичке и усташке емиграције и организације „Црвени фронт”, као и од неких других иностраних фактора. Државни органи Албаније, албанска пропаганда и албанска обавештајна служба директно су подстицали непријатељску активност на линији сепаратизма, као и настојања да се добије шира подршка и на међународном плану.

Оцењено је да „несређено и незадовољавајуће стање у САП Косово погодује непријатељским елементима у другим срединама и обратно, те да оживљавају национализми који се међусобно подстичу”. Тако српски националисти истичу да треба позвати Ранковића да заведе ред, а неки анархолиберали припремили су петицију највишим руководством СКЈ и СФРЈ и југословенској јавности „поводом збивања на Косову, гушења људских права и слобода, економске ситуације у СФРЈ и последњих политичких суђења”.³¹

Предочено је да постоје најаве да ће бити организоване нове демонстрације, штрајкови, диверзантско-терористичке акције, па и оружани устанак. Могуће је да ће неке од тих претњи покушати да се и остваре. Ситуација у наредном периоду може бити још сложенија с обзиром на то да је појачана субверзивна пропаганда из Албаније, пред конгрес Партије рада Албаније и предстојећим албанским празницима (Дан заставе). Уколико дође до ескалације непријатељске делатности и нових нереда, они не могу проћи без тежих сукоба, па и жртава. То налаже потребу предузимања строгих мера приправности ради спречавања евентуалних покушаја таквих акција.³²

Разматрана је и могућност још већих ескалација нереда на Косову. Уколико

30 АЈ, 803-1788, Записник са 22. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 27. октобра 1981. године, стр. 1-2.

31 Исто, стр. 3.

32 На основу података који су презентовани на тој седници, до тада је кривичним поступком било обухваћено 304 лица. На временске казне од једне до 15 година осуђено је 241, а 63 лица се налазе у истражном затвору, од којих ће 27 бити изведено на суд. Међу осуђенима и даље је под истрагом 21 лице „јер постоје подаци да нису рекли све, а не искључује се могућност да међу њима има и чланова руководства илегалне непријатељске организације”. Кривично и прекршајно укупно је гоњено око 1.200, а евидентирано је још око 1 400 лица због активног учешћа у контрареволуцији. Нека од тих су и даље под обрадом. Укупно је око 2 600 лица било активно укључено и посебно су се истакла у контрареволуционарној делатности. Подаци указују да су органи безбедности поред раније откривених 27 илегалних група (са око 200 лица), у току задњих пет до шест недеља открили осам нових илегалних група и организација, са око 100 лица. Неке од откривених група деловале су са платформе тзв. Марксистичко-лењинистичке партије Албанаца у Југославији, а друге са платформе Партије рада Албаније. Без обзира на одређене идеолошке разлике и методе, деловања свих организација имала су исти крајњи циљ - отцепљење Косова од Југославије.

до тога дође и репресивним мерама буде обухваћен већи број лица, заузет је став, да је неопходно што хитније реализовати закључак Председништва СФРЈ и припремити објекте и одредишта за случај масовнијих хапшења. Сугерисано је, у таквим околностима, да због веће безбедности ухапшених и осуђених и успешнијег вођења истрага, потребно је да та одредишта буду ван територије Косова.

Економске прилике на Косову оцењене су као изузетно сложене: високи губици, ниска продуктивност рада, недисциплина, чести изостанци са посла, неликвидност, незапосленост и сл. Такође, негативно је оцењено „то што републике и САП Војводина не извршавају раније преузете обавезе о удруживању средстава за изградњу производних објеката на Косову”. У више великих радних организација у покрајини „присутно је незадовољство и има отворених реаговања међу радницима”. Све је то још више усложњавало политичко-безбедносну ситуацију. Брже решавање привредних проблема „битан је предуслов за превазилажење неповољне политичко-безбедносне ситуације”.³³

Расправљајући о појави исељавања неалбанског становништва са Косова, Савет је оценио да тај процес „још није заустављен, јер се и даље настављају разни облици притисака и претњи према грађанима неалбанске народности”. Комисија која је задужена да утврди узроке и обим исељавања „још није припремила свој извештај”. Истиче као потребу да је „у интересу стабилизације стања на Косову неопходно што пре наћи начина како да се савладају претње и притисци, развије и ојача међунационално поверење и заустави даље исељавање Срба и Црногораца”.³⁴

Поред нагомиланих проблема, сматра се „да треба хитно рашчистити случај путовања секретара за информације САП Косово у Њујорк и његових контаката са албанским емигрантима и дипломатама, као и друге сличне случајеве о којима службе безбедности и политички чиниоци имају одређена сазнања”.

Енергично је затражено предузимање синхронизованих мера и активности у заштити железничког и међународног саобраћаја на Косову, везано за најаве

33 На истој седници (27. октобра 1981. године) Савезни савет је оштро критиковао „комисије које су формирали Савезно извршно веће, Извршно веће Скупштине СР Србије и Извршно веће Скупштине САП Косово са задатком да испитају стање у различитим областима САП Косово, јер још нису извршиле своје задатке (завршени су само извештаји комисије о здравству и информативној делатности). Рад ових комисија наилази на тешкоће (тражи се уношење издвојених мишљења и замењивање чланова комисија, постоје разлике у ставовима о исељавању неалбанског становништва, као и низ отворених питања у вези пословања на Косову). Савет сматра да треба инсистирати да те комисије што пре заврше свој рад и поднесу извештаје Савезном извршном већу које ће, након разматрања, доставити Председништву СФРЈ”.

34 АЈ, 803-110, Материјали са 92. седнице Председништва СФРЈ; АЈ, 130-803, Анализа о узроцима исељавања Срба и Црногораца са Косова у периоду од 1971 до 1981. године; Петар Р. Ристановић, „Југословенски програм мера и активности за заустављање исељавања Срба и Црногораца са Косова (1987)“, *Баитина*, Институт за српску културу, Лепосавић, број 46/2018, стр. 255-272; Владимир Вутделић, „Генеза и развој конфликта на Косову и Метохији“, *Дипломатија и безбедност*, Факултета за дипломатију и безбедност, Београд, 1/2018, стр. 74.

Радојица Лазих Демонстрације у Приштини 1981. и контрареволуција на КиМ

нових саботажа и диверзија. Инсистирано је на мерама које треба да предузме, у том правцу, друштвено-политичка заједница, чиниоци друштвене самозаштите и органи безбедности, ради нормалног функционисања железничког саобраћаја у целини, укључујући и међународни воз „Акрополис”. Уколико се закључи да се потпуна безбедност тог воза не може осигурати на железничкој прузи кроз Косово, „онда тај воз треба пребацити на пругу Београд–Ниш–Скопље”.

Налажући мере које треба предузети, апострофирана је неопходност потпуне контроле прелазака на југословенско-албанској граници и подржан је предлог да се организује дубинско обезбеђење граничног појаса, посебно на територији САП Косово. Савезном извршном већу, у складу са законским овлашћењима, сугерише се да што пре утврди постоји ли потреба доношења одлуке о проширењу 100-метарског граничног појаса према Албанији, на местима где је то неопходно, ради ефикаснијег деловања граничних јединица ЈНА.

Подржано је предузимање мера ради ометања емисија албанског радија и телевизије. У том правцу било је потребно „разрадити и одмах предузимати акције против албанске пропаганде на Косову, а посебно против стаљинистичког режима Енвера Хоџе”.

Полазећи од значаја свеобухватне и одлучне друштвене акције на санирању политичко-безбедносне ситуације на Косову, Савет је предложио Председништву СФРЈ да, уз учешће председника председништва република и аутономних покрајина, а на основу извештаја Председништва САП Косово и Председништва СР Србије, целовито размотри политичку, економску и безбедносну ситуацију у тој покрајини, као и спровођење у дело донетих одлука и закључака.³⁵

На седници одржаној 16. фебруара 1982. године у Београду, поново је свеукупна безбедносна ситуација на Косову оцењена „као изузетно сложена”. И поред широко предузетих репресивних мера и упркос политичкој акцији, подаци који су презентовани и даље указују да СДБ открива нова илегална жаришта, организације и групе које делују са позиција албанског национализма и иредентизма. Посебно је забрињавајуће да су у порасту били вербални иступи, писање парола непријатељске садржине, хаварије и саботаже на привредним објектима, каменовање возова и појаве међунационалних сукоба.³⁶

35 АЈ, 803-1788, Записник са 22. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 27. октобра 1981. године, стр. 1-8; Резиме расправе на седници Савезног савета за заштиту уставног поретка, од 27. октобра о безбедносној ситуацији у САП Косово.

36 На основу показатеља који су презентовани на поменутој седници, на Косову је, не рачунајући податке ЈНА, откривено 40 илегалних група и организација са око 600 учесника. Корени неких од њих потичу од 1966, 1968, 1973, 1974, а неке су формиране после марта 1981. године. Мере кривичног гоњења предузете су против 401 лица, од којих је 286 са Косова. Под истрагом, због илегалног непријатељског рада, налази се 101 лице. Истовремено, у прекршајном поступку кажњено је око 1 200 лица, која су непријатељски иступала. Од 6 350 прекршајних пријава, 820 се односи на јавне непријатељске иступе, 956 на разне испаде, 2651 на туче на јавним местима, док се 497 односи на омаловажавање службених лица и органа.

Оперативна сазнања органа безбедности најављују активирање нових илегалних албанских група и организација. Предузете репресивне мере против изгредника, „не дају резултате, а с обзиром на њихову ширину, још више забрињавају”. Све то „упућује на неопходност јачања друштвено-политичке акције”. Занимљиво је да различите илегалне организације које су откривене, практично имају исти крајњи циљ –прикључење Косова Албанији, али им се тактика разликује. Све те организације у директној вези су са Албанијом.³⁷

Изражена је забринутост због „присутних појава реваншизма у разним крајевима земље против Албанаца”. Према подацима служби безбедности, „од августа прошле године регистровано је око 150 испада, као и око 100 случајева анонимних претећих писама Албанцима”. Сада је већ мање тих појава, „али има случајева демолирања радњи Албанцима у неким републикама и у Војводини”. Поред тога, „има и захтева, кроз анонимна и претећа писма, за иселјавање Албанаца из других крајева земље”.³⁸

Позивајући се на податке СДБ-а ССУП-а саопштено је да се албанска емиграција, посебно припадници „Црвеног фронта” и присталице Ахмета Зогуа, припремају за разне терористичке акције у иностранству и у земљи уперене против интереса СФРЈ. Примењујући оперативне мере и радње идентификовано је око 800 лица са Косова, која су у вези са организацијом „Црвени фронт”. Поред тога, СДБ „тренутно прати 567 лица на Косову која непријатељски делују”. Према истом извору, са тог простора је у последњих годину дана емигрирало око 100 лица, претежно младих, у Албанију и на Запад.³⁹

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Контрареволуционарно деловање у том периоду на Косову, према мишљењу тадашњих највиших државних органа, „садржало је и намеру повреде територијалног интегритета земље, односно изазивања политичке дестабилизације Југославије”. По својој националистичкој платформи, контрареволуција на Косову се потпуно уклапа у ту стратегију, којом се жели изазвати унутрашња политичка дестабилизација, уз помоћ национализма као једног од главних фактора и оруђа.

37 Органи безбедности ухапсили су комплетан врх тзв. Партије марксиста-лењиниста, као и његов резервни Извршни комитет. Из врха тзв. Марксистичко-лењинистичке партије Албанаца у Југославији ухапшено је пет чланова. Очекивања су да ће истрага омогућити да се дође до нових имена – неких доктора наука, магистара и др. Поред њих, ухапшено је још 20 чланова ове организације. Разбијен је и „Покрет за ослобођење Косова”.

38 АЈ, 803-1789, Записник са 25. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 16. фебруара 1982. године, стр. 2–3.

39 Исто, стр. 3.

Сложени међународни услови, а поготову погоршано стање односа међу великим силама у том периоду, као и појачана активност екстремиста и обавештајног спољног фактора, упућују на закључак да је изазивање унутрашње политичке дестабилизације некадашње Југославије било део дугорочнијих стратешких интереса великих сила на овом простору.

У том контексту, нужно је приликом квалификације догађаја на Косову током 1981. године имати у виду и ову димензију и, у складу са њом, оцењивати та дешавања.

Презентовани и анализирани материјали недвосмислено указују на чињеницу да су надлежности федерације и Републике Србије над тадашњим покрајинским органима власти, биле маргиналне. САП Косово је било држава у држави. Из тих разлога, поред равнодушности у решавању нагомиланих проблема у тој покрајини, бујања непријатељстава свих врста, савезна држава била је, очигледно, немоћна да те токове, иако их је сагледала, успешно заустави.

Равноправност неалбанског становништва на тадашњем Косову није представљало само питање његове егзистенције, већ и једно од фундаменталних питања интегритета тадашње југословенске социјалистичке самоуправне заједнице.

Међутим, у спровођењу ове политике није повучена јасна и оштра граница између националне афирмације албанске народности и албанског сепаратизма. О сепаратизму се мање-више није ни говорило, или је спомињан уопштено. Изајала је одлучна и конкретна борба против његових носилаца. Док је држава све више тонула у озбиљну кризу, тадашње политичко руководство време је трошило у јаловим дискусијама, заузимајући погрешне процене и квалификације, избегавајући да се суочи са збиљом и да предузме одлучније мере.

У вези са тим, сасвим разложно, постављано је питање стварног положаја САП Косово у саставу тадашње СР Србије. Била је успостављена пракса да органи САП Косово готово по свим битним питањима непосредно контактирају са федерацијом, мимо знања Србије. То је код албанских сепаратиста створило илузију да је остварење статуса републике само питање погодног момента. Та теза је у том периоду била пријемчива и код водећих албанских покрајинских руководилаца, који су перфидним политичким потезима подржавали носиоце идеја насилног сепаратизма.

Дугогодишња погрешна политика у решавању косовског проблема, нема сумње, довела је и до садашњег стања, за које, још увек, не постоји јасан национални консензус на који начин га треба решавати.

ЛИТЕРАТУРА

Вугделић Владимир, „Генеза и развој конфликта на Косову и Метохији”, *Дипломатија и безбедност*, Факултета за дипломатију и безбедност, Београд, 2018, стр. 73–87.

Марковић Предраг, „Служба државне безбедности и албанске демонстрације 1968. године - један документ”, *Историја 20. века*, Институт за савремени историју, Београд, бр. 1-2/1999, стр. 169–180.

Ристановић Р. Петар, „Платформа за Косово – одговор Централног комитета Савеза комуниста Југославије на демонстрације Албанаца и покушај побуне 1981. године”, *Баштина*, Институт за српску културу, Лепосавић, број 45/2018, стр. 367–382.

Ристановић Р. Петар, „Југословенски програм мера и активности за заустављање исељавања Срба и Црногораца са Косова (1987)”, *Баштина*, Институт за српску културу, Лепосавић, број 46/2018, стр. 255-272.

Шуваковић В. Урош, Стевановић М. Обрад, „Сепаратистичка побуна албанских студената на Косову и Метохији 1981. као почетак разбијања социјалистичке Југославије”, *Социолошки преглед*, Српско социолошко друштво, Београд, број 4/2018, стр. 1196-1229.

Архивска грађа - Архив Југославије:

- Фонд Председништва СФРЈ и Савезног савета за заштиту уставног поретка
- Фонд Савезног извршног већа
- Фонд Централног комитета Савеза комуниста Југославије

Документи:

AJ, 130-803, Анализа о узроцима исељавања Срба и Црногораца са Косова у периоду од 1971 до 1981. године;

AJ, 803-110, Материјали са 92. седнице Председништва СФРЈ;

AJ, 803-1787, Делатност албанске емиграције на Западу и мере служби безбедности на онемогућавању њеног деловања, ССУП, стр. пов. бр, 242, од 2. јуна 1981. године;

AJ, 803-1787, Закључци и Уводно излагање Лазара Колишевског на седници Председништва СФРЈ, одржаној 28. априла 1981. године;

Радојица Лазић Демонстрације у Приштини 1981. и контрареволуција на КиМ

AJ, 803-1787, Записник са 12. (ванредне) седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 12. марта 1981. године у Београду;

AJ, 803-1787, Записник са 13. седнице Савезног савета, одржане 2. априла 1981. године;

AJ, 803-1787, Записник са 14. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 17. априла 1981. године;

AJ, 803-1787, Записник са 16. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 4. јуна 1981. године;

AJ, 803-1787, Записник са 18. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 21. августа 1981. године;

AJ, 803-1787, Оцене и ставови о контрареволуционарним догађајима у Социјалистичкој Аутономној покрајини Косово, Савезни савет за заштиту уставног поретка, 23. априла 1981. године;

AJ, 803-1788, Записник са 20. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 29. септембра 1981. године;

AJ, 803-1788, Записник са 21. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 5. октобра 1981. године;

AJ, 803-1788, Записник са 22. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 27. октобра 1981. године;

AJ, 803-1789, Записник са 25. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 16. фебруара 1982. године;

Информација о непријатељским демонстрацијама у Приштини и Подујеву од 1. априла 1981. године (потписао је Махмут Бакали, председник Покрајинског комитета СК Косова);

Резиме расправе на седници Савезног савета за заштиту уставног поретка, од 27. октобра, о безбедносној ситуацији у САП Косово.

*Radojica Lazić*⁴⁰

**PROTESTS IN PRISTINA IN 1981
AND COUNTERREVOLUTION IN KOSOVO**

Abstract

Mass protests organized in Kosovo in 1981 were only an introduction for the events whose epilogue resulted in NATO bombing of the Federal Republic of Yugoslavia, and later in self-proclamation of independence of that southern Serbian province.

Regardless of the fact that these events in Kosovo were a kind of a surprise for the then political decision-makers, primarily at the level of the federal state, because they were not informed by provincial bodies, based on operative intelligence that security bodies collected previously, "there were sufficient indicators to come to a conclusion that hostile activities of nationalist-irredentist forces in the province had been increasing and intensifying for years, as well as nationalistic euphoria".

Principal actors of enemy organization and activities in all previous investigations by security bodies have remained uncovered. Still, there were sufficient information for a political assessment that this was an increase of enemy activities of Albanian nationalists and separatists, and that they were waiting for a convenient moment for more radical actions.

In this research we used confidential information which were discussed at sessions of the Federal Council for Protection of the Constitutional Order.

Keywords: Kosovo, protests, counterrevolution, irredentism, separatism, Albanian nationalism, enemy activity

⁴⁰ Prof. Dr. Radojica Lazić, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, lazicr@orion.rs

Јелена Ђ. Лопичић Јанчић

Факултет за дипломатију и безбедност у Београду

УЛОГА ЛЕКАРА У ЗБРИЊАВАЊУ РАЊЕНИКА, БОЛЕСНИКА И ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА У ЈУГОСЛАВИЈИ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДЕЛАТНОСТ ДОКТОРА ЕРВИНА ГИНЗБЕРГА

Сажетак

У овом чланку обрађена је улога лекара и санитетског особља у збрињавању рањеника, болесника и цивилног становништва за време Другог светског рата у Југославији. Настанком тзв. Независне Државе Хрватске у априлу 1941. године др Гинзберг је био избачен из градске болнице у Осијеку, где је у то време радио, само зато што је био Јеврејин. Пошто се у Босни у јулу 1941. године појавила епидемија ендемског сифилиса, усташке власти нису хтеле да ангажују хрватске лекаре због страха од заразе, те су ангажовале лекаре који нису били Хрвати, међу којима је био и др Ервин Гинзберг. Обилазећи више места, варошица и села, др Ервин Гинзберг је видео масовне ратне злочине које су вршиле усташе и немачка окупаторска војска над Србима, Јеврејима, Ромима и свим осталима који се нису слагали са усташком влашћу. Проценио је да ће и све лекаре Јевреје послати у логор смрти Јасеновац чим се здравствено стање болесника стабилизује, па је искористио прву прилику и у септембру 1943. године отишао у партизане. Од тада, па све до краја рата, маја 1945. године, др Гинзберг је био ратни хирург у партизанима, који је оба-вио велики број хируршких интервенција под веома тешким ратним условима. Поред тога, др Гинзберг је обучио велики број млађих лекара, као и медицинске сестре. После завршетка рата, др Гинзберг је специјализовао грудну хирургију, постао професор универзитета и начелник на Војномедицинској академији у Београду. Аутор је бројних научних и стручних радова из области хирургије.

Кључне речи: Други светски рат, лекари, рањеници, болесници, цивилно становништво.

УВОД

У српској међународноправној литератури релативно мало се писало о нашим лекарима који су у току своје делатности и професионалне лекарске праксе обављали хуманитарни рад на збрињавању рањеника, болесника и цивилног становништва. Таквих српских лекара је било заиста много током историје. Тема овог чланка је лекар, хирург, проф. др Ервин Гинзберг (1915-1990)¹, о коме се релативно мало писало, барем о његовом међународном хуманитарном раду за време Другог светског рата, тако да је, као и многи други заслужни и познати лекари, неоправдано остао заборављен, нарочито од стране најшире јавности. Сматрамо да је својим стручним и хуманитарним радом у току целе своје лекарске каријере заслужио да не буде заборављен, већ напротив, да га се сећају будуће генерације.

ДЕЛАТНОСТ ДР ЕРВИНА ГИНЗБЕРГА ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТскоГ РАТА

Др Ервин Гинзберг је као дипломирани лекар од 1939. године па до избијања рата у Југославији радио као волонтер у градској болници у Осијеку, где је као млад лекар стажиста стекао солидно знање да би могао да ради самостално у пракси. У току немачке окупације Југославије усташе су уз помоћ Немачке и Италије веома брзо, већ 10. априла 1941. године основале квислиншку државу, тзв. Независну Државу Хрватску.² Тада, у априлу 1941. године, усташе су преузеле власт у Осијеку и из свих државних установа, укључујући и болнице и друге здравствене установе, избациле су све Јевреје, па је и др Ервин Гинзберг био избачен

¹ Др Ервин Гинзберг рођен је 10. фебруара 1915. године у Осијеку у јеврејској породици. Отац Филип Гинзберг (1883-1942) се доселио у Осијек из града Надворна у Пољској. Прво је био подофицир, а после Првог светског рата чиновник. Мајка Адела Захлер (1895-1944), домаћица, такође Јеврејка из Станиславова у Пољској. Др Гинзберг је Медицински факултет завршио у Загребу 1939. године.

² Младен Цолић, *Такозвана Независна Држава Хрватска 1941*, Делта-Прес, Београд, 1973, стр. 85-141; Фикрета Јелић-Бутић, *Усташе и Независна Држава Хрватска 1941-1945*, друго издање, Свеучилишна наклада Либер, Школска књига, Загреб, 1978, стр. 59-114.

из болнице, само зато што је био Јеврејин.³

У првих неколико месеци рата 1941. године у Босни се појавила епидемија ендемског сифилиса која је забринула усташке власти због могућег ширења и ка Хрватској, па су хитно донели одлуку да се та епидемија сузбије и спречи њено даље ширење. За такву акцију сузбијања ове опаке заразне болести потребно је било и ангажовање одређеног броја лекара и осталог медицинског особља. Усташке власти су процениле да је велика опасност да се и лекари и остало медицинско особље заразе, и због тога нису хтели да ангажују своје хрватске лекаре на сузбијању и лечењу ове заразне болести. Из тог разлога су натерали неколико постојећих лекара Јевреја из Хрватске, које још нису спровели у логор смрти у Јасеновцу, да се укључе као лекари на терену који је захваћен заразом. На овај начин су заштитили своје хрватске лекаре, а за лекаре Јевреје није их било брига да ли ће се заразити. Сасвим је извесно да су усташе планирале да, када ови јеврејски лекари сузбију епидемију сифилиса, сви буду отпремљени у концентрациони логор Јасеновац, или да их чак убију на лицу места где су обављали своју лекарску делатност. Усташе су, иначе, још од првих дана настанка тзв. Независне Државе Хрватске, ово масовно примењивали у свим местима.⁴

У јулу 1941. године др Ервин Гинзберг и још неколико лекара Јевреја су усташе принудно ангажовале на сузбијању епидемије сифилиса у Босни. Због тога су др Гинзберг и његове колеге одведени у „Завод за сузбијање ендемског сифилиса у Босни”, где су га распоредили прво у Дервенту, а затим у Градачац. Посао је био доста тежак, ризичан због заразе, и напоран, а подразумевао је обилажење великог броја села, бројне прегледе и лечење оболелих од сифилиса. Посебну тешкоћу у обављању читаве лекарске делатности представљао је недостатак хигијенских услова. Тешкоћу је причињавао и недостатак лекова и осталог санитетског материјала потребног у сузбијању заразних епидемија. Др Гинзберг је на том тешком и опасном послу остао је све до августа 1943. године, савесно лечећи бројне

3 За време Другог светског рата страдала је већина чланова породице др Ервина Гинзберга. Његову болесну мајку Аделу заклали су у селу Сребреник у Босни војници 13. оружане брдске дивизије СС-а „Ханцар” (13. *Waffen-Gebirgs-Division der SS “Handschar”*). Наведена легионарска дивизија је била у саставу немачких оружаних СС снага, и извршила је масовне и стравичне ратне злочине над српских цивилним становништвом на територији тадашње тзв. НДХ. Треба напоменути да претежни састав војника наведене дивизије чинили су муслимани и Хрвати из Босне и Херцеговине. Супруга др Ервина Гинзберга, Тирца Гинзберг, девојачко Краус (1924-2013), Јеврејка, била је такође у партизанима, а затим је заробљена и одведена у концентрациони логор. Ипак, преживела је све страхоте рата и логора. Млађи брат др Ервина Гинзберга, Владимир-Владо (1916-1947) био је у партизанима. Био је апотекарски помоћник у XVII партизанској дивизији, затим управник амбуланте заробљеника у V партизанском корпусу и на раду у Санитетском одсеку V партизанског корпуса. После завршетка рата био је официр ЈНА.

4 Милан Булајић, *Јасеновац усташки логори смрти српски мит? Хрватски усташки логори геноцида над Србима, Јеврејима и Циганима*, Стручна књига, Београд, 1999, стр. 26-37.

болеснике. Обилазећи болеснике у Градачцу и у околним селима имао је прилику да непосредно види колике су масовне злочине извршили усташе и војници немачке СС „Ханцар” дивизије над српским становништвом, Јеврејима, Ромима, укључујући жене, децу, старце и немоћна лица, као и према свима који нису прихватили усташку власт. Др Гинзберг је схватио да и њега и неколико лекара Јевреја који су присилно доведени врло брзо чека иста судбина и да могу у сваком моменту да буду убијени или одведени у концентрациони логор Јасеновац. Зато су његова размишљања била да се, чим му се буде указала нека реална прилика, прикључи партизанима чије су јединице биле у околини. Усташе и немачки окупатори су сва та места веома јако обезбеђивали, тако да се излазак из њих није могао једноставно извести без њихове дозволе.

Ипак, изненада му се указала прилика када су у августу 1943. године партизани ослободили Градачац. Тада је др Гинзберг одмах ступио у контакт са партизанима објаснивши ко је, па је 15. септембра 1943. године ступио у партизанску војску, у 16. муслиманску партизанску бригаду као референт санитета. Партизанска команда је веома радо прихватила др Гинзберга, јер су лекари у партизанским јединицама били дефицитарни. Нарочито су у ратним условима били потребни лекари хирурзи, због масовних рањавања које је требало хируршким интервенцијама збринути. Затим су били потребни и лекари инфектолози, због појава масовних заразних болести, нарочито свих врста тифуса, дифтерије, туберкулозе и других заразних болести које су десетковале партизанске јединице, као и локално цивилно становништво.

Још од првог дана доласка у партизанску бригаду, др Гинзберг је одмах обављао дужност лекара хирурга. У новембру 1943. године прешао је у XVII партизанску дивизију у којој је обављао дужност шефа хируршке екипе све до септембра 1945. године.

Под веома тешким условима је др Ервин Гинзберг радио као лекар хирург када је био у 16. муслиманској партизанској бригади у Босни, у зиму 1943. године, као референт санитета. Затим, у новембру 1943. године је био шеф хируршке екипе у XVII партизанској дивизији све до септембра 1945. године.⁵ Иако млад лекар, он је у ратном времену морао да прихвати и тешке и веће хируршке интервенције, јер је био велики број рањеника којима је била потребна веома брза хируршка интервенција.

У тадашњим ратним условима, у тим малим заосталим местима у Босни нису постојале болнице, или су постојеће болнице биле порушене или оштећене, дакле, практично нису постојали ни минимални медицински услови за обављање хируршких интервенција. Нису имали уобичајене и неопходне сале за операције, затим имали су веома мали број неопходних хируршких инструмената, медикаме-

⁵ Јаша Романо, *Јевреји Југославије 1941-1945. жртве геноцида и учесници Народноослободилачког рата*, Јеврејски историјски музеј, Савез јеврејских општина Југославије, Београд, 1980, стр. 374.

ната, недостајали су лекарски помоћници - инструментарке, медицинске сестре и болничарке. Овоме треба додати да су стално те импровизоване амбуланте и болнице биле изложене нападима непријатељске авијације и артиљерије, па су непрестано морале бити у покрету. Често су у тим нападима страдали рањеници, као и лекари и остало санитетско особље. Наиме, немачки окупатор ни усташе нису се придржавали постојећих међународних конвенција које се односе на ратно право, а нарочито Женевске конвенције за побољшање судбине рањеника и болесника у војскама у рату из 1929. године, које су потписале нацистичка Немачка, фашистичка Италија, Мађарска и Бугарска.

Др Ервин Гинзберг је одмах по доласку у партизане водио дневник, где је сваки дан укратко описивао места где се кретао и шта је све радио. Један број хируршких операција је др Гинзберг изводио без анестезије, јер нису имали средства за анестезију, али операције су се морале обавити због спашавања живота рањеника. Тако др Гинзберг у свом дневнику наводи следеће: „...Подне. Није било сунца иако је пролеће. Уморни смо после 32 сата марширања. Има много рањеника. Треба их оперисати. Пуцњава не престаје. Очекују се Немци. Неколико партизана помаже да направимо операциони сто. Скидамо врата са сеоске колибе и постављамо их на пањеве. Сто је спреман. Нема анестетика. Значи, мораћемо опет ампутирати ноге и руке на живо! Рањени траже да се што пре оперишу. Међу њима је и 19-годишња Петра. Њој сечемо руку и ногу. Херојски подноси тешку операцију. Остављамо је у селу јер Немци долазе. Одлазимо.”⁶

Партизански рат је карактерисан одређеним специфичностима у односу на класични рат. Пре свега, то је био герилски рат у коме није било ни фронта ни позадине. Партизанска тактика се, поред осталог, састојала од сталног покрета и продора на непријатељску територију, а затим и напуштања освојене територије. Оваква ратна партизанска тактика отежавала је постојање и уобичајену организацију санитетске службе. Јер, правила медицине и ратне партизанске тактике су биле у супротности. Рањеницима је после медицинског збрињавања била потребна непокретност у болницама, мировање, лечење, док је ратна партизанска тактика захтевала брзу покретљивост, укључујући и покретљивост амбуланти, рањеника и болесника.⁷ Све је ово утицало и на ефикасност извршених лекарских интервенција и збрињавања рањеника.

Др Ервин Гинзберг, иако млад лекар, вршио је, и то врло успешно, и најтеже хирушке интервенције, укључујући и ампутације без анестетика на живо. После V непријатељске офанзиве, на терену Озрена у Босни организовани су курсеви за санитет-

⁶ Петра Тодић је преживела рат, и поново се после тридесет пет година срела са др Ервином Гинзбергом. Детаљније у књизи Драгутин П. Грегорић, *И лекари и новинари*, Драгутин П. Грегорић, Београд, 2016, стр. 56-60.

⁷ Гојко Николиш, *Развој санитетске службе у нашој армији*, Војноиздавачки завод, Београд, 1947, стр. 6-7.

ско особље. Предавачи су били др Гинзберг и др Ладислав Ледерер,⁸ који су тих дана ступили у народноослободилачку војску.⁹ Да би решио недостак лекарских помоћника, др Гинзберг је успео да код сеоског, претежно женског становништва, изврши брзу најнеопходнију санитарску обуку која се показала као успешна, ефикасна и добра.¹⁰

После завршетка рата др Гинзбер је био војни лекар у Београду са чином санитарског капетана; на Хируршкој клиници Војномедицинске академије у Београду је 1946-1949. године специјализирао општу хирургију. Специјализирао је грудну хирургију од 1952. до 1953. године у Вашингтону, Филаделфији, Балтимору, Денверу, Њујорку и Бостону. Био је начелник хируршке службе у Војној болници у Скопљу и главни хирург Треће армија ЈНА у времену 1955-1959. године. Током 1960. године више месеци је био у земљама западне Европе на усавршавању у клиничкој примени хипотермије.

Докторирао је на Медицинском факултету у Скопљу 1957. године. На Медицинском факултету у Скопљу изабран је за редовног професора ратне хирургије. Постављен је 1959. године за првог начелника новооснованог Хируршког одељења у Војном институту за туберкулозу у Београду, када је и унапређен у чин санитарског пуковника. У периоду од 1959-1981. године био је начелник Хируршког одељења Института за плућне болести Војномедицинске академије у Београду. Изабран је 1962. године за доцента за предмет грудна хирургија на Војномедицинској академију у Београду, за ванредног професора 1968. године и за редовног професора 1974. године. У пензију је отишао 31. децембра 1981. године. У свом дугогодишњем хируршком раду бавио се практичном и експерименталном хирургијом.¹¹

Објавио је у нашој земљи 27 научних и стручних радова из области грудне хирургије, као и 8 радова у иностранству.¹²

8 Јаша Романо, *Јевреји Југославије 1941-1945. жртве геноцида и учесници Народноослободилачког рата*, Јеврејски историјски музеј, Савез јеврејских општина Југославије, Београд, 1980), стр. 424.

9 Роза Папо, „Да се не заборави (Сећања на рад санитарске службе НОВ у источној Босни)”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 810.

10 Драгутин П. Грегорић, *И лекари и новинари*, нав. дело, стр. 56-60.

11 Учесник и предавач на бројним конгресима и конференцијама у земљи и иностранству, као и почасни и редовни члан више домаћих и страних медицинских друштава. Био је потпредседник Хирушког друштва Југославије, и члан Управног одбора хируршке секције Српског лекарског друштва. Био је почасни члан Друштва торакалних и кардиоваскуларних хирурга Енглеске и Ирске, Европског клуба за грудну хирургију, Америчког колеџа грудних хирурга, почасни члан Друштва војних лекара САД. Носилац је следећих одликовања: Орден заслуга III степена (1945), Орден за војне заслуге II степена (1947), Орден братства и јединства I степена (1954), Орден Народне армије II степена (1959), Орден за војне заслуге са златним мачевима (1967), Орден Народне армије са златном звездом (1975) и Орден рада са црвеном заставом (1981).

12 Важнији радови: Ервин Гинзберг, Климент Милошевић, *Искусства са ресекцијама у другим захватима на плућима у дјечој доби*, Београд, 1959; Ервин Гинзберг, *Пулмектомија у плућној туберкулози: Индикације и резултати на 205 случајева*, Санитетска управа Државног секретаријата за народну одбрану, Београд, 1968; Ервин Гинзберг, Алберт Мајдер, Зага Тодоровић, *Хируршко збрињавање спонтаног пнеумоторакса*, Санитетска управа Државног секретаријата за народну одбрану, Београд, 1968.

УЛОГА ЗДРАВСТВЕНИХ РАДНИКА У ЗБРИЊАВАЊУ РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

У рату, као што смо претходно навели, најтраженији су били лекари хирурзи због збрињавања рањених бораца и другог цивилног становништва, а тих лекара је било најмање. Рањавања бораца и цивилног становништва у Другом светском рату су била бројна, јер су окупатор и његови помагачи безобзирно убијали и рањавали све редом, без икаквих избора циљева, тако да је рањеника било на хиљаде. Иако је у партизанима било лекара хирурга, они нису имали искуства у ратној хирургији у партизанском начину ратовања. Неколико партизанских лекара, који су као лекари учествовали у шпанском грађанском рату 1936-1938. године, једини су имали извесног искуства у ратној хирургији. Тако су тадашњи партизански хирурзи обављали хируршке интервенције онако како су најбоље знали у датим тешким условима.¹³ Поред масовних и бројних рањеника додатне тешкоће су биле појаве заразних болести, пре свега тифуса. Због недостатка лекова и вакцине против тифуса било је много смртних последица.

Ипак, у појединим партизанским одредима, приликом ослобађања појединих места дошло је до вакцинације против тифуса. Тако је приликом ослобађања места Лебане у Србији 1941. године заплењено неколико сандука вакцине против трбушног тифуса. На основу ове заплењене вакцине дошло је до вакцинације на територији где су се појавили први случајеви трбушног тифуса, па је вакцинисано преко три стотине партизана и око три стотине цивилних лица. Вакцинацију је спровео и њоме руководио партизански лекар др Мартин Колб-Марко.¹⁴ Вакцинација је успела и тифус се више није појављивао на том простору. У литератури се наводи да је ово био јединствени подухват превентивне вакцинације против трбушног тифуса на ослобођеној територији у окупираној Европи.¹⁵

Ради практичне обуке партизанских лекара, на иницијативу референта санитета Врховног штаба др Гојка Николиша, одржан је у Босанском Петровцу од 25-27. септембра 1942. године Први конгрес партизанских лекара. На Конгресу су поднели реферате из области ратне хирургије др Франц Клајхапел, др Исидор Папо, др Сима Милошевић, др Дејан Поповић и др Ђура Мештеровић. Усвојени

¹³ Исидор Папо, „Неки значајни моменти у развоју хируршке службе у НОР-у”, Војносанитетски преглед, бр. 12, 1966, стр. 735.

¹⁴ Санитетски пуковник ЈНА др Мартин Колб-Марко (1903-1965.), носилац „Партизанске споменице 1941”, детаљније видети у *Биографски лексикон, Познати српски лекари*, Едиција Срби у свету – лекари, Београд, Торонто, 2005, стр. 380-381.

¹⁵ Мартин Колб, „Неколико карактеристичних момената из рада санитетске службе партизанских одреда јужноморавског слива 1941-1943. године”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 805-807.

су ставови и поступци у погледу конкретних и практичних питања ратне хирургије, што је било веома значајно за даљи развој и праксу ратне хирургије и служило је као практично упутство за све лекаре ратне хирургије.¹⁶

Патризански лекари и санитетско особље су највећи део своје лекарске делатности обављали на збрињавању рањеника и болесника.¹⁷ Број лекара у партизанима је до краја 1941. године био свега 43 на укупно 80.000 бораца. Следеће 1942. године број лекара се повећао, када је приступило 73 лекара, углавном лекара опште праксе.¹⁸ У 1941. години окупатор је убио или је у борби погинуло 24 лекара и 24 студента медицине и фармације, што је било много више него 1944. године, када је Народноослободилачка војска била у највећој снази и броју. Немогуће је набројати све убијене и погинуле лекаре и санитетско особље, али се њихова имена налазе на почасној плочи на згради Војномедицинске академије у Београду.¹⁹

Немогуће је навести све те лекаре-хирурге који су својим пожртвованим радом допринели развоју ратне хирургије, као и обуци новодошлих лекара без искуства, од којих је један број и погинуо у рату. Сматрамо да је прилика да наведемо само тројицу најпознатијих ратних партизанских хирурга: др Исидор Папо (1913-1996), др Војислав Стојановић (1906-1991) и др Божидар Лаврич (1899-1961), који су били главни војни хирурзи у својим Главним партизанским штабовима у Босни, Србији и Словенији. Поред њих су се у тим ратним условима на десетине млађих лекара на практичан начин обучили и оспособили као ратни хирурзи и са успехом обављали ту веома тешку, ризичну и одговорну делатност у току читавог трајања рата.²⁰

Иако је постојала Женевска конвенција за побољшање судбине рањеника и болесника у војскама у рату из 1929. године, а коју су потписале и нацистичка Немачка, фашистичка Италија, Мађарска и Бугарска, оне се нису придржавале наведене Женевске конвенције из 1929. године, него су је масовно и свакодневно кршиле.²¹ То кршење наведене Женевске конвенције су нарочито вршиле Немачка, Италија, Мађарска, Бугарска и тзв. Независна Држава Хрватска у окупираној Југо-

16 Исидор Папо, „Неки значајни моменти у развоју хируршке службе у НОР-у”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 735-739.

17 Радомир Бурић, „Спасавати рањенике био је неписани закон у народноослободилачком рату”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 844-846.

18 *Лексикон Народноослободилачког рата и револуције у Југославији 1941-1945*, Друга књига М-Ж, Народна књига, Београд, Партизанска књига, Љубљана, 1980, стр. 979-981.

19 Томислав Кроња, „Морални лик здравствених радника у народноослободилачком рату”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 728-732.

20 Исидор Папо, Војислав Стојановић и Божидар Лаврич су по завршетку рата постали редовни професори хирургије на Универзитетима у Београду и Љубљани и светски признати и угледни професори хирургије.

21 Милош Радојковић, *Рат и међународно право*, Издање одбора за уџбенике стручног удружења студената права, Београд: 1947, стр.75; Јовица Патрногић, *Међународноправни положај санитета у оружаном сукобу*, Војноиздавачки преглед, Београд, 1961, стр. 33-35.

славији, где нису признали партизански покрет као зараћену страну у рату, па су масовно убијали заробљене рањенике, болеснике, лекаре и сво санитетско особље.²² Статус санитетског особља као неборачког особља био је предвиђен у наведеној Женевској конвенцији за побољшање судбине рањеника и болесника у војскама у рату од 27. јула 1929. године у Глави III под називом „О особљу“; у члану 9. предвиђено је, поред осталог, да ће санитетско особље бити поштовано и заштићено у свим приликама. Ако падну у руке непријатељу с њима се неће поступати као са ратним заробљеницима.²³ Санитетско особље нису само војна лица која су на служби у оружаним снагама сваке од страна у сукобу, него се такав статус признаје и цивилном медицинском особљу Црвеног крста и других хуманитарних организација. Санитетско особље ужива посебну заштиту од било каквог непосредног напада. Поседује само лично оружје за личну одбрану као и одбрану рањеника и болесника од незаконитог напада супротне стране.²⁴

Немогуће је у овом краћем раду навести сва наведена тешка кршења међународног хуманитарног права и Женевеске конвенције из 1929. године. Наводимо само чињеницу да су за време познатих битака на Неретви и Сутјесци 1943. године вршени највећи ратни злочини над рањеницима, болесницима и санитетским особљем. Битка на Неретви догодила се почетком 1943. године и била је позната и као „Битка за рањенике“, због спасавања 4.000 рањеника и болесника. У борбама на Сутјесци у мају и јуну 1943. године²⁵ окупаторске војне снаге, укључујући и један бугарски пук, потпомогнуте квислиншким снагама, на зверски начин су убиле око хиљаду рањеника, болесника, лекара и санитетског особља, и то спада у наше највеће и натеже губитке.²⁶

22 Гавро Перaziћ, *Међународно ратно право*, друго допуњено издање, Војноиздавачки преглед, Београд, 1986, стр. 127-133.

23 Гавро Перaziћ, „Ратни злочини окупаторске и квислиншке војске на Неретви и Сутјесци у светлу међународног права“, у зборнику: *Неретва-Сутјеска 1943*, (уредник: Бранко Б. Боројевић), Војноисторијски институт, Београд, 1969, стр. 617-620; Јелена Ђ. Лопичић Јанчић, *Ратни злочини против рањеника, болесника и цивилног становништва-теорија и пракса*, Музеј жртава геноцида, Београд, 2012), стр. 47-49.

24 Борис Кривокапић, *Мир и рат у међународним односима*, Институт за упоредно право, Пословни и правни факултет, Београд, 2017, стр. 904-906.

25 Наводимо само неке од погинулих или убијених лекара на Сутјесци 1943.године: др Сима Милошевић, др Мирослав Шлезингер, др Станко Мартиновић, др Дејан Поповић, др Олга Поповић Дедијер, истакнути хирург др Драгутин Херлингер, др Јован Булајић-Јоша, др Алија Бушатлић, др Златко Фишер, др Љуба Нојман, др Славко Бенић Ива, др Хинко Гостл, др Густав Краус, др Јулија Краус, др Самуел Барух Кићи, др Марија Зборник, др Крсто Рудан, др Шефко Комадина, др Филип Вајс и други.

26 *Лексикон Народноослободилачког рата и револуције у Југославији 1941-1945*, Прва књига А-Љ, Народна књига - Београд, Партизанска књига - Љубљана, 1980, стр. 77-79. и 84-87; Ђорђе Драгић, „Неке карактеристике организације и рада санитетске службе на појединим просторима у НОР-у“, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 793-795; Ђоко Ивановић, „Положај жртава рата у петог непријатељској офанзиви“, *Југословенска ревија за међународно право*, бр. 3, 1958, стр. 451-467.

Поред наведеног, окупатори и њихови помагачи су нападали и бомбардовали болнице и друге здравствене установе, што је противно постојећем међународном хуманитарном праву и Женевској конвенцији из 1929. године.²⁷

Окупатор и његови квинслишки помагачи су немилосрдно убијали лекаре и санитетско особље не само приликом заробљавања, него и по градовима у затворима и концентрационим логорима. Навешћемо само неке лекаре који су убијени: др Драгољуб Сретеновић (1896-1942), др Букић Пијаде (1879-1943), др Милутин Ивковић Милутинац (1906-1943), др Милан Будимировић (1895-1943), др Мило Бошковић (1911-1944), др Теодор Бороцки (1903-1942), др Петар Драговић (1891-1941), др Драгомир Дракулић-Пуба (1941), др Лота Ејдус (1913-1941), др Радисав Катанић (1882-1941) и други. Орденом Народног хероја Југославије одликовано је четрдесет здравствених радника.²⁸

ЗАКЉУЧАК

Сврха овог кратког чланка је да се сетимо храбрих и пожртвованих лекара и санитетског особља који су несебично и патриотски обављали своју хуманитарну дужност за време Другог светског рата 1941-1945. године у тадашњој Југославији, а чији је један од припадника био и др Ервин Гинзберг. Овај чланак је само обрадио њихову делатност са међународно-хуманитарног аспекта. Затим, ово је и скромна прилика да се садашње млађе генерације упознају са стравичним страдањима нашег народа за време Другог светског рата од стране окупаторских држава и њихових помагача.

ЛИТЕРАТУРА

Булајић Милан, *Јасеновац усташки логори смрти српски мит? Хрватски усташки логори геноцида над Србима, Јеврејима и Циганима*, Стручна књига, Београд, 1999.

Бурић Радомир, „Спасавати рањенике био је неписани закон у народно-ослободилачком рату”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 844-846.

Цолић Младен, *Такозвана Независна Држава Хрватска 1941*, Делта-Прес, Београд, 1973.

27 Гавро Перaziћ, „Ратни злочини окупаторске и квислиншке војске на Неретви и Сутјесци у светлу међународног права”, у Зборник радова: *Неретва-Сутјеска 1943*, (уредник: Бранко Б. Боројевић), Војноисторијски институт, Београд, 1969), стр. 616.

28 Здравствени радници-народни хероји, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 767-789.

Драгић Ђорђе, „Неке карактеристике организације и рада санитарске службе на појединим просторима у НОР-у”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 793-800.

Ивановић Ђоко, „Положај жртава рата у петој непријатељској офанзиви”, *Југословенска ревија за међународно право*, бр. 3, 1958, стр. 451-467;

Јелић-Бутић Фикрета, *Усташе и Независна Држава Хрватска 1941-1945*, Друго издање, Свеучилишна наклада Либер-Загреб, Школска књига, Загреб, 1978.

Колб Мартин, „Неколико карактеристичних момената из рада санитарске службе партизанских одреда јужноморавског слива 1941-1943. године”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 805-807.

Кривокапић Борис, *Мир и рат у међународним односима*, Институт за упоредно право, Пословни и правни факултет, Београд, 2017.

Кроња Томислав, „Морални лик здравствених радника у народноослободилачком рату”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 727-733.

Лексикон Народно ослободилачког рата и револуције у Југославији 1941-1945, Прва књига А-Љ, Народна књига, Београд, Партизанска књига, Љубљана, 1980, стр. 77-79. и 84-87.

Лексикон Народноослободилачког рата и револуције у Југославији 1941-1945, Друга књига М-Ж, Народна књига, Београд, Партизанска књига, Љубљана 1980, стр. 979-981.

Лопичић Јанчић Ђ. Јелена, *Ратни злочини против рањеника, болесника и цивилног становништва - теорија и пракса*, Музеј жртава геноцида, Београд, 2012.

Николиш Гојко, *Развој санитарске службе у нашој армији*, Војноиздавачки завод, Београд, 1947.

Папо Исидор, „Неки значајни моменти у развоју хируршке службе у НОР-у”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 734-741.

Папо Роза, „Да се не заборави (Сећања на рад санитарске службе НОВ у источној Босни)”, *Војносанитетски преглед*, бр. 12, 1966, стр. 808-812.

Патрновић Јовица, *Међународноправни положај санитета у оружаном сукобу*, Војноиздавачки преглед, Београд, 1961.

Перазиић Гавро, *Међународно ратно право* (друго допуњено издање), Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1986.

Перазиић Гавро, „Ратни злочини окупаторске и квислиншке војске на Неретви и Сутјесци у светлу међународног права”, у зборник радова: *Неретва-Сутјеска 1943*, (уредник: Бранко Б. Боројевић), Војноисторијски институт, Београд, 1969, стр. 610-620.

Радојковић Милош, *Рат и међународно право*, Издање одбора за уџбенике стручног удружења студената права, Београд, 1947.

Романо Јаша, *Јевреји Југославије 1941-1945. жртве геноцида и учесници*

Народноослободилачког рата, Јеврејски историјски музеј, Савез јеврејских општина Југославије, Београд, 1980.

Здравствени радници-народни хероји, Војносанитетски преглед, бр. 12, 1966, стр. 767-789.

Биографски лексикон Познати српски лекари, едиција Срби у свету – лекари, Београд, Торонто: 2005, стр. 380-381.

Грегорић П. Драгутин, *И лекари и новинари*, Драгутин П. Грегорић, Београд, 2016.

Jelena Đ. Lopičić Jančić²⁹

THE ROLE OF DOCTORS IN THE CARE OF THE WOUNDED, SICK AND CIVILIAN POPULATION DURING THE SECOND WORLD WAR IN YUGOSLAVIA WITH SPECIAL REFERENCE TO THE ACTIVITIES OF DOCTOR ERVIN GINZBERG

Abstract

This article deals with the role of doctors and medical staff in caring for the wounded, sick and civilians during the Second World War in Yugoslavia. With the creation of the so-called Independent State of Croatia in April 1941, Dr. Ginzberg was expelled from the city hospital in Osijek, where he worked at the time, just because he was a Jew. Since an epidemic of endemic syphilis appeared in Bosnia in July 1941, the Ustasha authorities did not want to hire Croatian doctors for fear of infection, so they hired non-Croat doctors, including Dr. Ervin Ginzberg. Visiting several places, towns and villages, Dr. Erwin Ginzberg saw mass war crimes committed by the Ustashes and the German occupying army against Serbs, Jews, Roma and all others who did not agree with the Ustasha government. He predicted that all Jewish doctors would be sent to the Jasenovac death camp as soon as the patients' health condition stabilized, so he used the first opportunity and in September 1943 joined the partisans. From then until the end of the war, in May 1945, Dr. Ginzberg was a war surgeon in the partisans, who performed a large number of surgical interventions under very difficult war conditions. In addition, Dr. Ginzberg has trained a large number of junior physicians as well as nurses. After the end of the war, Dr. Ginzberg specialized in thoracic surgery, became a university professor and head of the Military Medical Academy in Belgrade. He is the author of numerous scientific and professional papers in the field of surgery.

Keywords: Second World War, doctors, wounded, sick, civilian population

²⁹ Prof. Dr. Jelena Đ. Lopičić Jančić, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, jelenalopicicjancic@gmail.com

Кристиан Јерић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

ЖАНДАРМЕРИЈА У УГАРСКОЈ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА: ТЕРИТОРИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА, ЛИЧНИ САСТАВ И ОФИЦИРСКИ КОР

Сажетак

Жандармерија је у Аустријској царевини основана 1850. године. Територијално устројство жандармеријских пукова је 1854, 1858. и 1866. измењено у складу с војно-административним реорганизацијама Аустријске царевине. Аустријске безбедносне структуре су после Аустро-угарске нагодбе у Угарској укинуте, али је жандармерија у Ердељу, као и у Хрватској и Славонији одржана. У периоду од 1867. до 1876. задржана је надлежност бечког Ратног министарства над жандармеријом, а касније је ердељска и хрватско-славонска жандармерије подређена угарском Министарству домобранства у персоналним, дисциплинским и судским предметима, док је од 1867. о службеној употреби одлучивало угарско Министарство унутрашњих дела. Услед повратка на ранији децентрализован систем полицијске организације, угрожена је јавна безбедност у Угарској. Упркос противљењу појединих мађарских опозиционих политичких кругова, на основу споразума угарске владе Калмана Тисе и двора, устројена је у периоду од 1881. до 1886. жандармерија на тлу читаве Угарске. Број жандармеријских округа, заједно с хрватско-славонским пуком, износио је до 1907. седам, а затим девет. Увећавање округа пратило је и повећавање личног састава и официрског кора. Већина жандармеријског људства је у току Великог рата мобилисана у аустроугарске оружане снаге, док су 1919. мађарски бољшевици и званично распустили угарску жандармерију.

У раду је на основу савремене научне литературе и оновремених публикација (шематизама, спискова активних официра, итд.) представљена територијална организација и људски ресурси жандармерије у Угарској. Обухваћена је историја аустријске жандармерије у Угарској од 1850. до 1876, као и повесница угарске жандармерије од 1881. до 1914. године.

Кључне речи: жандармерија, Угарска, Аустријска царевина, официрски кор, људски ресурси, територијална организација.

УВОД

Краљевска угарска жандармерија (*Magyar királyi csendőrség*)¹ основана је 1881. на основу II и III законског члана Угарског сабора од исте године. Међутим, жандармерија, помоћни род војске за одржавање јавног реда и мира, устројена је 1850. у читавој Аустријској царевини. После Аустро-угарске нагодбе из 1867. она је распуштена у ужој Угарској, док је у Хрватској и Славонији, као и у Ердељу задржана. Под притиском угарске владе, Фрањо Јосиф је 1876. подредио хрватско-славонску и ердељску жандармерију релевантним угарским цивилним и војним властима. Организација из 1881/82. задржана је, уз одређене измене, до слома Аустроугарске 1918, али је жандармерија фактички престала постојати после избијања Великог рата услед мобилизације њеног личног састава и дела официра у аустроугарске оружане снаге. Циљ овог рада је да на основу савремене научне литературе и оновремених публикација (шематизама, спискова активних официра, итд.) представи територијалну организацију и људске ресурсе жандармерије у Угарској. Обухваћена је повесница аустријске жандармерије у Угарској од 1850. до 1876, као и историја угарске жандармерије од 1881. до 1914. године.²

АУСТРИЈСКА ЖАНДАРМЕРИЈА ДО 1876. ГОДИНЕ

У Француској је 1791. у циљу очувања јавног реда и мира основана жандармерија (*Gendarmerie*). За разлику од ранијих полицијских органа, нова установа устројена је на основу војних начела, те су њени одреди коришћени и као помоћне војне јединице. Жандармеријски пукови су организовани не само у Француској, већ и у областима под француском, посредном и непосредном, влашћу.³ После слома Наполеонове власти, Ломбардија, некадашња француска Краљевина Италија, припала је Аустријској царевини. Бечки двор је задржао ломбардски жан-

1 Званични збирни назив за жандармерију у Угарској и у Хрватској и Славонији гласио је: Жандармерија Земаља угарске круне (*A magyar szent korona országaihoz tartozó csendőrség*), док је жандармерија у Угарској названа Краљевском угарском жандармеријом (*Magyar királyi csendőrség*), а у Хрватској и Славонији Краљевском угарском хрватско-славонском жандармеријом (*Magyar királyi horvát-szlavon csendőrség*). Аутор се из конвенције определио за употребу термина угарска жандармерија подразумевајући посматрану установу и у Угарској, као и у Хрватској и Славонији.

2 *A m. kir. csendőrség története. Különlenyomat a Csendőrségi lapok 1933. évi 4. számából*, Stádium sajtóvállalat részvénytársaság, Budapest, 1933, стр. 4.

3 Жарко Браковић и Томислав Радовић, *Жандармерија у Србији. (кроз законе и друге прописе)*, Обележја, Београд, 2011, стр. 3-4.

дармеријски пук; међутим, слична установа није устројена у осталим деловима Монархије услед недостатка једнообразне администрације и једнообразног правосуђа. Победа над револуционарним покретима 1848/49. омогућила је централизацију Аустријске царевине. У хронолошком погледу први жандармеријски пук, изван Ломбардије, организован је у августу 1849. у Пешти, а затим је премештен у Кошице. Владарско решење о оснивању жандармерије у Аустријској царевини потписано је 18. јануара 1850. године. Аустријска жандармерија постала је саставни део Царско-краљевске војске, док је за главног инспектора нове установе постављен генерал-мајор Јохан Кемпен фон Фихтенштам (*Johann Kempen von Fichtenstamm*), који је од 1852. обављао и дужност директора полиције. Пук⁴ је представљао највишу организациону јединицу аустријске жандармерије. Укупно их је у периоду неоапсолутизма на територијалној основи аустријских Војних команди основано петнаест, а било их је укупно шеснаест, јер је задржан ломбардијски пук. Сваки је одговарао за јавни ред и мир у одређеној провинцији, односно делу земље (у Угарској). Начелно су бројали око хиљаду лица.⁵

Табела 1. Аустријска жандармерије 1850. године.

Редни број	Област надлежности	Седиште	Година оснивања
1	Горња и Доња Аустрија, Салцбург	Беч	1850
2	Чешка	Праг	1850
3	Моравска, Шлезија	Брно	1850
4	Галиција, Буковина, Краков	Лавов	1850
5	Горња Угарска	Пешта, од 1850. Кошице	1849
6	Западна Угарска	Ђур, од 1850. Пешта	1850
7	Источна Угарска	Велики Варадин	1850
8	Ердељ	Сибињ	1850
9	Војводство Србија	Темишвар	1850
10	Хрватска, Славонија	Загреб	1850
11	Аустријско приморје	Љубљана	1850
12	Штајерска, Каринтија	Грац	1850
13	Тирол и Форалберг	Инзбрук	1850
14	Ломбардија	Милано	1815
15	Венеција	Падова	1850
16	Далмација	Задар	1850

Извор: Suba János, A magyar királyi csendőrség diszlokációja, нав. дело, стр. 328.

4 Од 1858. пукови су коначно везани за одређено подручје, пуковску област, касније округ. У раду се термини пук и округ користе као синоними.

5 Suba János, „A magyar királyi csendőrség diszlokációja“, *Pécsi határőr tudományos közlemények*, Magyar Hadtudományi Társaság, Pécs, Том XI (2010), стр. 327-328.

У аустријским наследним покрајинама била су распоређена четири пука. Први, с редним бројем 1, имао је 8 жандармеријских одреда⁶ са укупно 24 вода, док је 13. пук располагао са 32 вода сврстаних у 10 одреда. У Земљама чешке круне деловали су: 2. пук, бројао је 7 одреда са 21 водом, и 3. пук, који је имао 18 водова разврстаних у 8 одреда. У пет војно-административна округа Угарске устројена су 1849/50. три пука, док је 1854. њихов број повећан на пет, те је сваки одговарао за по један војно-административни округ. Пук број 5 деловао је у кошичком⁷ округу, 6. у пештанско-будимском, 7. у великоварадинском, а 18. у шопронском и 19. у пожунском округу. У Ердељу је распоређена 8. регимента, 9. у Војводству Србији и Тамишком Банату, те 10. у Хрватској и Славонији. За аустријско приморје с Крањском одговарао је 11. пук, док је раније успостављени ломбардијски добио редни број 14. Приликом реорганизације 1854. повећан је број пукова и у Галицији и Буковини са три на четири, те је у Аустријско царевини постојало укупно деветнаест жандармеријских пукова. Улогу жандармерије у Војној граници имали су царско-краљевски сержани, орган упоредив са савременом војном полицијом. Крупне промене у устројству уследиле су 1860, 1866. и 1868. године. Док је 1857. лични састав жандармерије износио 18.995 особа у деветнаест пукова, 1860. било их је 7.923 распоређених у десет регименти. Пук број 1 деловао је у наследним покрајинама, 2. пук у чешким земљама, 3. у аустријској Италији, 4. у Галицији и Буковини, 5, 6, 7, и 8. у Угарској, 9. у Ердељу и у некадашњем Војводству Србији⁸, а 10. је покривао Крањску, Истру, Хрватску, Славонију, као и Далмацију. Бечки двор је у току Аустријско-пруског рата, рескриптом од 28. јуна 1866, одлучио да се број жандармеријских регименти увећа за пет.⁹

6 У оновременом српскохрватском језику коришћен је израз крило, од немачке речи *Flügel*, док је савремени српски израз одред.

7 Кошице (*Kassa*) у данашњој Словачкој.

8 Војводство Србија и Тамишки Банат је укинут царским рескриптом од 27. децембра 1860. године. Василије Ђ. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Матица српска, Нови Сад, 2013, стр. 262.

9 Suba János, „A magyar királyi csendőrség diszlokációja“, нав. дело, стр. 330-333.

Табела 2. Аустријска жандармерија 1866. године

Редни број	Област надлежности	Седиште
1	Доња и Горња Аустрија, Салцбург	Беч
2	Чешка	Праг
3	Венеција, Тирол, Форалберг	Венеција
4	Моравска, Шлезеја	Брно
5	Горња Угарска	Кошице
6	Источна Угарска	Велики Варадин
7	Горња Угарска	Пожун
8	Централна Угарска	Пешта
9	Доња Угарска	Темишвар
10	Ердељ	Коложвар
11	Источна Галиција, Буковина	Лавов
12	Западна Галиција	Краков
13	Штајерска, Каринтија, Крањска, Приморје	Љубљана
14	Хрватска и Славонија	Загреб
15	Далмација	Задар

Извор: Suba János, A magyar királyi csendőrség diszlokációja, нав. дело, стр. 335.

Нови пукови су 1866. успостављени у Моравској, Галицији, као и у Земљама угарске круне, одвојена је посебна регимента за Ердељ, а исто је учињено и за Хрватску и Славонију. Стога се надлежност 9. округа простирала на јужну Угарску, на области укинутог Војводства Србије, а 10. на Ердељ. У Хрватској и Славонији деловао је 14. пук. После пораза Аустријске царевине од пруско-италијанске коалиције, услед губитка Венеције, команда 3. пука премештена је у Инзбрук. Крупне политичке промене после Аустро-угарске нагодбе из 1867. оставиле су трага и у територијалној организацији жандармерије. На основу договора између угарске владе и бечког двора распуштени су у мају 1867. пукови у ужој Угарској (5,6,7,8. и 9. регимента), док су задржани у Ердељу (10. пук, 6 одреда са 18 водова), као и у Хрватској са Славонијом (14. пук са осјечким и загребачким одредом). У служби је у Ердељу остало 15 официра и 792 жандара, а у Хрватској и Славонији 11 официра са 483 жандара. Уочи расформињања је 5. пук располагао с 8 водова организованих у 3 одреда, исту јачину имао је и 6. пук, 7. се састојао од 3 одреда са 6 водова, 8. је имао 12 водова подељених у 5 одреда, док су команди 9. пука били подређени одреди у Араду, Темишвару, Макоу, као и у Сомбору, а команда водова се налазила у Араду, Темишвару, Бутину, Макоу, Сегедину, Суботици, Сомбору, као и у Новом Саду.¹⁰

¹⁰ Suba János, „A magyar királyi csendőrség diszlokációja“, нав. дело, стр. 333-338.

Упоредо са изменама територијалне организације, прецизирана су и правила службе, као и улога жандармерије. Пошто је 1860. напуштена апсолутистичка управа и уведен ограничени парламентаризам, посматрана установа је у финансијским и службеним питањима подређена Министарству унутрашњих дела, док су дисциплинске и судске предмете решавале надлежне војне команде. Њена главна улога односила се на очување јавног реда и мира у руралним областима, јер су градови располагали са засебним полицијским органима. За жандаре су прихватани аустријски држављани мушког пола, неожењени, односно удовци без деце, старосне доби од 21. до 40. године, здравствено способни, минималне висине од 165,5 центиметара, уколико су познавали немачки језик и језик становништва области, односно покрајине у којој је требало да служе, као и основне рачунске радње. Официри и подофицири су додељивани из војске према потребама службе. Штабни официри су на основу препоруке војног министра постављани указом владара, а остали официри и подофицири указом главног инспектора жандармерије. Жандармеријским пуковима командовали су пуковници или потпуковници, који су били задужени и за везу с војним, односно цивилним властима. Официрски кор пукова су, поред команданта, чинила два заменика команданта са завршеном командно-штабном обуком, као и трупни официри у чиновима капетана I и II класе, поручника и потпоручника.¹¹

Табела 3. Официрски кор аустријске жандармерије 1850, 1855, 1860, 1866, 1867. године

	1850	1855	1860	1866	1867
Главни инспектор	1	1	1	1	1
Главни командант	/	1	/	/	/
Додељен генералштабни официр	/	1	/	/	/
Бригадни генерал	/	/	/	1	/
Пуковник	/	11	8	8	7
Потпуковник	11	10	5	4	4
Мајор	26	34	20	11	7
Капетан на фор. мест. мајора	/	8	/	/	/
Капетан I класе	20	63	47	36	45
Капетан II класе	13	56	39	19	28
Поручник	22	174	103	70	56
Потпоручник	21	145	132	87	53
Укупно	114	504	355	237	201

Извор: Suba János, A magyar királyi csendőrség diszlokációja, Нав. дело, стр. 330, 332, 334, 336.

¹¹ Исто, стр. 329.

Највише официра, њих 555, служило је 1858. у жандармерији; истовремено је лични састав износио приближно деветнаест хиљада лица. Од наредне године константно је смањиван официрски кор услед редукације људства. Дужност главног инспектора у периоду неоапсолутизма¹² обављао је генерал-мајор Јохан Кемпен фон Фихтенштам, у току (државно-правног) провизоријума¹³ генерал-мајор Карл фон Штајнингер (*Karl von Steininger*), а од 1866. генерал-мајор Адолф фон Шенбергер (*Adolph von Schönberger*). Пошто је заокружено устројство жандармерије, установљено је 1853. формацијско место главног команданта, које је укинута 1858, када су жандармеријски пукови коначно везани за одређене области Царевине, те је напуштена идеја да се жандармеријске јединице користе у својству помоћних војних формација. Наведену дужност обављао је генерал-мајор Јозеф Герстнер фон Герстенкорн (*Joseph Gerstner von Gerstenkorn*). Истовремено, до 1858. године, главном инспектору је придодат саветник (*ad latus*), као и још један генералштабни официр, обојица у чину бригадног генерала.¹⁴ После Аустро-угарске нагодбе, услед распуштања жандармеријских пукова у ужој Угарској, официрски кор аустријске жандармерије је смањен с 201 лица на 118, односно за 59 посто.¹⁵

Жандармерија у Аустријској царевини основана је у периоду неоапсолутизма 1850. године. Територијално устројство жандармеријских пукова, касније пуковских области, односно округа, прошло је 1854, 1858. и 1866. кроз знатне промене. Прво је број пукова увећан са 16 на 19, док је 1858. смањен на 10, а 1866. повећан на 15. Оснивање, односно распуштање пукова пратила је и одговарајућа промена броја људства у жандармеријској служби.

УГАРСКА ЖАНДАРМЕРИЈА ОД 1876. ДО 1914. ГОДИНЕ

На основу договора угарске владе и бечког двора, аустријски (царско-краљевски) безбедносни органи предали су у мају 1867. своје надлежности угарским полицијским властима. Јавни ред и мир у жупанијама обезбеђивали су средњи редарствени повереници, а у слободним и краљевским градовима полицијске капетаније. Стога није постојао централизован полицијски апарат. Број средњих полицијских повере-

12 Период у историји Хабзбуршке монархије од слома револуционарних покрета 1849. до смене Александера фон Баха, министра унутрашњих дела Аустријске царевине, 1859. године. Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Клио, Београд, 2002, стр. 454–459.

13 Државно-правни провизоријум трајао је од објаве Октобарске дипломе 20. октобра 1860. до поравнања између бечког двора и мађарске политичке елите 1867. године. Петер Рокаи и остали, нав. дело, стр. 462–465.

14 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*, Aus der kaiserl. königl. Hof- und Staats-Druckerei, Wien, märz-april 1858, стр. 569; Исто, december 1859, стр. 363; Исто, april 1866, стр. 508.

15 Suba János, „A magyar királyi csendőrség diszlokációja“, нав. дело, стр. 338.

ника и њима подређеног особља (пандура), као и градских полицајаца, одређивале су муниципије самостално, руководећи се углавном финансијским, а не безбедносним разлозима. Иако је нарушена јавна безбедност подстакла полемике о евентуалној централизацији полиције, постојао је јак отпор мађарских политичких кругова услед мржње мађарског становништва према аустријским безбедносним органима из периода неоапсолутизма.¹⁶ Њихово је неповерење угарска влада отклонила постепеним проширењем својих права над хрватско-славонском и ердељском жандармеријом. После Нагодбе службена употреба и финансијска питања загребачког и коложварског пука прешла су у надлежност угарског министарства унутрашњих дела, док је за дисциплинска и судска питања задржана надлежност Ратног министарства у Бечу. После успешних преговора између угарске владе, бечког двора и аустријске владе, задатке Ратног министарства је 1. маја 1876. преузело Краљевско угарско домобранско министарство, што је одмах резултирало и уочљивим променама, јер је за командни језик уместо немачког у ердељском пуку одређен мађарски, а у хрватско-славонском пуку (српско)хрватски језик. Такође су официри начелно прекомандовани из Царске и краљевске, заједничке аустро-угарске војске у угарско домобранство.¹⁷ Иако је коштувачка опозиција¹⁸ и даље критиковала владину идеју о изградњи централизоване безбедносне структуре, Угарски сабор је у јануару 1881. усвојио закон О допуни личног састава жандармерије, као и закон О устројству јавне безбедности. Први је одредио услове под којима се ново људство примало у угарску жандармерију, док је други прописао њено устројство. Ступили су на снагу 15. фебруара после владарске санкције.¹⁹ У складу с ранијом праксом, за израду одговарајућих уредби задужени су министар унутрашњих дела и министар домобранства. Правила службене употребе жандармерије одређивао је Полицијски, од 1907. V/b, одсек Министарства унутрашњих дела, док су војни, угарски домобрански органи решавали дисциплинска и судска питања. Персонална питања везана за пријем, односно останак у служби решавао је Четврти, од 1907. Шеснаести, одсек Министарства домобранства. Надлежности угарске жандармерије нису поново одређене, јер се начелно радило о проширењу већ постојеће установе, те је угарска жандармерија слично свом претходнику обезбеђивала јавни ред и мир, пре свега у руралним области. Правила службе остала су иста, док

16 Szikinger István, „Rendvédelmi jog a dualizmus korszakában”, *Rendvédelmi Történeti Füzetek*, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, број 26 (2012), стр. 142-143.

17 *A m. kir. csendőrség története. Különlenyomat a Csendőrségi lapok 1933. évi 4. számából*, Stádium sajtóvállalat részvénytársaság, Budapest, 1933, стр. 7-8.

18 Странка независности односно Независњачка странка је и у дуалистичком периоду за свог идеолога сматрала мађарског емигранта Лајоша Кошута, иако званично нису заговарали независност Угарске, већ персоналну унију између Аустрије и Угарске. Петер Рокаи и остали, *нав. дело*, стр. 472-481.

19 1881. évi II. törvénycikk. A csendőrségi legénység állományának kiegészítéséről, *Magyar törvénytár-Millenniumi emlékkiadás. 1881. évi törvénycikkék*, Franklin Társulat, Budapest, 1896, стр. 2-3; 1881. évi III. törvénycikk. A közbiztonsági szolgálat szervezéséről, *Исмо*, 3-8.

су униформе прилагођене угарској држави још 1876. године.²⁰

Табела 4. Територијална структура угарске жандармерије 1887. године.

Округ	Одред	Вод
I	1. Сибињ	1. Сибињ (Румунија) ²¹
		2. Дева (Рум.)
	2. Брашов	1. Брашов (Рум.)
		2. Чиксереда (Рум.)
	3. Марошвашархељ	1. Марошвашархељ (Рум.)
		2. Нађењед (Рум.)
	4. Коложвар	1. Коложвар (Рум.)
		2. Бистрица (Рум.)
II	1. Сегедин	1. Сегедин (Мађарска)
	2. Сомбор	1. Сомбор (Србија)
		2. Нови Сад (Срб.)
	3. Велика Кикинда	1. Велика Кикинда (Срб.)
		2. Велики Бечкерек (Срб.)
		3. Панчево (Срб.)
	4. Темишвар	1. Темишвар (Рум.)
		2. Вршац (Срб.)
	5. Лугош	1. Лугош (Рум.)
		2. Карансебеш (Рум.)
3. Оршава (Рум.)		
III	1. Будимпешта	1. Будимпешта (Мађ.)
		2. Кечкемет (Мађ.)
		3. Калоча (Мађ.)
	2. Арад	1. Арад (Рум.)
		2. Бекешђула (Мађ.)
	3. Велики Варадин	1. Велики Варадин (Рум.)
		2. Белењеш (Рум.)
		3. Зилах (Рум.)
	4. Дебрецин	1. Дебрецин (Мађ.)
		2. Солнок (Мађ.)

20 *A m. kir. csendőrség története*, стр. 8; „A m. kir. csendőrség rendszeresített állománya 1907. évi november hó 1-vel”, *Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára*, Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1908, 22. годиште (1908), стр. 176.

21 У загради је наведена припадност савременим државама. У табели су задржани архаични српски називи. Савремени називи су, уколико се разликују од некадашњих: Сибињ=Сибиу, Чиксереда = Мијеркуреја Чук, Марошвашархељ = Таргу Муреш, Нађењед=Ајуд, Коложар = Клуж-Напока, Велики Варадин = Орадеа, Мармарошсигет = Сигету Мармарицијеј, Јегра=Егер, Пожун = Братислава, Шахи = Ипољшаг, Острогон=Естергом, Стони Београд = Секешфехервар, Ђур=Ђер.

IV	1. Кошице	1. Кошице (Словачка)	
		2. Прешов (Слов.)	
		3. Љевоча (Слов.)	
	2. Ужгород	1. Ужгород (Украјина)	
		2. Ново Место (Слов.)	
		3. Берегово (Укр.)	
	3. Мармарошсигет	1. Мармарошсигет (Рум.)	
		2. Виноградов (Укр.)	
		3. Нађкарољ (Рум.)	
	4. Мишколц	1. Мишколц (Мађ.)	
		2. Јегра (Мађ.)	
		3. Њиређхаза (Мађ.)	
V	1. Пожун	1. Пожун (Слов.)	
		2. Њитра (Слов.)	
		3. Мијава (Слов.)	
	2. Тренчин	1. Тренчин (Слов.)	
		2. Липтовски Микулаш (Слов.)	
	3. Балашађармат	1. Балашађармат (Мађ.)	
		2. Римавска Собега (Слов.)	
		3. Банска Бистрица (Слов.)	
	4. Острогон	1. Острогон (Мађ.)	
		2. Шахи (Мађ.)	
	VI	1. Стони Београд	1. Стони Београд (Мађ.)
			2. Веспрем (Мађ.)
3. Сегсард (Мађ.)			
2. Шопрон		1. Шопрон (Мађ.)	
		2. Ђур (Мађ.)	
3. Печуј		1. Печуј (Мађ.)	
		2. Капошвар (Мађ.)	
		3. Марцали (Мађ.)	
4. Сомбатхелъ		1. Сомбатхелъ (Мађ.)	
		2. Керменд (Мађ.)	
		3. Залаегерсег (Мађ.)	
		4. Велика Кањижа (Мађ.)	

Хрватско-славонски Загреб	1. Загреб	1. Загреб (Хрватска)
		2. Бјеловар (Хрв.)
		3. Вараждин (Хрв.)
	2. Осијек	1. Осијек (Хрв.)
		2. Вуковар (Хрв.)
		3. Сремска Митровица (Срб.)
	3. Петриња	1. Петриња (Хрв.)
		2. Пожега (Хрв.)
		3. Карловац (Хрв.)
	4. Огулин	1. Огулин (Хрв.)
		2. Оточац (Хрв.)
		3. Госпић (Хрв.)

Извор: „Magyar királyi csendőrkerületi parancsnokságok”, *Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára*, 1. годиште (1887), стр. 79-101. Табелу сачинио Кристиан Јерић.

Организација Краљевске угарске жандармерије одвијала се постепено од 1881. до 1886. године. Поред постојећих пукова, ердељског и хрватско-славонског, прво је 1882. устројен сегедински округ, затим наредне године кошички и будимпештански, а 1884. пожунски и столнобеоградски. Новоосноване области обухватале су приближно исти број становника, између два милиона сто хиљада и два милиона четиристо хиљада, стога су и потребне полицијске снаге биле уједначене. У сеоским станицама службовало је од пет до осам жандара с једним старешином, водови су обухватили десетак насеља, док су до три вода чинила одред. Штабови одреда и водова налазили су се у градовима услед потребе за телеграфском, касније телефонском комуникацијом.²² Територијална подела Угарске на жандармеријске округе преузета је од аустријске жандармерије из педесетих година, те се надлежност коложварског округа простирала на Ердељ, сегединског на јужну Угарску, будимпештанског и столнобеоградског на централне области Угарске, кошичког на део Горње Угарске, као и на Подкарпатље, преостали део Горње Угарске спадао је под ингеренцију пожунског пука, док је загребачки округ одговарао за јавну безбедност руралних крајева Хрватске и Славоније. Пошто су 1881. преостали делови некадашње Војне границе присаједињени Хрватској и Славонији, загребачки округ је 1882. увећан за два одреда, петрињски и огулински, док је осјечком одреду придодат вод са седиштем у Сремској Митровици.²³

Угарски жандармеријски окрузи су 1. новембра 1886. располагали са укупно

²² Pék Edina Csilla, „A dualizmuskori Magyar Királyi Csendőrség személyi állományának képzése”, *Rendvédelem-történeti Hírlevél*, број 37–38 (2012), Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, стр. 224.

²³ *A m. kir. csendőrség története*, стр. 9–10.

15 штабних официра, 116 трупних официра, 175 подофицира, 1 076 старешином, као и са 5 008 жандара. Упркос скромним материјалним приходима жандара, њихов број је увећан до 1. новембра 1899. за 2 101, те је износио 7 109. Служило је на исти датум 1 347 старешина, 390 подофицира, 17 официра-рачуновођа, 186 трупних официра и 21 штабни официр.²⁴ Услови за пријем у службу остали су исти као у ранијем периоду, али су, због промене у начину регрутовања војске, у угарску жандармерију узимана искључиво лица која су одслужила војни рок. Они су у случају мобилизације и даље остали војни обвезници, док је предвиђена попуна жандармеријских јединица из људства старијих годишта. Пробни период је за подофицире примљене из војске у жандармерију износио три месеца, за војнике и старешине шест месеци, а за сва остала лица годину дана. Ипак је услед захтева министра-председника Калмана Тисе (*Tisza Kálmán*) учињен изузетак приликом оснивања угарске жандармерије, те је до 3. децембра 1 883. примљено 20 некадашњих жупанијских полицијски повереника у чину потпоручника, 1 у чину поручника, као и 1 у чину капетана. У току пробног периода кандидати су службовали при штабовима одреда, где су за њих организовани течајеви из различитих предмета везаних за улогу жандармерије. На основу уредбе Министарства домобранства од 13. децембра 1904. жандармеријски курсеви трајали су од четири до шест месеци, а пробни период годину дана. У личном саставу жандармеријских јединица најзаступљенији били су Мађари и помађарена лица из руралних крајева Угарске.²⁵ Једино је у хрватско-славонском жандармеријском округу већина примљена у службу из месног српског и хрватског становништва.²⁶ Окрузима су командовали пуковници, односно потпуковници. Њима су придодата два штабна официра у чину мајора, један заменик и један саветник, те два трупна официра у чину поручника, односно потпоручника, један у својству помоћног официра, а други је обављао обуку људства. На челу одреда налазили су се капетани прве или друге класе, док су водовима заповедали поручници, односно потпоручници. Команданта вода мењао је подофицир (старији наредник, касније штабни наредник), док су људством сеоских станица командовали подофицири (наредници) или старешине (разводници и десетари). У зависности од теренске конфигурације и површине надлежности сеоских станица, жандари су служили као пешаци или као коњаници.²⁷

Темељна територијална реорганизација спроведена је у раздобљу од 1907. до 1909. године. Угарска влада се у договору с бечким двором определила за јачање

24 „A m. kir csendőrség rendszeresített állománya 1899. évi november hó 1-vel, нав. дело, 14. годиште (1900), Budapest, 1900, стр. 118–119

25 Pék Edina Csilla, нав. дело, стр. 226–229.

26 „Magyar királyi horvát-szlavon csendőrparancsnokság”, нав. дело, 1. годиште (1887), стр. 98–101; Исто, 10. год. (1897), стр. 97–99; Исто, 21. год. (1907), стр. 136–138; Исто, 28. год. (1914), стр. 161–164.

27 Pék Edina Csilla, нав. дело, стр. 223–225.

полицијског апарата из два разлога. Показала је мађарској јавности способност да се избори за проширење угарских аутономних војно-полицијских снага, а с друге стране обезбедила је снажнији репресивни апарат против националних покрета српског, словачког, румунског и русинског становништва Угарске. Из I (коложварског) округа издвојене су области надлежности сибињског и брашовског одреда, те је формиран нови, VII, округ са седиштем у Брашову. Располагао је са пет одреда, чији су штабови смештени у Брашову, Сибињу, Деви, Чиксереди и у Сегешвару. Затим су из III (будимпештанског) округа издвојена подручја на левој обали Тисе од којих је устројен VIII округ са седиштем у Дебрецину. Обухватао је три постојећа (Дебрецин, Арад, Велики Варадин) и три новоуспостављена одреда (Њиређхаза, Бејуш, Кареј). Истовремено је будимпештански округ проширен на области између Дунава и Тисе, стога је Бачка после реорганизација спадала у надлежност будимпештанског, а не сегединског пука. Наведеном територијалном организацијом преовлађујуће румунске области у Ердељу потпале су под надлежност брашовског округа, док су подручја с мешовитим националним саставом остављена у коложварском пуку. Надаље, оснивањем дебрецинског округа појачан је полицијски апарат угарске државе у крајевима с већинским немађарским (румунским, словачким и русинским) становништвом. Исто је урађено и са поделом српских области између будимпештанског и сегединског пука, те је српско грађанство, заједно с осталим становништвом Бачке потпало под будимпештански округ, док је Банат остављен у сегединском. Наведено територијално устројство до слома Аустроугарске није мењано, али су постојећи окрузи плански појачавани.²⁸

Табела 5. Територијална структура угарске жандармерије 1. априла 1914. године.

Округ	Одред	Округ	Одред
I Коложвар	1. Коложвар	II Сегедин	1. Сентеш
	2. Сегешвар		2. Велики Бечкерек
	3. Деж		3. Панчево
	4. Ењед		4. Темишвар
	5. Зилај		5. Лугош
	6. Турда		6. Оршава
7. Карансебеш			

²⁸ A m. kir. csendőrség története, стр. 12.

III Будимпешта	1. Будимпешта	IV Кошице	1. Кошице
	2. Кечкемет		2. Прешов
	3. Солнок		3. Мармарошсигет
	4. Сомбор		4. Бергсас
	5. Нови Сад		5. Ужгород
	6. Мишколц		6. Шаторалјауђељ
	7. Јегра		7. Љевоча
V Пожун	1. Пожун	VI Стони Београд	1. Стони Београд
	2. Тренчин		2. Шопрон
	3. Балашађармат		3. Печуј
	4. Острогон		4. Сомбатхељи
	5. Њитра		5. Капошвар
	6. Банска Бистрица		6. Залаегерсег
	7. Шахи		7. Ђур
VII Брашов	1. Брашов	VIII Дебрецин	1. Дебрецин
	2. Сибињ		2. Њиређхаза
	3. Дева		3. Велики Варадин
	4. Секлербург		4. Бејуш
	5. Свети Ђорђе		5. Арад
	6. Петрошани		
	7. Секељвашархељ		6. Кареј
	8. Бистрица		
Хрватско-славонски Загреб	1. Загреб		
	2. Осијек		
	3. Петриња		
	4. Огулин		
	5. Митровица		

Извор: „A m. kir. és m. kir. horvát-szlavon csendőrség elhelyezése”, A m. kir. honvédség hadrendje békében, Magyar királyi állami nyomda, Budapest, 1914, стр. 25–27.

Угарска жандармерија је 1. априла 1914. обухватала 9 округа подељених на укупно 57 одреда, који су располагали са 149 водова збирно. Проширени су окрузи у немађарским срединама, пре свега, у пограничним областима према Румунији и Србији. Брашовски округ је проширен са 5 на 8 одреда, док је загребачки располагао са 5 одреда уместо ранијих 4. Према Србији распоређено је у Срему митровачки

одред, водови у Сремској Митровици и Земуну, а у Банату панчевачки одред с водовима у штабном месту и Белој Цркви, као и оршавски одред с водовима у Оршави и у Новој Молдави. У току Балканских ратова систематизоване су посебне пограничне станице на аустроугарско-српској граници. Према Румунији распоређени су првих пет одреда брашовског округа, док су се преостала два налазила у унутрашњости Ердеља.²⁹

Услед систематског увећавања људства угарске жандармерије, њихов број је 1. новембра 1913. износио 10 040 жандара, 1 875 старешина, 964 подофицира, 2 подофицира-ветеринара, 3 подофицира-рачуновође, 26 официра-рачуновођа, 254 трупних официра, 35 штабних официра, као и 2 генерала. У четрнаест година протеклих од 1899. до 1913. број жандара без чина увећан је за 70,81 посто, старешина је било за 51,41 посто више, подофицира, не рачунајући ветеринаре и рачуновође, за 40,45 посто више, трупних официра за 73,23 посто више, док се број штабних официра увећао за 56,76 посто.³⁰

Табела 6. Официрски кор угарске жандармерије 1886, 1896, 1906. и 1913. године.

	1886	1896	1906	1913
главни инспектор	1	1	1	1
заменик главног инспектора	/	/	1	1
пуковник	4	7	10	13
потпуковник	4	7	8	11
мајор	7	7	8	11
капетан прве класе	20	26	40	90
капетан	29	15	18	
поручник	42	62	77	83
потпоручник	45	66	71	81
укупно	132	205	234	289

Извор: „A m. kir. csendőrség rendszeresített állománya 1886. évi november hó 1-vel”, Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára, 1. годиште, 1887, стр. 136–137; Исто, 11. годиште (1897), стр. 112–113, Исто, 22. годиште (1907), стр. 158; Исто, 28. годиште (1914), стр. 183–184. Табелу саставио Кристиан Јерић.

За главног инспектора је 1886. постављен бригадни генерал Ференц племенити Терек од Муре и Керештарче (*Murai és köröstarcsai Török Ferencz*), ранији заповедник ердељске жандармерије. Пензионисан је 1898. у чину генерал-пуковника, а на његово место постављен је бригадни генерал Шандор Јабланци (*Jablánczy Sándor*). Јабланци је умировљен 1903, те је дужност главног инспектора преузео пу-

29 „A m. kir. és m. kir. horvát-szlavon csendőrség elhelyezése”, стр. 25–27.

30 „A magyar királyi csendőrség rendszeresített állománya 1913. évi november 1-ével”, Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára, 28. годиште (1914), стр. 183–184.

ковник, од 1906. бригадни генерал, Шандор Панајот (*Panajott Sándor*). Слично својим претходницима, и он је последње године активне службе провео на челу угарске жандармерије. Њега је наследио 1909. пуковник, од 1910. бригадни генерал, Карло Циглер (*Ziegler Karl*). Уочи и за време Великог рата смењено је неколико лица на посматраној дужности. Бригадни генерал Пал племенити Костка од Поступица (*Postupiczi Kosztka Pál*) се од 1911. до 1912. налазио на челу угарске жандармерије. Њега је од 1912. до 1916. заменио бригадни генерал Габор племенити Нађ од Толчве (*Tolcsvai Nagy Gábor*), док је последњи генерални инспектор угарске жандармерије био од 1916. до 1918. бригадни генерал Оскар Фери (*Fery Oszkár*). Положај заменика главног инспектора уведен је 1906, а први пут попуњен наредне године. Већином су до слома Аустроугарске управо заменици постављани за главног инспектора после пензионисања, односно премештаја својих претпостављених. Изузетак су од 1907. до 1909. пуковник Карољ Селестеи (*Szelesztey Károly*), од 1912. до 1915. бригадни генерал Алберт племенити Ласло од Бешењеа (*Besenyei László Albert*), као и од 1916. до 1918. бригадни генерал Ференц племенити Чато од Чиксентимреа (*Csikszentimrei Csató Ferencz*).³¹ Официрски кор угарске жандармерије прошириван је константно у складу с увећањем броја људства. Официри су углавном додељивани из угарског домобранства, иако је 1902. у Будимпешти основана академија за школовање жандармеријских официра. Обуку будућих подофицира обављала је од 1909. жандармеријска школа у Великом Варадину. Официри су, поред заповедничких функција, обављали и дужности у релевантним министарствима, а држали су и предавања на жандармеријским курсевима. По један официр у чину пуковника додељиван је жандармеријском одсеку Министарства домобранства и жандармеријском пододсеку Министарства унутрашњих послова.³²

После избијања Великог рата, људство жандармерије, око десет хиљада лица, мобилисано је у аустроугарске оружане снаге у којима су углавном обављали дужности војних полицајаца.³³ Њихова места су преузеле особе старијих годишта неспособне за линијску службу. Услед ратних околности дошло је до озбиљног на-

31 „A magyar királyi és a m. kir. horvát-szlavon csendőrség cím és névtára”, *Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára*, 11. год. (1897), стр. 35; Исто, 17. год. (1903), стр. 35; Исто, 23. годиште. (1909), стр. 35; Исто, 26. год. (1912), стр. 37; Исто, 29. год.(1915), стр. 37; Исто, 32. год. (1918), стр. 37.

32 Pék Edina Csilla, нав. дело, 229-230.

33 Иако није тема овог рада, потребно је напоменути да су аустроугарске оружане снаге починила бројне злочине над домаћим и страним цивилним становништвом. Посебно се истичу злочини почињени у Босни, Херцеговини, Подрињу, Срему, Мачви и Западном Поморављу над српским народом. Дејан Микавица, Горан Васин, Ненад Нинковић., Пречански Срби у Великом рату 1914-1918, Прометеј, Нови Сад, 2018, стр. 215-243, 287-301; Миле Станић, „Терор и злочини Аустроугарске над Србима у Босни и Херцеговини 1914-1918”, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, Удружење Архивских радника Републике Српске, Бањалука, број 3 (2018), 195-215; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Службени гласник, Београд, 2018, стр. 294-307, 480-482.

рушавања јавне безбедности, те су се постојеће жандармеријске снаге показала недовољним, али због великих губитака аустроугарских оружаних снага није повећан број људства. Доласком мађарских бољшевика на власт, угарска жандармерија је 26. марта 1919. званично распуштена. Њену улогу преузела је Црвена стража.³⁴

ЗАКЉУЧАК

Жандармерија у Аустријској царевини, па и у Угарској, основана је у периоду неоапсолутизма 1850. године. Територијално устројство жандармеријских пукова, касније пуковских области, односно округа, прошло је 1854, 1858. и 1866. кроз знатне промене. Прво је број пукова увећан са 16 на 19, док је 1858. смањен на 10, а 1866. повећан на 15. Промене су учињене на основу промена у војно-административној организацији Аустријске царевине. После Аустро-угарске нагодбе укинута су аустријске безбедносне структуре у Угарској, али је жандармерија задржана у Ердељу, као и у Хрватској и Славонији. У периоду од 1867. до 1876. задржана је надлежност бечког Ратног министарства, а касније је ердељска и хрватско-славонска жандармерије подређена угарском Министарству домобранства у персоналним, дисциплинским и судским предметима, док је од 1867. о службеној употреби одлучивало угарско Министарство унутрашњих дела. Услед повратка на ранији децентрализован систем полицијске организације, угрожена је јавна безбедност у Угарској. Упркос противљењу појединих мађарских опозиционих политичких кругова, на основу споразума угарске владе Калмана Тисе и хабзбуршког двора, устројена је у периоду од 1881. до 1886. жандармерија на тлу читаве Угарске. Број жандармеријских округа, заједно с хрватско-славонским пуком, износио је до 1907. седам, а затим девет. Увећавање округа пратило је и повећавање личног састава и официрског кора. Служило је 1886. свега 15 штабних официра, 116 трупних официра, 175 подофицира, 1 076 старешина, као и 5 008 жандара, а 1913. године 2 генерала, 35 штабних официра, 254 трупних официра, 26 официра-рачуновођа, 3 подофицира-рачуновође, 2 подофицира-ветеринара, 964 подофицира, 1.875 старешина и 10 040 жандара. Официри су, с малобројним изузецима, додељивани из угарског домобранства, док су подофицири, старешине и жандари без чина упослени из мађарског становништва руралних крајева Угарске. Обука нових официра и подофицира, мимо војних школа, била је уочи Првог светског рата тек у зачетку. Већина жандармеријског људства је у току Великог рата мобилисана у аустроугарске оружане снаге, док су 1919. мађарски бољшевици и званично распустили угарску жандармерију.

34 Preszly Lóránd, *A Magyar Királyi Csendőrség Története 1881-1918*, Honvédelmi Sajtóvállalat, Budapest, 1920, стр. 100-105; Parádi József, „A magyar királyi csendőrség szervezete“, *Rendvédelmi Történeti Füzetek*, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, број 24 (2011), стр. 82.

ЛИТЕРАТУРА

Браковић Жарко, *Жандармерија у Србији: кроз законе и друге прописа*, Обележја, Београд, 2011.

Крестић Ђ. Василије, *Срби у Угарској 1790–1918*, Матица српска, Нови Сад, 2013.

Микавица Дејан, Васин Горан, Нинковић Ненад, *Пречански Срби у Великом рату 1914–1918*, Прометеј, Нови Сад, 2018.

Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Службени гласник, Београд, 2018.

Рокаи Петер, Ђере Золтан, Пал Тибор, Касаш Александар, *Историја Мађара*, Клио, Београд, 2002.

Станић Миле, „Терор и злочини Аустроугарске над Србима у Босни и Херцеговини 1914–1918”, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, Удружење Архивских радника Републике Српске, Бањалука, број 10 (2018), 195–216.

A m. kir. honvédség hadrendje békében (*Мирнодопска организација Краљевског угарског домобранства*), Magyar királyi állami nyomda, Budapest, 1914.

A m. kir. csendőrség története. Különlenyomat a Csendőrségi lapok 1933. évi 4. számából (*Повесница Краљевске угарске жандармерије. Сепарат прештампан из 4. броја Жандармеријског листа од 1933. године*), Stádium sajtóvállalat részvénytársaság, Budapest, 1933, стр. 1–23.

Magyar törvénytár-Millenniumi emlékkiadás. 1881. évi törvényczikkek (*Зборник угарских закона-миленарно издање. Закони од 1881. године*), Franklin Társulat, Budapest, 1896.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes (Војни шематизам Аустројске царевине), Aus der kaiserl. königl. Hof- und Staats-Druckerei, Wien, märz-april 1858.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes (Војни шематизам Аустројске царевине), Aus der kaiserl. königl. Hof- und Staats-Druckerei, Wien, december 1859.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes (Војни шематизам Аустројске царевине), Aus der kaiserl. königl. Hof- und Staats-Druckerei, Wien, april 1866.

Parádi József, „A magyar királyi csendőrség szervezete” (*Организација Мађарске краљевске жандармерије*), *Rendvédelmi Történeti Füzetek*, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, број 24 (2011), стр. 80–90.

Pék Edina Csilla, „A dualizmuskori Magyar Királyi Csendőrség személyi állományának képzése” (*Образовање кадрова Краљевске угарске жандармерије у периоду дуализма*), *Rendvédelem-történeti Hírlevél*, број 37–38 (2012), Szemere Bertalan

Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, стр. 222–240.

Preszly Lóránd, *A Magyar Királyi Csendőrség Története 1881–1918 (Историја Краљевске угарске жандармерије 1881–1918)*, Honvédelmi Sajtóvállalat, Budapest, 1920.

Suba János, „A magyar királyi csendőrség diszlokációja” (Размештај трупа Краљевске угарске жандармерије), Pécsi határőr tudományos közlemények, *Magyar Hadtudományi Társaság*, Pécs, Том XI (2010), стр. 327–328.

Szikinger István, „Rendvédelmi jog a dualizmus korszakában” (Правни апскети заштите јавне безбедности у периоду дуализма), *Rendvédelmi Történeti Füzetek*, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, број 26 (2012), стр. 141–157.

Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára (Цепна књига за угарску жандармерију), 1. годиште (1887), 10. (1896) 14. (1900), 17. (1903), 21. (1907), 23. (1909), 26. (1912), 28. (1914), 29. (1918), Franklin Társulat Nyomdája, Budapest.

*Kristian Jerić*³⁵

**GENDARMERIE IN HUNGARY UNTIL THE FIRST WORLD WAR:
TERRITORIAL ORGANIZATION, ENLISTED RANKS
AND OFFICER CORPS**

Abstract

The gendarmerie in the Austrian Empire was founded in 1850. The territorial organization of Gendarme Regiments was changed in 1854, 1858 and 1866 in accordance with the military-administrative reorganizations of the Austrian Empire. After the Austro-Hungarian Compromise, Austrian security organisations were disbanded in Hungary, but the gendarmerie was retained in Transylvania, as well as in Croatia and Slavonia. In the period from 1867 to 1876, the jurisdiction of the Vienna War Ministry was maintained, and later the Transylvanian and Croatian-Slavonian gendarmeries were subordinated to the Hungarian Ministry of Defence in personal, disciplinary and judicial matters. Due to the return to the former decentralized system of the police organization, public safety in Hungary was endangered. Despite the opposition of certain Hungarian opposition political circles, based on an agreement between Kalman Tisza's government and the Viennese court, the Hungarian Royal Gendarmerie was established in 1881. The number of gendarmerie districts, together with the Croatian-Slavonian regiment, was seven until 1907, and then nine. Most gendarmes were mobilized into the Austro-Hungarian armed forces during the Great War, while in 1919 the Hungarian Bolsheviks officially disbanded the Hungarian gendarmerie.

This paper presents the territorial organization and human resources of the gendarmerie in Hungary based on scientific literature and contemporary publications. It covers the history of the Austrian gendarmerie in Hungary from 1850 to 1876, as well as the history of the Hungarian gendarmerie from 1881 to 1914.

Keywords: Gendarmerie, Hungary, Austrian Empire, Officer Corps, human resources, territorial organisation.

35 Kristian Jerić Ph.D. Research Associate, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Belgrade, kristianjeric@hotmail.com

Милорад Ђоковић

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ТОЛСТОЈ, АНАРХИЗАМ И ПАСИВНА РЕЗИСТЕНЦИЈА

Сажетак

Прошло је више од 190 година од рођења великог руског писца и филозофа Лава Николајевича Толстоја (1828-1910), личности која је покушала да свој унутрашњи живот хармонизује са спољашњим светом; оставши до краја живота несхваћен од своје породице, руске државе и цркве која га се одрекла, иако је био верник на себи својствен начин. Непрестано преиспитујући себе и друштво у коме је живео, покушао је да изгради моралне каноне којима ће поправити људску заједницу проповедајући религиозно-филозофско учење у чијем средишту је било разумевање смисла живота и његових хришћанских вредности. Не верујући много у науку, као племић царске Русије, прекинуо је школовање и читав живот посветио писању и уређењу земаљског раја у Јасној Пољани, делећи обичан живот са својим кметовима и монасима.

По својим хуманистичким видицима био је ренесансни визионар и анархистички утописта. Његова теоријска концепција о одрицању насиља у промени друштва значила је самоусавршавање човека уз помоћ морала, истине и љубави, у чему је имао верног сабеседника у личности Махатме Гандија, индијског апостола борбе ненасиљем против британских колонизатора. С друге стране, био је изложен критици Ивана Иљина, који је одбацивао тезу о сврсисходности моралног учења и отпору злу ненасиљем.

У овом раду су изложени основни постулати религиозно-филозофског учења Толстоја, уткани у његова дела и животни пут, односно његово разумевање смисла живота и вредности у које је веровао. Рад обухвата Толстојев духовни развој од критике и скептицизма друштва у коме је живио до спознаје вредности „изворног хришћанства” и концепта ненасиља који запоседују његов дух, пажњу и деловање до краја његовог живота.

Кључне речи: Толстој, религиозна филозофија, анархизам, пасивна резистенција, ненасиље, Ганди

УВОД

Несумњиво је да је Толстој један од највећих светских писаца, а његово ремек-дело Рат и мир и само је довољно да га уврсти у ствараоце који истанчано познају људске душе и историјске догађаје. Ипак, треба имати на уму и његово религиозно-филозофско учење, односно потрагу за смислом живота, религијом која почива на љубави, моралу и ненасиљу. Размишљао је о јединству овоземаљског и божанског и покушавао, као сви велики филозофи, да спозна смисао стваралаштва, везу између природе и друштва, сукоб слободе и нужности у људском бићу.

Поводом стогодишњице смрти великог романсијера, приређивачи зборника *Толстој као теолошки мислилац и црквени критичар*¹ направили су избор Толстојевих текстова и учинили их доступним читаоцима на немачком говорном подручју. Реч је о интегралним преводима Толстојевих списа/памфлета: *Црква и држава, Црква и морал, Свештенству, Суштина хришћанског учења*, као и ауторових писама, дневника, афоризама, молитава, алегорија и одељака из дужих књижевних списа. Приређивачи зборника истичу да „чињеница да су ови његови памфлетистички списи убрзо пали у заборав односно имали сужену рецепцију, почива на парадоксу превида факта да уметност и морал, нарација и проповед код Толстоја иду рука под руку”.²

Толстојев духовни развој био је праћен критиком и скептицизмом према друштву у коме је живео. Много тога је Толстоја приближило Русу - идеја о слободи појединца, емоционална еманципација појединца, критика науке и уметности у њиховом кварном утицају на морал, супротстављање природног стања пороцима цивилизације, култ сеоског рада и, наравно, одбацивање насиља у процесу васпитања и образовања. Толстој није био само под утицајем индивидуалних идеја Русоа, већ га је окупирао и дух његове филозофије усмерене ка моралном усавршавању човека.³ Са Шопенхауером је почело његово стално интересовање за филозофију. Можда је он и дао подстицај Толстојевом интересовању за источњачке религије, посебно будизам. Код Шопенхауера, као и код Русоа, привлачила га је општа етика, обојеност и критичка усмереност његовог учења. Понела га је Шопенхауерова идеалистичка метафизика, нудећи му поглед на свет као на живу целину, вољу и

1 Martin George, Jens Herlth, Christian Münch, Ulrich Schmid, *Tolstoj als theologischer Denker und Kirchenkritiker*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2014.

2 Zoran Andrić, „Tolstoj kao teološki mislilac“, *Danas*, Интернет: <https://www.danas.rs/nedelja/tolstoj-kao-teoloski-mislilac/>, 27/02/2015.

3 Абдусалам А. Гусейнов, „Философское наследие Л.Н. Толстого“, *Философский журнал*, 2018. Т. 11. № 2. С. 5–21, стр. 6.

репрезентацију.⁴ Посебно се показало блиска етика филозофа са својим исказом о животу као неизбежној патњи и идеја саосећања као адекватног одговора на егзистенцијалну ситуацију и позитиван програм активности. Толстој је саосећање тумачио као облик љубави и начин да се превазиђе изолованост људи једни од других.⁵ Поред утицаја Шопенхауерових идеја о јединству природе са божјом вољом, духовно откривење доживео је проучавајући Кантово учење о моралу које је постало једно од изворишта његове етике љубави. Изучавајући конфучијанизам и Лао-Цеово учење о избегавању зла, антиципирао је друштво које превазилази морал егоизма и претвара га у морал среће, уз јеванђељску заповест о братству међу људима. Идентификујући религију са моралом, Толстој развија ванконфесионално схватање Бога и љубав према њему као „највиши закон живота и човеков морални императив”⁶, из кога се реализују све остале хуманистичке вредности.

У својим филозофским постулатима био је поборник ненасиља у друштвеним променама, идеје о самоусавршавању друштва које постаје хуманије захваљујући љубави и моралу. Учење о ненасиљу се схвата као религиозна утопија и ослобађање људи од лажних идеала и црквене хијерархије. Био је противник сваке врсте насиља од стране државе, укључујући војску, судство, идеологију.

У овом раду су изложени основни постулати религиозно-филозофског учења Толстоја, уткани у његова дела и животни пут, односно његово разумевање смисла живота и вредности у које је веровао, излагао их и бранио. Толстојев духовни развој праћен критиком и скептицизмом према друштву у коме живи, спознаја вредности „изворног хришћанства” и концепта ненасиља који запоседују његов дух, пажњу и деловање, пратећи га до краја живота, обрађени су у засебним поглављама; они дају целовиту слику о Толстоју као мислиоцу, делатнику и проповеднику. За боље разумевање Толстоја, неопходан је кратак биографски осврт.

КОНТРОВЕРЗНА БИОГРАФИЈА

Само на први поглед Лав Николајевич Толстој (*Лев Николаевич Толстой, 1828-1910*) је био располућена личност - на једној страни Толстој-књижевник (*Ана Карењина, Рат и мир*, итд), а на другој страни Толстој-филозоф, до краја живота несхваћен мислилац, јеретик, одбачен од цркве. Његово дело је ипак јединствено по своме усмерењу и настојању да обухвати овоземљски и небески живот и никако га не треба вештачки одвајати, нити делити његове „ране радове” од закључака до којих је дошао, тешко болестан, на крају животног века.

4 Исто, стр. 6-7.

5 Исто, стр. 7.

6 *Енциклопедија руске филозофије* (уредник. М. Маслин), Логос-Укронија, Београд, 2009, стр. 811.

Рођен је у Јасној Пољани од оца Николаја Илича Толстоја и мајке Марије Николајевне Воконски. Његов отац је припадао старој грофовској породици, чији су преци давали угледне личности из дипломатије, војске и јавне управе. Рано је остао без родитеља; мајка му је умрла када је имао две, а отац када је имао девет година. Уписао је оријенталистику 1844. године на Казањском универзитету,⁷ желећи да постане дипломата. Враћа се у Јасну Пољану, згађен универзитетом и 'људима на свом месту', посвећујући живот писању и бризи о свом имању - успоставља везу са народом: хтео би да му буде од помоћи, да му постане добротвор и учитељ. Искуства из тог времена испричао је у *Јутро једнога спахије* (1852), приповеци у којој је јунак кнез Нехљудов, име иза којег се Толстој са нарочитим задовољством прикрива.⁸ Време проводи у лову, коцкању и љубавним авантурама.

Са деветнаест година је наследио велико имање од 2.200 хектара земље, са 350 породица. Растрзан између богатства и немоћи да помогне најугроженијим социјалним слојевима Русије, своје духовне кризе описао је у делу *Детињство, дечаство, младост*. Писање *Дневника*, са повременим прекидима, започиње 1847. године, не штедећи од критике ни себе, своје ближње и друштво у коме је живео. Као младић у свом селу оснива школу за сеоску децу. „Јасна Пољана га је разочарала, уморили су га и народ и племићи, тешка му је улога коју игра и није му више стало до ње. Уосталом, прогоне га и повериоци. Године 1851. бежи на Кавказ, у војску, у којој његов брат Николај служи као официр”.⁹ Кавказ је Толстоју изнад свега открио религиозну дубину његовог бића.¹⁰ Учествоје у Кримском рату, у борбама против Британаца и Француза у одбрани Севастопоља, где је показао велику храброст. Тамо је написао чланке под називом *Севастопољске скице*, које су биле веома популарне. Толстој је напустио војску 1855. и провео неколико године путујући између Москве, Санкт Петербурга, Јаснаја и страних земаља.¹¹

Прво путовање по Европи му је остало у непријатној успомени, када је 1857. године обилазио Француску, Швајцарску, Северну Италију и Немачку. Толстој је присуствовао јавном погубљењу у Паризу, што је било трауматично искуство које је обележило остатак његовог живота, због чега је у својим јавним обраћањима био против смртне казне. У писму свом пријатељу Василију Боткину осуђује не само убијање, већ и систем који га је произвео: „Закон човека – каква глупост! Истина је да је држава завера намењена не само експлоатацији, него пре свега да корумпира своје грађане ... Од сада, никада нећу служити било којој влади

7 „Leo Tolstoy“, *Macmillan Readers*, Macmillan Publishers Limited, 2007, Интернет: <http://www.macmillanreaders.com/wp-content/uploads/2010/08/ads.leotolstoy.pdf>, 22/01/2021, стр. 1.

8 Romen Rolan, *Lav Nikolajevič Tolstoj*, Evoluta, Beograd, 2015, стр. 13.

9 Исто, стр. 14.

10 Исто, стр. 19.

11 „Leo Tolstoy“, *Macmillan Readers*, нав. дело, стр. 2.

било где”.¹² Ове реченице сугеришу да је читао Прудона и де Местра, или је бар био са онима који су их читали.¹³

Три године касније поново организује велико путовање по Европи, где се упознаје са функционисањем образовног система, да би посетио Напуљ и Рим, упознајући се са ренесансним уметничким делима. У Лондону се сусреће са Херценом¹⁴, такође племићем, који је привукао његову пажњу због свог етичког идеализма и заступања социјалне правде.

Ово је било једино време у Толстојевом животу када се мешао са другим руским писцима. Упознао је њихов релаксирајући начин живота, али се и често свађао с њима. Његов однос са Тургењевим, једним од великих руских писаца тог времена, је био пун антагонизама, од поштовања, изазивања на двобој, до помирења. Упркос овоме, Тургењев се веома дивио Толстоју. Тургењев је означио Толстојев роман *Козаци* као (1862), „најбољу причу писана на нашем (руском) језику”.¹⁵

Смрт старијег брата Николаја, 1860 године, дубоко га је погодила. Почео је да осећа снажну потребу да ступи у брак. Најмлађа ћерка познатог лекара, Софија Андрејевна Бернс, 1862. постаје његова супруга. Била је одлична супруга, мајка и домаћица. Помагала му је у раду, а само је роман *Рат и мир*, који је ремек-дело руске и светске књижевности, седам пута преписала од почетка до краја.¹⁶ Првобитно назван *Година 1805*, започео је да га пише 1863. године, а завршава га после шест година. Мало је недостајало да роман не буде завршен, јер је у марту 1864. године, у време писања овог дела, када му се родила ћерка Татјана, пао са коња и озбиљно повредио руку, због чега је морао да буде два пута оперисан.

Коцкарска страст га не напушта, па је после завршетка дела *Козаци* (1863) од хонорара морао да врати коцкарске дугове. „У свом Дневнику бележи три демона који га раздиру: 1. Коцкарска страст - борба против ње могућа, 2. Чулност - борба с њом врло тешка и Сујета - најужаснија од свих”.¹⁷ У тренуцима депресије и сукоба са супругом имао је обичај да дуго пешачи и своја размишљања записује у дневник. Приоритети његовог живота, како пише у Дневнику од 6. октобра 1863. године, били су књижевност, уметност, педагошки рад и породица.¹⁸

12 A.N. Wilson, *Tolstoy*, (e-book), Atlantic Books, London, 2015, стр. 73.

13 Исто, 74.

14 Александар Херцен (1912 -1870) је био један од великих руских мислилаца који су активно учествовали у дешавањима у Русији и Европи свога доба, а из његових дела, иако забрањиваних, генерације филозофа и револуционара су црпили идеје и водиле расправе о ослобођењу народа.

15 „Leo Tolstoy“, *Macmillan Readers*, нав. дело, стр. 2.

16 Исто

17 Romen Rolan, *Lav Nikolajevič Tolstoj*, нав. дело.

18 Лав Н. Толстој, *Дневници 1847-1894*, Просвета, Рад/Београд, 1969.

У 48. години, са заносом студента који први пут открива непознате стране филозофије и драматургије, проучава Молијера и Шекспира, упорно студира старогрчки и после само три месеца чита Хомера и Платона у оригиналу. У позним годинама, 1893. упознаје се са делом Лао Цеа, кинеског филозофа, претече анархистичког учења.

Познати писац је умро 20. новембра 1910. године.¹⁹ Због сукоба са црквом сахрањен је у Јасној Пољани, без опела.

КРИТИЧАР ДРУШТВА И ДРУШТВЕНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ

У младости, Толстој се толико одушевио учењем Русоа, да је носио медаљон са његовим ликом око врата,²⁰ стављајући на симболичан начин до знања да се слаже са његовим учењем о вези човека са природом. Коментарисања Русоа су његови први филозофски покушаји (1846-47).²¹ Са његовим ликом и делом Толстој се први пут сусрео по повратку с Казанског свеучилишта 1845. године у Јасну Пољану.²² Нема сумње да је Русо својим схватањем Бога, религије, цивилизације и културе извршио велики утицај на Толстоја, али се Толстој послужио Русоом из једног готово себичног разлога – да пронађе свој пут којим ће стићи до свог циља, а који није идентичан Русоовим.²³ Њихови одговори на важна друштвена питања, а особито средства којима су се служили, су специфични и другачији.²⁴ Најприближнија је оцена коју је изнео Зењковски: „Толстој је од Русоа примио његов култ свега природног”²⁵, али је, ипак, „у питању била конгенијалност два ума”²⁶, односно духовна сродност француског и руског писца. Толстој је снажно устао против културе, у корист природе у којој се налази истина живота. Наиме, док је култура лажна и насилна организација живота, природа је стихијски процес, налик божанском, представља непосредан живот, односно живот као такав - стварни живот.²⁷

19 После свађе са супругом Софијом напушта кућу. У возу добија температуру и умире од упале плућа на железничкој станици „Астапово“. Види: Džej Parini, *Zadnja stanica*, Dereta, Beograd, 2008.

20 Romen Rolan, *Lav Nikolajevič Tolstoj*, нав. дело, стр 13.

21 Исто

22 Josip Berdica, „Rousseau i Tolstoj – Dva proroka na različitim putevima“, *Filozofska istraživanja*, God. 34 (2014), Sv. 1-2 (121-137), стр. 122.

23 Исто, стр. 136.

24 Исто

25 Vasilij V. Zenjkovski, *Istorija ruske filozofije*, нав. дело, стр. 312.

26 Исто, стр. 312.

27 Josip Berdica, „Tolstojevo mjesto u ruskoj religijskoj filozofiji, Prolegomena u mišljenje“, *Diacovensia*, XVIII (2010)1, стр. 142.

Стилом зачињеним благим цинизмом, Толстој разоткрива лажни грађански морал, хипокризију брака, властољубље богатих. У више радова („Па шта да радимо”, 1866, „О глади”, 1891, „Ропство у наше време”, 1899) Толстој пише о социјалној супротности између села и града, критикује друштвене неједнакости, покушавајући да сазна узроке дубоког јаза између богатих и сиромашних, постаје морални и социјални реформатор. Његовом опажању не може промаћи лажни човек „који живи у раскоши, са чуварима, који одузима сељацима све што може, шаље их у затвор”²⁸, а са друге стране проповеда хришћанство, и дели милостињу. Незадовољан је када његова породица не примећује да води грозан живот „који се одржава радом других”²⁹, одбацује егоизам људи и сматра да човек треба „да почне да живи ради других”³⁰, како би тиме остварио своју срећу.

О Толстоју Цвајг је казао: „Вјечно путујући гениј настанио се код Толстоја у ниској, загушљивој изби, у физиономији просјечна руског човјека, иза које бисмо наслутили све прије само не човјека духа, пјесника и ствараоца... Ако у колима сједи покрај свога бјелобрадог слуге, треба да се загледамо у фотографију да бисмо знали ко је од те двојице на козлићу заправо гроф а ко кочијаш... Управо стога јер садржи сву Русију, Толстој нема свога лица, већ има само руско лице”.³¹ Толстој у својим романима је убедљиво описао рационална и ирационална понашања својих јунака, али је често и сам био збуњен пред патњом, љубављу, срећом, правдом и неправдом. Његов дневник је понекад обична хроника догађаја, али је много чешће филозофски блесак запажања ухваћених у тренутку, синтеза истине и префињених осећаја с даром да препозна дубоке поноре човековог бића.

Толстој и анархизам

Толстој је исто као и Достојевски био бунтовник против социјалних неправди према пониженом руском народу, и на свој особен начин је био религиозни анархиста. Кропоткин је у Толстоју видео анархистичког следбеника, па је читаво једно поглавље у *Етици*³² њему посветио. Био је близак Бакуњиновом анархистичком учењу у коме су примарне вредности „слобода, солидарност, праведност, негација државе, толеранција, развијање малих комуна и њихово слободно удруживање”³³, али на религијским основама.

28 Лав Толстој, *Мој живот*, Лом, Београд, 2004, стр. 167.

29 Исто, стр. 144.

30 Исто, стр. 168.

31 Стефан Цвајг, *Толстој и Ниче*, ЦИП, Подгорица, 2003, стр. 11.

32 Петар Кропоткин, *Етика*, ЦИД, Подгорица, 2001.

33 Милорад Ђоковић, *Анархизам, Утопија*, Београд, 2007, стр. 7.

За њега ће Берђајев изнети следећу оцену: „...Толстој је био револуционар, онај који шиба неправде у животу света, он је анархиста и нихилиста који се буни против светске историје, као и против цивилизације, и то с нечувеним радикализмом. Човек не треба да се покорева закону света већ закону Господара живота - Богу. Позитивно гледано, Толстој се противи комунизму, он не признаје насиље, непријатељ је сваке државе, негира технику и рационалну организацију живота и проповеда љубав, а не мржњу. Али, у једном дубљем смислу, он је претеча комунизма, он негира прошлост, историјске традиције, стару културу, цркву и државу, он пориче сваки вид социјалне и економске неједнакости...”³⁴

Анархистички теоретичар Нетлау, за разлику од Берђајева, у интерпретацији Толстојевог анархизма посебну пажњу придаје отпору који има своју основу у непослушности и пасивној сили. Допуштајући да се у отпору према власти користе различити облици протеста, Нетлау је нагласио: „Било да штрајкујемо или се бунимо отпором силе, оба начина дјеловања имају равноправно грађанство у друштвеној борби”³⁵ Тврдећи да се анархисти не разилазе са Толстојем, творцем ненасилног анархизма „који је указао на многе наше велике недостатке”³⁶, исти аутор замера великом писцу што је у своме учењу често користио религиозну терминологију. Да би био убедљив у настојању да уврсти Толстоја међу аутентичне анархисте, он цитира и његову мисао: „Организација, свака организација, изузима се од сваке људске особине, моралне обавезе. Све светско зло ту се зачиње...” (13. сијечња 1898, Дневник).³⁷

У преписци са Роменом Роланом 1887. године, Толстој открива део свога интимног бића у коме има доста анархистичких идеја и вечног трагања за овоземаљском срећом и правдом. Говорећи о односу међу људима, Толстој пише: „Најједноставије и најкраће морално правило јесте да нам други служе што је мање могуће, а да им служимо што више можемо. Да од других захтијевамо што мање, а да им пружимо што више”³⁸ За пророке ће рећи: „Пророк није онај који се образује за пророка, него онај који посједује интимно увјерење да то јест и да не може бити друго. То увјерење је ријетко, а може се доказати само жртвама што их такав човјек приноси за своју вокацију”³⁹ Толстој износи свој став о мануелном

34 Николај Берђајев, *Извори и смисао руског комунизма*, Књижевне новине, Београд, 1989, стр. 70-71.

35 Max Nettlau, *Povijest anarhizma*, DAF, Zagreb, 2000. стр. 257.

36 Исто, стр. 258.

37 Ова мисао у Толстојевом Дневнику у целини гласи: „13. јануар 1898-Москва. Од огромне је важности и требало би лепо изложити: организација, свака организација која ослобађа од било каквих људских, личних, моралних обавеза. Све зло овога света је од тога. Шибају, развраћају, опијају људе и нико није крив. У причи о оснивању пакла - то је главно ново средство (...). Лав Толстој, *Мој живот*, Лом, Београд, 2004, стр. 160.

38 Romen Rolan, Lav Tolstoj, O smislu umjetnosti, *Gledišta*, 3/4 - 1980, стр. 143.

39 Исто, стр. 144.

и интелектуалном раду, увиђајући правилно да сваки од њих има своју корисност: „Мануелни рад је дужност и срећа за све; интелектуална активност је изнимна активност која постаје дужност и срећа само за оне који имају праву вокацију”.⁴⁰ Разликовао је праву од лажне науке и уметности: „Али велика већина оних који себе називају учењацима и умјетницима, врло добро знају да њихови производи нису вриједни онога што је у њих уложено. И управо зато они се толико труде, попут свећеника свих времена, да докажу како је њихова дјелатност неопходна за добро човјечанства”.⁴¹ Осврћући се на веру и празноверје он каже: „Да би и прогледао, човјек се мора ослободити празновјерја у којем живи, колико год оно било за њега повољно. То је увјет *sine qua non*. Бескорисно је расправљати са човјеком који је везан за одређено вјеровање, па макар и у једној и јединој точки”.⁴² Расуђујући однос између вере и науке, Толстој пише: „Али религиозан човјек, чак и један католик, потпуно је увјерен да постоји само једна једина истинска вјера - његова. И чак му се чини да се истина његове вјере може доказати расуђивањем. Исто вриједи и за нас, вјернике цивилизације: потпуно смо увјерени да постоји само једна истинска цивилизација - наша”.⁴³

Да би спознали животну истину, саветује Толстој очински младог писца Ролана, потребно је „не имати предрасуда”⁴⁴ и себе поставити у положај детета које не зна ништа. Трагајући за срећом, велики писац исписује следеће речи: „Разум ми каже: сви људи, сва бића желе исто. Друга бића, која попут мене траже индивидуалну срећу, мене ће уништити. Јасно је, дакле, да не могу достићи срећу коју желим, али тражење среће је мој живот. Кад већ не можемо постићи срећу, не тежити срећи значило би не живјети... Сва наша активност, наша тежња за богатством, за славом и влашћу, само су покушаји да нас други заволе више него што воле сами себе. Богатство, слава и власт дају нам привид таквог стања ствари. Ми смо готово задовољни, повремено заборављамо да је то само привид, а не стварност... Могу бити сретан само ако у овом свијету постоји такав поредак да свако људско биће воли друга бића више него сама себе. Читав свијет би био сретан кад људи не би вољели себе него би вољели друге”.⁴⁵

У писмима, која су својеврсна морална поука, Толстој излаже следеће мисли, манифест о љубави и срећи, о неком будућем анархистичком друштву које је могуће остварити: „... Читава повијест је развој схваћања о солидарности свих бића. Расуђивање се поткрепљује повијесним и особним искуством. Али, осим

40 Исто

41 Исто, стр. 145.

42 Исто, стр. 146.

43 Исто, стр. 147.

44 Исто

45 Исто, стр. 147-148.

самог расуђивања, човјек налази најуверљивији доказ истинитости тога расуђивања у свом интимном осјећају. Највећа срећа коју човјек познаје, најслободније и најрадосније стање је стање самозатаје и љубави. Разум открива човјеку једини пут могуће среће, а осјећај га на тај пут наводи”.⁴⁶ Ова писма озарена етичким недоумицама и моралним путоказима јасно говоре да је Толстој на крају шесте деценије живота био „верник цивилизације”, надајући се да постоји срећа и љубав међу људима, ако је заснована на одрицању и уважавању слободе. Лав Николајевич Толстој је неизбежни део трагичности и наде руске историје, непомирен са собом и временом у коме је живео. Само седам година после његове смрти догодила се Октобарска револуција и ново расколништво руског народа.

У непрестаном критичком преиспитивању смисла живота и његових обмана, Толстојев Дневник, вођен од 1851. до 1910. године, је трагање за човеком, Богом и анархистичким схватањем човека. Осврћући се на марксистичко учење, Толстој ће записати: „Марксисте греше (и не само они, већ цела материјалистичка школа) што не виде да живот човечанства покрећу развитак свести и све јаснији напредак религије, као и опште схватање живота које задовољава сва питања - а не економски узроци”.⁴⁷

Осамдесетих година XIX века и у време прве руске револуције постојале су бројне групе слободних мислилаца, инспирисане Толстојевим делом. Идеје „мирног анархизма” или „хришћанског анархизма” обухватале су широке слојеве сељаштва Харковске, Полтавске, Јекатаринославске и Херсонске губерније у Украјини, у деловима централне Русије, на Кавказу и Сибиру. И после победе Октобарске револуције Толстојеве замисли о уређењу руског друштва нису замрле, већ су његови настављачи продужили своју мисију. Активни заговорник ове анархистичке струје био је и новинар А. Тјуханов, који је на једном од својих предавања одржаном 31. маја 1918. године у клубу анархиста у граду Вологди тврдио да је Христ анархист и револуционар.

Следбеници Толстојевог учења, у организационом смислу, као и многи анархисти, после формирања Октобарске државе, нису образовали нове групе, већ су постали индивидуални анархисти, без могућности већег утицаја на токове развоја руског друштва. Међу активним проповедницима Толстојевих идеја били су В.Г. Чертков, Д.А. Хилков, Б.И. Бирјуков, И.И. Горбунов-Посадов, И.М. Трегубов, А.М. Бодјански и др.⁴⁸

До краја живота је вапио за слободом, као жедан човек у пустињи. Дневник који је водио читавог живота говори о његовом духовном преображају око педесете

46 Исто, стр. 148.

47 Лав Толстој, *Мој живот*, Лом, Београд, 2004, стр. 167.

48 С.Н. Канев, *Октябрьская революция и крах анархизма*, Мысль, Москва, 1974, стр. 43.

године. Доживљавајући тешку духовну кризу коју је описао у *Исповестима*⁴⁹, окреће се религиозном схватању живота и дружењу са обичним људима, сељацима, расколницима, монасима, скитницама. Суду критике подвргава и црквено учење када каже: „Људи су много пута измишљали живот бољи од овога какав јесте, али осим глупог раја ништа нису могли да смисле”.⁵⁰

Раскид са црквом

За Толстоја ће савременици рећи да је цркву редовно посећивао, али је сматрао да је учење цркве теоријски погрешно и скуп сујевеља. Толстој је одбацио цркву и њен догматски приступ у објашњавању личности Исуса Христа, стварајући своје Јеванђеље, што је био неопростив грех. Мислио је да ће у рају сви људи бити, јер је Божје милосрђе безгранично и према верницима и неверницима, а Христа је сврстао у ред мудраца, као што су били Сократ, Буда, Лао Це, Платон, Конфучије, Русо, Кант. Није веровао у загробни живот, у причест, а поштовање светих икона и светих моштију називао је магијом. Веровао је да за веру у Бога није важна црква и да се човек може сам молити, ван храма, као и Исус Христ. У своме религиозном учењу Толстој се одрекао црквеног тумачења Христовог учења, формирајући сопствену метафизику на основу мисли о хришћанству. Толстој пише књигу *Критика догматског богословља*, као и велики рад „У чему је моја вера”. За његов духовни поглед на свет, већина филозофа каже да је реч о мистичком иманентизму, који је сагласан са рационализмом новог времена. Раскидајући са црквом, створио је своје „мистичко учење о животу и човеку”⁵¹, долазећи у сукоб са црквеним великодостојницима.

Да ли га је гордост одвојила од цркве, или претерана ревност њених духовника према једном од највећих светских писаца још увек до краја није расветљено. Иако је Толстојево дело пуно хришћанских врлина и трагања за Богом, Синод Руске Цркве, 22. фебруара 1901. године, донео је „Акт о одступању грофа Толстоја од Цркве” и он гласи:

„Познати у свету писац, Рус по рођењу, православан по крштењу и васпитању, гроф Толстој, у прелести гордога ума свога дрско је устао на Господа и на Христа Његовог, и на свето Његово наслеђе, јавно се пред свима одрекао Мајке Цркве православне, која га је одгајила и васпитала, и посветио своју књижевну делатност и Богом дани таленат ширењу у народу учења супротних Христу и Цркви [...]. Због тога га Црква не сматра својим чланом и не може га сматрати

49 Лав Н. Толстој, *Исповест*, Логос, Београд, 2016.

50 Исто, стр. 178.

51 Vasilij V. Zenjkovski, *Istorija ruske filozofije*, CID, Podgorica, 2002, стр. 311.

док се он не покаје и не васпостави своје општење са њом [...].”⁵²

Највећи филозофи Русије, а међу њима и Зењковски, кажу да је Толстојев раскид са црквом био „фатални неспоразум”⁵³, јер је био истински следбеник Христа. Као што је доводио у сумњу мисију цркве на Земљи, сумњао је и у моћ науке и филозофије које не доприносе да човек буде бољи и да живи боље. Није толико битно да ли је Толстој био мистични или религиозни анархиста, али је био анархиста, побуњеник против света у коме је живео: „Држава, економски поредак, друштвени односи, судске установе - све је то... лишено сваког смисла и утемељења... Али посебно ригорозно Толстој спроводи своје рушилачке идеје када је реч о васпитању, породичном животу, сфери естетике и науке...”⁵⁴

Након сукоба са црквом и закључка да је црква корумпирана и да погрешно преноси Христово учење, Толстој је веровао да је дошао до праве истине и почео да пропагира нову религију, „изворно хришћанство”. Иако његова нова уверења нису била отворено будистичка, многи сматрају да је ово почетак пишчевог окретања источним религијама и филозофијама. Толстој је директно упућивао на будизам у делима „У шта верујем” (1883), „Исповест” (1884) и „Шта треба да урадимо” (1886), где је Буду поменуо заједно са духовницима и филозофима као што су Мојсије, Мухамед, Сократ, Заратустра и Христос.

ТОЛСТОЈЕВ КОНЦЕПТ НЕНАСИЉА И ПАСИВНЕ РЕЗИСТЕНЦИЈЕ

У објашњењу филозофије мира и ненасиља, Толстој тврди да је насиље истоветно злу и непосредно уперено против љубави. Модел пасивног отпора је покушај да се превазиђу друштвени сукоби који имају облик моралног супротстављања, због чега долази јер свака страна мисли да чини добро и да је у праву. Теза о праведном насиљу увек полази од тога да зло мора бити кажњено, али проблем се појављује када треба одредити ко наступа у име добра. Пошто о томе не постоји сагласност, протагонисти и добра и зла могу својом аргументацијом говорити у име добра. Да би се ова противречност превазишла, постоји само једно оптимално решење – нико нема право да се супротставља насиљем према ономе што сматра да је зло, односно да себи присваја право да говори у име добра. Ако сви људи уважавају морал хришћанства, онда они поштују једни друге и њихово морално достојанство, а то значи да нико нема право да врши насиље човека над човеком. У књизи *Васкрсење (Ускрснуће)* Толстој наводи пет заповести (из Јеванђеља по Матеји) којих човек

52 „Толстој и православље: 'Док се не покаје'“, *Russia beyond*, 25/02/2015, Интернет: https://rs.rbth.com/arts/2015/02/25/tolstoj_i_pravoslavlje_dok_se_ne_pokaje_37759.html, 01/10/2018.

53 Vasilij V. Zenjkovski, *Istorija ruske filozofije*, CID, Podgorica, 2002, стр. 316.

54 Исто, стр. 317.

треба да се држи: 1. Човек не само што не сме убити човека, већ не сме чак бити ни бесан на другога; 2. Мушкарац не само што не сме вршити прељубу, већ не сме омаловажавати женску лепоту чинећи је инструментом свог задовољства; 3. Човек не сме никада да обећава ништа под заклетвом (кунећи се); 4. Човек не само што не сме да мрзи непријатеља и враћа око за око, већ треба да опрашта, трпи и не одбија ништа што други траже од њега и 5. Човек не само што не сме мрзети непријатеља, него га треба љубити, помагати и служити. Толстојево виђење филозофије мира и ненасиља се може сублимирати у размишљању о новом друштвеном уређењу, у коме се затире сво насиље, ако се оно спроведе (што се потпуно може).⁵⁵ „Сетивши се (Толстој – прим. аутора) све гадости нашега живота, он јасно представи себи какав би изгледао тај живот кад би се људи васпитавали по тим правилима, и усхићење које дуго није осетио, обузе његову душу. Као да је после дугог мучења и патњи одједном нашао смирење и слободу.”⁵⁶

По Толстојевом схватању, најгори облици насиља су они које смишљено организује власт, као што је смртна казна, за разлику од неких других форми насиља која су спонтана и не могу се предвидети. Он не проналази никакву веру која би могла оправдати постојање државе - „изворно хришћанство” је неспојиво с било каквим обликом и оправдањем (државне) репресије. Према његовом схватању, „изворно хришћанство” почива на љубави једних према другима, те нема ништа заједничко са силом и репресијом коју спроводи држава. Толстој можда на најјаснији начин конфронтира љубав (етику) с једне, и политику с друге стране.⁵⁷

„Беше му сада јасно да је све оно ужасно зло у које се уверио у затворима и тамницама, и мирна самоувереност оних који су вршили то зло, да је све то произишло само из тога што људи хоће да чине немогућну ствар: и сами зли, они хоће да исправљају зло. Порочни људи хтели су да исправљају порочне људе и мислили да то постигну механичким путем. Али из свега тога произишло је само то да су се сви ти користољубиви и потребити људи, који су од тог тобожњег кажњавања и исправљања људи начинили занат, и сами до краја искварили, без престанка кварећи оне које муче.”⁵⁸

55 Lav Nikolajevič Tolstoj, *Uskrsnuće*, eLektira.skole.hr, Интернет: http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/tolstoj_uskrsnuce.pdf, стр. 281.

56 Исто

57 Josip Berdica, „Rousseau i Tolstoj – Dva proroka na različitim putevima“, *Filozofska istraživanja*, God. 34 (2014) Sv. 1–2 (121–137), стр. 126.

58 Lav Nikolajevič Tolstoj, *Uskrsnuće*, нав. дело, стр. 280-281.

Толстој сматра да је живот човека испуњен смислом у оној мери у којој га он подређује испуњењу воље Божије, а воља Божија нам је дата као закон љубави, супротстављен закону насиља. Закон љубави је утиснут у људско срце, схваћен од оснивача религија, угледних философа, најпотпуније је и прецизније развијен у заповестима Христовим. Да би себе, своју душу спасио од пропадања, да би живот дао смисао који смрћу није бесмислен, човек мора да престане да чини зло, да чини насиље, да престане једном заувек, укључујући и изнад свега када и сам постане предмет зла и насиља. Не одговарати злу за зло, не одупрети се злу насиљем – то је основа животног учења Лава Николајевича Толстоја.⁵⁹

Одбијање од насиља, неомирање злу је камен темељац хришћанске љубави, њен најчистији и најпоштенији израз. Унутрашњи склад Толстојевог учења, његова морална беспрекорност и логичка доказивост засновани су на томе што је насиље сушта супротност љубави. Насиље је у присиљавању, претњи, физичкој принуди да други живе по својој вољи. Заснива се на жељи за потчињавањем других, бризи за своје интересе, то је екстремни облик себичног самопотврђивања. Формула за насиље гласи: *како ја хоћу, а не како ти хоћеш*. Љубав је кретање у супротном смеру од насиља: она је служење другим људима. Формула љубави гласи: *не како ја хоћу, већ како ти хоћеш*.⁶⁰ Толстој, као смерни ученик Исуса Христа, задобио је изгубљени смисао живота и посветио је својих преосталих 30-ак година живота вежбању, разумевању и говору о новооткривеној истини.⁶¹

Сам Толстој није развио тактику колективног ненасилног отпора, али његово учење дозвољава такву тактику. Немирање схвата као позитивну снагу љубави и истине, поред тога, директно именује такве облике отпора, као што су убеђивање, протест, који су осмишљени да одвоје особу која чини зло од самог зла, призивање његове савести и савест духовног начела у њему, које поништава зло у смислу да оно престаје да буде препрека сарадњи. Толстој је свој метод назвао револуционарним. То је чак револуционарније од конвенционалних револуција. Обичне револуције праве револуцију у погледу моћи и имовине. Толстојева револуција има за циљ радикалну промену духовних основа живота, претварање непријатеља у пријатеље.⁶²

Круг насиља вечни је принцип људског постојања. Све је изграђено на насиљу: држава спроводи насиље над својим грађанима и ратује против других

59 „Лев Толстой: Непротивление злу насиллием”, *The Epoch Times*, 25/02/2017, Интернет: <https://www.epochtimes.ru/content/view/42415/82/>; „Путь в бесконечность”, Интернет: <http://westernizer.com/index/0-58>, 25/02/2021.

60 Абдусалам А. Гусейнов, „Философское наследие Л.Н. Толстого”, (интервью Предрага Чичовачки), *Философский журнал*, 2018. Т. 11. № 2. С. 5-21, стр. 9.

61 Исто

62 „Путь в бесконечность“, Интернет: <http://westernizer.com/index/0-58>, 25/02/2021.

држава, родитељи потискују своју децу, наставници - ученике итд. Људи на насиље одговарају насиљем и то бесконачно... Толстој је дошао до закључка да је потребно оживети основни принцип хришћанства - не треба се насиљем борити против насиља. Иако су многи критиковали Толстоја због његовог утопизма, пример Махатме Гандија потврђује његово уверење. Ганди је позвао Индијце да се не боре против британских колонијалиста, већ једноставно да не учествују у власти: да не служе Британцима, да не плаћају порезе, да не раде у администрацији. Моћ Британаца, који су вековима владали Индијом, срушила се за три године. Било је исмевања Толстојевог учења, али је мало вероватно да човечанство може понудити било шта друго осим моралног самоусавршавања, неговања међусобног поштовања и толеранције. На крају свог животног века (1909-1910), у осмој деценији, Толстој води живу преписку са Махатмом Гандијем (1869-1949), индијским адвокатом који ће имати кључну реч у стицању независности Индије применом ненасилног отпора.

Преписка са Гандијем

Не постоји само једна дефиниција ненасиља, него се различити теоријски концепти односе на ненасиље, при чему се међусобно надопуњују, изражавајући при том слојевитост праксе која се именује појмом ненасиље. Када се говори о ненасиљу и ненасилним методата борбе, Ганди се с правом може сматрати „оцем ненасиља”, јер је први систематски обрадио стратегију ненасилног отпора и у политичкој пракси је потврдио.⁶³ Скоро сви појмови који се повезују са насиљем могу стати иза две његове речи. Прва, *ahimsa* - санскритска реч која дословно преведено значи нешкодљивост, не наудити никоме. Преводи се као поштовање, апсолутно поштовање према свакоме и свему што живи. Покрива оно што се у едукацији за ненасилно деловање зове став ненасиља, став поштовања према другоме и афирмација себе. Другу реч је Ганди сам сковао, јер му је био потребан појам у ненасилној борби који ће означавати начин деловања, *satyagraha* - снага истине. Сатјаграхи (*Satyagrahi*) су људи који се боре зато што чврсто стоје уз спознату истину, ослањају се на моћ љубави, правде и истине, а у свом деловању бирају ненасилна средства. Другим речима, проналазе различите облике борбе који су у складу са ставом о поштовању других особа⁶⁴. Ганди каже да се не може створити друштво мира и правде на насилан начин, јер само насиље садржи неправду и немир према некоме. „Мир није циљ, већ је сам пут

63 Ana Raffai, „Теоријски концепти о ненасиљу, I dio“, 02/08.2017, *Centar za mirovne studije*, Интернет: <https://www.cms.hr/hr/mirovni-studiji/ana-raffai-teorijski-koncepti-o-nenasilju-i-dio>

64 J. Semelin, Christian Mellon, QUE sais-je? - la non-violence, Paris, 1994, стр, 7 и 8. (према: Ana Raffai, *Nenasilje – političko djelovanje iz stava neškodljivosti*, стр. 15), Интернет: <https://www.nenasilje.org/publikacije/pdf/20poticaja/20poticaja-raffai.pdf>, 10/01/2021.

према циљу мир” - насиље са собом носи неправду и зрно новог сукоба.⁶⁵

Толстој и Ганди нису творци идеје ненасиља, али су јој дали нову енергију и полет, без обзира што су у личном животу обе личности једна другој биле сушта супротност. Први је волео жене, коцку и разне пороке, а други се суздржавао жена, алкохола, био је вегетеријанац. Обојица су имали исти филозофски *credo* када је реч о промени човека и друштва. По угледу на Толстоја, који је у Јасној Пољани стварао утопијско насеље за живот својих суседа, и Ганди је за Индијце у Дурбану основао заједницу људи различитих верских уверења и старости, желећи да докаже да је живот међу људима могућ без нетолеранције и мржње. У једном од својих писама, како би охрабрио Гандија који је од њега био млађи четрдесет година, Толстој га као прави мудрац саветује, храбрећи га у његовој борби против Британаца: „Трговачка компанија завладала је народом од двије стотине милиона људи! Реците то било којем човјеку без предрасуда и он то неће моћи схватити! Шта то значи да је тридесет тисућа људи, који нису неке атлете већ прилично слаби, обични људи, покорило двјесто милиона снажних, разумних, способних и слободољубивих људи? Зар ти бројеви не казују да уствари нису Енглези покорили Индијце, већ да су Индијци само себе повели у ропство?”⁶⁶ Дајући одговор како свет променити, Толстој даје једноставну утопијску формулу: „Ни Индијцима као ни Енглезима, ни Французима ни Нијемцима, ни Русима не требају устав и револуције, нити све могуће врсте конференција, конгреса, нити бројна генијална помагала за навигацију подморницама или зракопловима, нити моћни експлозив (...) потребна је само једна ствар, спознаја једноставне и јасне истине што има своје мјесто у души која није заглупљена религијским и знанственим предрасудама – истина да за наш живот важи један Закон – закон љубави који доноси највишу срећу сваком појединцу као и цијелом човјечанству”⁶⁷

Политичку теорију пасивне резистенције, ослобођену религиозне и филозофске илузије, примењиваће и касније, у XX веку, са више или мање успеха, многи народи широм света, при чему ће се као најефикасније модерно средство показати штрајк у борби против компанија са неолибералним концептом развоја.

Толстојево филозофско учење има више рукаваца и оно је анатемисано или апологетски величано, све у зависности од идејне перцепције аутора који су га одбацивали или прихватили. Његове идеје је подржавао Николај Николајевич Стра-

65 Gandhi, *Tous les hommes sont freres*, Gallimard, UNESCO 1969, стр. 149.

66 „Ганди и Толстој (преписка)”, *Поља*, Интернет: <http://polja.rs/wp-content/uploads/2016/08/selec-tion10-11.pdf>, 01/10/2018, стр. 231.

67 Исто.

хов (1828-1896), руски филозоф и књижевни критичар који је водио преписку са Толстојем, а Грегориј Васиљевич Флоровски (1893-1979), богослов и филозоф, који је једно време током Другог светског рата провео у Југославији, жестоко је одбацивао Толстојево ревизионистичко учење о цркви. Вођа Октобарске револуције Лењин је посветио неколико текстова Толстоју, подржавајући његову критику државе и приватне својине, али одбацујући религиозну филозофију која се није уклапала у марксистички концепт изградње социјалистичког друштва.

Један од најжешћих критичара Толстојевог филозофског опуса био је Иван Александрович Иљин (1883-1954), историчар религије и филозоф који је рођен у Москви, а већи део живота провео у емиграцији у Берлину и Цириху, протеран из Русије 1922. године као противник руског бољшевизма. Подстакнут драматичним прогонима у Русији окренуо се социјалној филозофији, да би у делу *О супротстављању зла силом* (објављеном у Берлину 1925. године) вишеслојно анализирао Толстојеве идеје, сматрајући да без обзира што се у хришћанству даје снага љубави, у одређеним случајевима када не постоји друго решење, морају се применити легитимна средства силе и спољашње принуде, укључујући војну силу и смртну казну. Доводећи у питање моћ морала у мењању друштва, Толстојев опонент поставља питање у уводу свога дела: „Може ли човек који тежи моралном савршенству да се супротставља злу силом и мачем? Може ли човек, који верује у Бога, који прихвата Његов свет и своје место у свету, да се не супротставља злу силом и мачем?”⁶⁸ Одговарајући на ово, нимало једноставно питање, Иљин даје следеће објашњење: „Духовни закон гласи: човек који се не супротставља злу бива апсорбован и опседнут злом. Јер зло није празна реч, није апстрактан појам, није логичка могућност и није резултат субјективне процене. Зло је, пре свега душевна склоност човека, својствена сваком од нас, попут некакве страсне склоности ка разуздавању звери, склоности која увек тежи проширењу своје власти и потпуном освајању”⁶⁹. Критику моралног схватања друштва Иљин са политиколошког и утилитаристичког нивоа премешта на филозофско-религиозни стадијум, оцењујући да је Толстој „читав поглед на свет створио од моралног искуства које се издигло изнад свега, свему судило и све осудило, које је све заменило и избацило...”⁷⁰. Одбацујући морални детерминизам у развоју човека и преображају друштва, преиспитујући поједине појмове које Толстој описује, као што су границе љубави, нихилизам, очишћење душе, Иљин са религиозних категорија прелази на овоземаљски живот, закључујући: „Злу се треба супротстављати, прво – унутрашњом и спољашњом присилом и спречавањем злог дела”⁷¹. Основни недостатак Толстојеве етике је, по оцени Иљина, свођење борбе против зла

68 Иван Иљин, *О супротстављању злу силом*, НИЦ Војска, Београд, 2001, стр. 6.

69 Исто, стр. 10.

70 Исто, стр. 57.

71 Исто, стр. 116.

на унутрашњи човеков живот, без борбе са злом у спољашњем свету, што се претвара у религиозну безувидност и духовну равнодушност. Иљиново дело је изазвало ши-року полемику, како у Русији под бољшевичком влашћу, тако и у круговима емигра-ције, где су се испољили различити погледи на однос силе према злу.

ЗАКЉУЧАК

У свету који је превише материјализован, где је важније имати него бити, свако позивање на духовне и филозофске оријентире унапред је осуђено на не-успех. Управо због многих недоумица пред којима се налази човек, филозофско трагање Лава Николајевича Толстоја за хуманијим светом, ослобођењем научних и религијских предрасуда, изазов је више да се поново антиципира такво друштво будућности у коме је важан само један закон – закон љубави који доноси највишу срећу, како сваком појединцу, тако и целом човечанству. Насупрот сили и насиљу које и у XXI веку примењују велике и моћне државе, отимајући се за нову геополитичку прерасподелу света, инспиративно делује Толстојева филозофија непро-тивљења злу, уздижући морални кодекс на врхунац човекољубља. У времену глобализације и неолибералног капитализма, када моћне мултинационалне кор-порације намећу своја правила, како отуђеном појединцу, тако и читавим наро-дима, задирући у њихов идентитет и религиозност, храброст је бити противник свега што угрожава људску слободу, без обзира о каквој сили је реч. Зато Толстоја треба поново читати и покушати успоставити хармонију између његовог књижев-ног и филозофског стваралаштва, сањајући да ће једног дана правда победити не-правду, доброта зло, а пасивна резистенција сваку врсту хијерархије.

ЛИТЕРАТУРА

Берђајев Николај, *Извори и смисао руског комунизма*, Књижевне новине, Београд, 1989.

Ганди и Толстој (преписка), *Поља*, Интернет: [http://polja.rs/wp-content/up-loads/2016/08/selection10-11.pdf](http://polja.rs/wp-content/uploads/2016/08/selection10-11.pdf), 01/10/2018.

Гусейнов А. Абдусалам, „Филозофско наследство Л.Н. Толстого”, (интер-вью Предрага Чичовачки), *Философский журнал*, 2018. Т. 11. № 2. С. 5–21.

Ђоковић Милорад, *Анархизам, Утопија*, Београд, 2007.

Енциклопедија руске филозофије (уредник. М. Маслин), Логос-Укронија, Београд, 2009.

Иљин Иван, *О супротстављању злу силом*, НИЦ Војска, Београд, 2001.

- Канев Н. С, *Октябрьская революция и крах анархизма*, Мысль, Москва, 1974.
- Кропоткин Петар, *Етика*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- „Путь в бесконечность”, Интернет: <http://westernizer.com/index/0-58>
- „Толстој и православље: 'Док се не покаје' ”, *Russia beyond*, 25/02/2015, Интернет: https://rs.rbth.com/arts/2015/02/25/tolstoj_i_pravoslavlje_dok_se_ne_pokaje_37759.html, 01/10/2018.
- Толстој Н. Лав, *Дневници 1847-1894*, Просвета, Рад/Београд, 1969.
- Толстој Н. Лав, *Исповест*, Логос, Београд, 2016.
- Толстој Н. Лав, *Мој живот*, Лом, Београд, 2004.
- Толстој Н. Лав, *Сабрана дела Л. Н. Толстоја (Писма 1845 – 1886)*, св. 17, Просвета – Рад, Београд, 1969.
- Цвајг Стефан, *Толстој и Ниче*, ЦИП, Подгорица, 2003.
- Andrić Zoran, „Tolstoj kao teološki mislilac”, *Danas*, Интернет: <https://www.danas.rs/nedelja/tolstoj-ka-teoloski-mislilac/>, 27/02/2015.
- Berdica Josip, „Rousseau i Tolstoj – Dva proroka na različitim putevima”, *Filozofska istraživanja*, God. 34 (2014) Sv. 1–2 (121–137).
- Berdica Josip, „Tolstojevo mjesto u ruskoj religijskoj filozofiji Prolegomena u mišljenje”, *Diacovensia*, XVIII, 1/2010.
- Gandhi, *Tous les hommes sont freres*, Gallimard, UNESCO 1969.
- George Martin, Herlth Jens, Münch Christian, Schmid Ulrich, *Tolstoj als theologischer Denker und Kirchenkritiker*, Vandenhoeck & Ruprecht, Getingen, 2014.
- Macmillan Readers, „Leo Tolstoy”, Macmillan Publishers Limited, Интернет: <http://www.macmillanreaders.com/wp-content/uploads/2010/08/ads.leotolstoy.pdf>, 22/11/2021.
- Nettlau Max, *Povijest anarhizma*, DAF, Zagreb, 2000.
- Parini Džej, *Zadnja stanica*, Dereta, Beograd, 2008.
- Raffai Ana, „Teorijski koncepti o nenasilju I dio”, 02/08.2017, *Centar za mirovne studije*, Интернет: <https://www.cms.hr/hr/mirovni-studiji/ana-raffai-teorijski-koncepti-o-nenasilju-i-dio>
- Raffai Ana, *Nenasilje – političko djelovanje iz stava neškodljivosti*, Интернет: <https://www.nenasilje.org/publikacije/pdf/20poticaja/20poticaja-raffai.pdf>, 10/01/2021.
- Rolan Romen, *Lav Nikolajevič Tolstoj*, Evoluta, Beograd, 2015.
- Rolan Romen, Lav Tolstoj, O smislu umjetnosti, *Gledišta*, 3/4, 1980.
- Semelin J., Mellon Christian, *QUE sais-je? - la non-violence*, Paris, 1994.
- Tolstoj Nikolajevič Lav, *Uskrsnuće*, eLektira.skole.hr, Интернет: http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/tolstoj_uskrsnuce.pdf.
- Wilson Norman Andrew, *Tolstoy*, W. W. Norton Company, 1988.
- Zenjkovski V. Vasilij, *Istorija ruske filozofije*, CID, Podgorica, 2002.

Milorad Djoković⁷²

TOLSTOY, ANARCHISM AND PASSIVE RESISTANCE

Abstract

More than 190 years have passed since the birth of the great Russian writer and philosopher Leo Nikolayevich Tolstoy (1828-1910), a person who tried to harmonize his inner life with the outside world, remaining misunderstood for the rest of his life by his family, the Russian state and the Church that renounced him, even though he was a believer in his own way. Constantly questioning himself and the society in which he lived, he tried to build moral canons by which he would improve the human community by preaching religious-philosophical teachings at the center of which was the understanding of the meaning of life and its Christian values. Not believing much in science, as a nobleman of tsarist Russia, he interrupted his schooling and dedicated his entire life to writing and arranging an earthly paradise in Jasna Poljana, sharing ordinary life with his serfs and monks.

According to his humanistic views, he was a Renaissance visionary and an anarchist utopian. His theoretical conception of the renunciation of violence in the change of society meant the self-improvement of man with the help of morality, truth and love, in which he had a faithful interlocutor in the person of Mahatma Gandhi, the Indian apostle of non-violence against British colonizers. On the other hand, he was criticized by Ivan Ilyin, who rejected the thesis of the purposefulness of moral teaching and resistance to evil through nonviolence.

This paper presents the basic postulates of Tolstoy's religious and philosophical teachings, woven into his works and life path, that is, his understanding of the meaning of life and the values in which he believed. The work encompasses Tolstoy's spiritual development from the criticism and skepticism of the society in which he lived to the realization of the values of "original Christianity" and the concept of nonviolence that possess his spirit, attention and actions until the end of his life.

Keywords: religious philosophy, anarchism, passive resistance, nonviolence, Gandhi

⁷² Doc. Dr. Milorad Djoković, associate of the Institute for Strategic Studies at the Faculty of Diplomacy and Security, exitla@yahoo.com

IN MEMORIAM

Милорад Ђоковић (1953 - 2021)

У периоду између објављивања два броја часописа *Дипломатија и безбедност*, редове сарадника и пријатеља факултета напустио је др Милорад Ђоковић (1953 - 2021), познати српски новинар, публициста и доктор политичких наука. Током богате новинарске каријере писао је и сарађивао у више од 40 штампаних медија („Политика“, „Борба“, „Вечерње новости“, „Блиц“, „Данас“, „Ревија 92“, „Сведок“...) и добитник је више престижних новинских признања. Одрастао је у Вишеграду, граду чију славу је светом пронео наш нобеловац Иво Андрић, где је завршио основну школу и гимназију. Факултет политичких наука - смер новинарство завршио је на Београдском универзитету 1976. године.

Новинарством се почео бавити од студентских дана, сарађујући у „Политикологу“, „Студенту“, „Омладинским новинама“ и Радио Индексу 202. Завршио је постдипломске студије на матичном факултету - смер политичка теорија и методологија. Боравио је на постдипломском усавршавању у СССР-у 1981. године, као и у Русији и Украјини 1991. године, проучавајући феномен политичке теорије руског анархизма. Магистрирао је на теми „Бакуњинев концепт државе“. Докторску дисертацију „Руска политичка теорија анархизма у 20. веку“ одбранио је на Факултету политичких наука у Београду. Ђоковић је био члан Удружења новинара Србије, Међународне федерације новинара и Главног одбора Европског покрета у Србији. Звање доцента друштвено-хуманистичких наука стекао је на Универзитету Сингидунум 2009. године, на коме је предавао социологију и методологију друштвених истраживања до 2014. године. Аутор је преко 50 научних радова и учесник бројних међународних и домаћих саветовања. Написао је више књига: „Косметски досије“, „Српски рулет – анатомија политичких обрачуна у Србији“, „Костур са Вида – острва смрти“, „Новинске приче“, „Српска голгота 1914-1916“, „Руски анархизам - идеал који измиче“, „Анархизам – од Бакуњинове идеје до пада совјетске државе“, „Трагика Петра Кочића“, „Смрт девет авијатичара“.

Одласком у пензију, др Милорад Ђоковић наставио је да се успешно бави научним радом, при чему је највећи део активности испољио на Институту за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност у Београду, као сарадник, аутор и рецензент у часопису и учесник научних скупова. Остаће нам у сећању његова коректност, спремност да се укључи у све активности које је Факултет пред-

узимао на плану организовања округлих столова, саветовања, у припреми часописа, као и активношћу у организовању научних истраживања. Иако по основној вокацији новинар, са значајном заоставштином у истраживачком новинарству, био је плодотворан и у научним истраживањима која су га сврстала у најбоље познаваоце политичке теорије руског анархизма у региону Западног Балкана. Остаће упамћен и по запаженим публицистичким радовима у којима се бавио осветљавањем појединих историјских догађаја, личности и појава, што је имало јавни одјек и наилазило на огромно интересовање. Реч је, несумњиво, о аутору вишеструких обдарености, приврженом припаднику свог народа и своје државе, часном припаднику новинарске и научне професије, који је храбро улазио у истраживања свега онога што је било од користи за сагледавање праве истине, било да је реч о истраживачком новинарству, публицистичким или научним истраживањима. Због тога ће и сећање на др Милорада Ђоковића за све нас који смо га познавали бити трајно.

Проф. др Андреја Савић,
Главни и одговорни уредник
часописа *Дипломатија и безбедност*

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Дипломатија и безбедност* прихвата радове који су уређени на следећи начин:

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима (First line) и проредом (Line spacing) **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада од 16 до 25 страна (од 36.300 до 56.725 карактера са размаком). Приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – **Bold** и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - **Bold** (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима **Bold** (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносите командом Insert – Reference – Footnote. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, **величина слова 10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

• приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Бранко Крга, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, МЦ „Одбрана”, Београд, 2017, стр. 244.

• приликом навођења чланака из часописа:

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.

- **Пример:** Андреја Савић, Ненад Ђорђевић, „Евроатланска димензија безбедности Србије”, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, број 2/2017, стр. 69.

• приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Михаило Марковић, „Еволуција Косовског проблема и могућности његовог решења, у зборнику: *Срби на Косову и Метохији*, (приредили: Стеван Карамата и Часлав Оцић), издања САНУ, Београд, 2006, стр. 215.

• приликом навођења извора са *Интернета*:

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Janne E. Nolan, *Diplomacy and Security in the Twenty-first Century*, Интернет: https://isd.georgetown.edu/sites/isd/files/Diplomacy_and_Security.pdf, 15/03/2018.

• приликом навођења архивске грађе:

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Мини-

старства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

• **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршењу и обезбеђењу, *Службени гласник РС*, бр. 106/2015.

• **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Миленко Пешић, „ЕУ треба да реши Косово исто као и Каталонију”, *Политика*, 06/05/2018.

• **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни**

користити: Исто, број стране

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Исто, стр. 55.

• **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на**

истој страни користити: Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, нав. дело, стр. 69.

• **Код уноса табела и графикона користити:**

- Изнад табеле/графикона центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

- Испод табеле/графикона пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

• **Литература** се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - **Bold** (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - **Bold** (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – **Bold** (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине

чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају за-резом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

НАПОМЕНА: Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

Текстове слати у електронском облику на имејл адресу: institut@fdb.edu.rs

УПУТСТВО ЗА РЕЦЕНЗЕНТЕ

Редакција часописа *Дипломатија и безбедност* настоји да обезбеди висок квалитет радова које објављује. Учешће рецензената у овом процесу је од велике важности и њихов рад изузетно ценимо.

Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је 10 дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист:

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије):

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Препорука о публиковању рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Од рецензената се не очекује да раде лектуру и коректуру рада, али је препоручљиво да наведу ако је потребно да се рад лекторише. Препоручљиви су и коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада:

Име, презиме и научно звање рецензента:

Списак рецензената:

- Проф. др Балга Иван
- Проф. др Боровић Синиша
- Проф. др Бошковић Милица
- Проф. др Дамнјановић Александар
- Проф. др Дашић Давид
- Проф. др Ђорђевић Ненад
- Проф. др Форца Божидар
- Проф. др Колев Драган
- Проф. др Крга Бранко
- Проф. др Лазић Радојица
- Проф. др Лопичић Ђорђе
- Проф. др Лопичић Јанчић Јелена
- Проф. др Манић Михајло
- Проф. др Надовеза Бранко
- Проф. др Петровић Лазар
- Проф. др Пророковић Душан
- Проф. др Ранђеловић Драган
- Проф. др Савић Андреја
- Проф. др Симовић Слободан
- Проф. др Скакавац Здравко
- Проф. др Стојадинивић Миша
- Проф. др Талијан Момчило
- Проф. др Танасковић Дарко
- Проф. др Толваишис Леонас
- Проф. др Вучић Михајло
- Проф. др Вугделић Владимир
- Доц. др Бијеља Данијела
- Доц. др Браковић Жарко
- Доц. др Ђоковић Милорад
- Доц. др Ђукић Станимир
- Доц. др Иветић Стево
- Др Јерић Кристиан, научни сарадник
- Доц. др Лабовић Дејан
- Доц. др Мрдак Гордана

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.7/.8

ДИПЛОМАТИЈА и безбедност : зборник
радова / главни и одговорни уредник Андреја Савић
. - 2018, бр. 1- . - Београд : Факултет за дипломатију
и безбедност, Институт за стратешке студије, 2018-
(Београд : Интерпринт плус). – 25 cm

Полугодишње.

ISSN 2620-0333 = Дипломатија и безбедност
COBISS.SR-ID 264203276

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ДЕМОНСТРАЦИЈЕ • ПАСИВНА РЕЗИСТЕНЦИЈА
РОД • КОРУПЦИЈА • QUAD • ЛЕКАРИ

ТЕОРИЈСКИ И СТРУЧНИ РАДОВИ
ПОЛИТИКА | БЕЗБЕДНОСТ | ПРАВО | ИСТОРИЈА

Марко Вигњевић • Милица Бошковић • Горан Поповић
Душан М. Јанковић • Радојица Лазић • Кристиан Јерић
Јелена Лопичић Јанчић

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Број 2/2021. • Година IV • vol. 4